

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA’NIN
ISLAH-I NİZAM-I DEVLETE DAİR RİSALESİ’NDEKİ TEKLİFLERİN
OSMANLI MODERNLEŞMESİNE YANSIMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Hakan AYDIN

SİVAS

Ekim 2022

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA'NIN
ISLAH-I NİZAM-I DEVLETE DAİR RİSALESİ'NDEKİ TEKLİFLERİN
OSMANLI MODERNLEŞMESİNE YANSIMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Hakan AYDIN

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

SİVAS

Ekim 2022

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

06/10/2022

Hakan AYDIN

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılı oldukça yoğun ve dinamik bir dönemi kapsamaktadır. Özellikle XIX. yüzyıl yenileşme hareketleri Avrupa Devletleri'nin örnek alınarak gerçekleştiği; bunun yanında da muhafazakâr bir çağdaşlaşma gerçekleştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bu anlayışla girilen yenilik hareketleri zaman zaman iç dinamiklerle çatışarak siyasi ve toplumsal açıdan farklı sonuçları doğurmuştur. II. Mahmud'un bilhassa Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından giriştiği iş ve icraatlar, bu yüzyılın "En Uzun Yüzyıl" tabiriyle ifade edilmesinde başat rolü oynadığı belirtilmektedir. Sultan Mahmud'un gerçekleştirdiği icraatların bir plan ve program dâhilinde olduğu ve bu doğrultuda uygulandığı henüz net olarak saptanmasa da çeşitli devlet adamlarının gayret ve çabaları fark edilmektedir. II. Mahmud'a sunduğu ıslahatnamesiyle devlet düzenine ilişkin görüş ve önerilerine sunanlardan birisi olan Keçecizâde İzzet Molla, çeşitli ıslahatların gerçekleşmesinde etkisi olduğu saptanmaktadır.

Nisan 1828'de lâyihasını kaleme aldığı saptanan Keçecizâde İzzet Molla'nın risalesinde belirttiği görüş ve teklifler; II. Mahmud ve hatta sonraki padişahlar zammında icra edilecek ıslahatlara etki ettiği gözlemlenmiştir. Devlet memuriyeti ve Redif Teşkilatı gibi kurumsal yapıların ihdas edilmesinde en azından etki edenlerden birisi olduğu kanaatiyle dikkat çeken İzzet Molla'nın risalesi, bir lâyiha'nın devlet sistemine etkisi ve yansımaları bağlamında bu çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışmayı ortaya koyarken; gerek şahsıma gerekse akademik hayatıma katkıda bulunan bütün öğretmen ve hocalarımı minnetle yâd ediyor, hassaten lisans hocalarıma da hürmetlerimi sunuyorum. Çalışma sırasında bilgi, tecrübe ve görüşlerinden faydalandığım bütün eş, arkadaş, dost ve akrabalarım da teşekkürlerimi ifade ediyor, lisanstan bu yana sınıf arkadaşım olan ve fikir teatisinde bulunduğum Tayfun Çınar ağabeye de muhabbetlerimi bildiriyorum. Aynı zamanda bütün bir süreç boyunca bana destek olan sözlüme de teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca gerek lisans hayatımda gerekse Yüksek Lisans öğrenimim boyunca derslerinden büyük bir keyif, muhabbetinden de derin bir lezzetle istifade ettiğim

kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Mahmut Akpınar’a da; en âlâ sevgi, hürmet ve saygılarımı sunuyor; kendisine her şey için teşekkür ediyorum.

Hakan AYDIN

1 Eylül 2022, Çaykara

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: II. MAHMUD DEVRİNE DEĞİN	
DEVLET-İ ALİYYE ISLAHATNÂMELERİ.....	7
A. Nizam-ı Cedit Devrine Kadar Islahatnâmeler.....	7
1. XVI. Yüzyıl Islahatnâmeleri.....	8
2. XVII. Yüzyıl Islahatnâmeleri.....	9
3. XVIII. Yüzyıl Islahatnâmeleri.....	13
B. Nizam-ı Cedit Devri Islahat Lâyhaları.....	20
1. III. Selim'e Nizam-ı Cedit İçin Takdim Edilen Nizâm-ı Devlete Dâir Lâyhalar.....	22
2. III. Selim'e Nizam-ı Cedit Dönemi İçerisinde Bilahare Sunulan Lâyhalar.....	36
İKİNCİ BÖLÜM: II. MAHMUD DEVRİNDE BİR LÂYİHA	
MÜELLİFİ: KEÇECİZADE İZZET MOLLA.....	39
A. II. Mahmud'a Sunulan Layihanın Müellifi: Keçecizâde	
İzzet Molla.....	40
1. Hayatı.....	41
2. Eserleri.....	49

3. Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risalesi'nin Önemi.....	53
B. Keçecizade İzzet Molla'nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Lâyihasının Açıklaması.....	55
1. Giriş.....	57
2. İdari Alana Dair Önerileri ve Görüşleri.....	63
a. Meclis-i Şura'nın Tanzimine Dair.....	63
b. Devlet Hizmetlilerine Sabit Bir Gelir Verilmesine Dair...	68
c. Devlet Hizmetinde Bulunan Görevlilerin Ne Şekilde İdare Edileceğine Dair.....	71
3. Adli Alana Dair Önerileri ve Görüşleri.....	76
a. Kadı Vekillerinin/ Naiplerinin Durumuna Dair.....	76
b. Askeri Kadıların Durumuna Dair.....	77
c. Yargı Yolu'nun Durumuna Dair.....	77
d. Mahkemelerin Durumuna Dair.....	79
4. Askeri Alana Dair Önerileri ve Görüşleri.....	80
5. Mali Alana Dair Önerileri ve Görüşleri.....	82
a. Gelirlerin Nasıl Tespit ve Sabitleneceğine Dair.....	82
b. Fiyatların Sabitliğine Dair.....	84
c. Girişilecek Islahat İşlerinde Mali Kaynağın Nasıl Kullanılacağına Dair.....	86
d. Cizye Vergisi Suiistimalinin Engellenmesine Dair.....	89
e. Madenlerin İhracına Dair.....	90
f. Halkı; Üretime ve Ticarete Yönlendirmenin ve Üretilen Mamullerden Nasıl Faydalanılacağına Dair.....	91
g. İsraftan Kurtulma ve Halkın Sefahatten Nasıl Uzaklaştırılacağına Dair.....	93

6. İlmiye ve Ulemaya Dair Önerileri ve Görüşleri.....	94
a. İlmiyenin Nizamına Dair.....	94
aa. Şeyhülislamın Durumuna Dair.....	99
ab. Mevleviyet Payeli Âlimlerin Durumuna Dair....	100
ac. Müderrislerin Durumuna Dair.....	101
7. Muhtelif Konulara Dair Önerileri ve Görüşleri.....	102
8. Hatime.....	106
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ISLAH-I NİZAM-I DEVLETE DAİR	
ADLI RİSALENİN II. MAHMUD DEVRİNE ETKİSİNE	
İLİŞKİN YANSIMALAR.....	109
A. İdareye Olan Etki ve Yansımalar.....	110
1. Meclis İhdası.....	111
2. Devlet Memuriyeti.....	115
B. Adliye Olan Etki ve Yansımalar.....	119
C. Askeri Düzene Olan Etki ve Yansımalar.....	125
D. Maliye Olan Etki ve Yansımalar.....	130
1. Mali Düzenlemeler.....	135
2. Vergi Tahsili ve Cizye Vergisinde Düzenleme.....	138
3. Piyasa ve Para Politikası.....	141
4. Üretim ve Ticarete Teşvik.....	143
E. İlmiyeye Olan Etki ve Yansımalar.....	148
1. İlmiyenin Nizamı.....	150
2. Kadı ve Kadı Naiplerinin Durumu.....	152
F. Muhtelif Konulara Dair İzzet Molla'nın Görüşleri.....	154

SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA.....	163
ÖZGEÇMİŞ.....	178

KISALTMALAR

Agmd.- agmd.	Adı Geçen Madde
A.g.e. – a.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m. – a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz. – bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev. – Çev.	Çeviren
Der.- der	Derleyen
Ed.- ed.	Editör
haz. – Haz.	Hazırlayan
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KTB Yay.	Ketebe Yayınları
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
Sad. – sad.	Sadeleştiren
say. – Say.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vb.- vb.	Ve Benzeri
Vd.- vd.	Ve Diğerleri
Vs.- vs.	Ve Saire
Yay. – yay.	Yayınları/ Yayını

ÖZET

Çalışmanın konusu; Keçecizâde İzzet Molla'nın *Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risalesi*'ndeki tekliflerinin II. Mahmud Dönemi'ne etkisi ve yansımalarını ortaya koymaktır. 1828 yılının Nisan ayında yazıldığı tespit edilen söz konusu risale, II. Mahmud Devri'ne ve hatta ondan sonraki sürece etki ettiği saptanmıştır. Bu yönüyle çalışma; çoğunlukla sultan II. Mahmud Dönemi'ne olan etkiyi içerse de, dönem bakımından daha geniş bir zamanı kapsamaktadır.

İzzet Molla'nın *Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risalesi*'nin transkripsiyonu 2000 yılında Lütü Doğan tarafından yapılmış, bu vesile ile transkripsiyona harcanacak zamandan tasarruf edilmiştir. Buna karşın söz konusu eserin kolay anlaşılabilir olmamasından ötürü lâyiha; günümüz Türkçesine göre bir nevi özetleme ile konularına göre tasnif edilmiş ve sadeleştirilmiştir. Islahatnamelerin tümelden tikele olan süreci bağlamında incelenen İzzet Molla'dan önceki lâyhalar, genel hüviyetleri hakkında bilgi ile olgusal bir karşılaştırma hedeflenmiştir. İzzet Molla'nın teklifleri ile devlet düzenine yansımaları görünümüyle ele alınan ana tema; karşılaştırmalı tarih anlayışına göre daha çok ikincil kaynaklardan istifade edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İzzet Molla, lâyihasında belirttiği düşünce ve teklifleri ile II. Mahmud Dönemi icraatları karşılaştırıldığında dikkat çeken önemli benzerlikler fark edilmiştir. Molla'nın bizatihi önerileriyle mi yoksa önerilerinin yerindeliğiyle mi olduğu tam olarak saptanmasa da yapılan karşılaştırma, İzzet Molla'nın risalesinin kayda değer ölçüde devlet nizamına etki ettiği gözlemlenmiştir. Misalen: II. Mahmud Dönemi'nde ihdas edilen Meclis-i Vâlây-ı Âhkâm-ı Adliye ve Redif teşkilatı gibi kurumlar adeta İzzet Molla'nın önerdiği bir kurum olarak belirmektedir. Çeşitli alanlara dair dikkate değer teklifleri de barındıran İzzet Molla'nın risalesi; II. Mahmud ıslahatlarının habercisi ve Tanzimat'la başlayan dönüşümün bir ön etütü şeklinde özetlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Layiha, Risale, Islahatname, Tanzimat, Keçecizade İzzet Molla, II. Mahmud

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the effects and reflections of Keçecizâde İzzet Molla's book titled "Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risalesi", which was presented to Mahmut II. and a natural comparison between İzzet Molla's Layiha and previously published Layihas is aimed. The work, which was written in 1828, has been a guiding and effective criterion for the solution of the problems experienced in the following periods. In this respect, although the study mostly includes the effect on the Mahmud II Period, it actually covers a wider time.

The transcription of Keçecizâde İzzet Molla's "Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risalesi" was made by Lütü Doğan in 2000. "Lâyiha" has been simplified using today's Turkish and classified according to its subjects. In this way, it has been tried to present an understandable style to the reader. The examination of these proposals created by İzzet Molla was made according to the comparative history understanding and mostly secondary sources were used. The innovations made during the reign of Mahmud II showed that İzzet Molla's work was taken into account. It has not been determined whether the innovations made were implemented by direct communication with Keçecizade İzzet Molla or whether the items recommended in the work were implemented through an intermediary bureaucrat. But very strong results were obtained. For instance, institutions such as "Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye" and "Redif Organization", which were created during the reign of Mahmud II, appear as an institution suggested by İzzet Molla. İzzet Molla's "Lâyiha" which includes remarkable proposals on various fields, can be summarized as a precursor to the reforms of Mahmud II and a preliminary study of the transformation that started with the Tanzimat.

Key Words: Siyasetname, Layiha, Risale Islahatname, (Reorganization), Tanzimat, Kececizade İzzet Molla, Mahmud II

GİRİŞ

Layiha kelime anlamı itibariyle: Arapça kökenli olup, düşünülen şeyin yazın haline getirilmesine denir. Osmanlı kalemîyesinde layiha, rapor ya da taslak türü olarak ikiye ayrılır. Taslak olanlar; nizamname, kanunname, şartname, ahidname, mukavelename gibi türlerin şablon mahiyetinde müsveddesi olarak zikredilebilir. Rapor türü ise; teftiş amacıyla tutulan kaydın ya da herhangi bir konudaki görüşün-fikrin kaleme alınması suretiyle oluşturulduğu metindir¹. Osmanlı Devleti’nde layiha anlamına yakın, hatta aynı manada kullanılabilecek bir kavram daha vardır. Öyle ki, kimi kaynaklarda risale kavramı layihanın eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Kelime anlamı; göndermek anlamında ‘irsal’ kelimesi kökünden türetilen risale; sözlü ya da yazılı mesaj iletme anlamında ‘elçilik’ demektir. Elçinin ilettiği mesaja da risale denilmiştir².

Ortaçağ’daki Müslüman Devletlerin hemen hemen hepsinde rastladığımız bir gelenekten daha doğrusu risale ve layiha geleneğinin daraltılmamış umumi halinden bahsetmek icap eder, yani siyasetnameden. Siyasetname: Arapça kökenli siyaset kelimesinin ve Farsça kökenli name kelimesinin birleşiminden türetilmiştir. Kökenlerinin farklı kültürlere ait olmasından da anlayacağımız bu türün, Fars devlet anlayışı ve Arap hâkimiyeti ile yeni halini alan bu usul, İslam Medeniyeti içerisinde örneklerine çokça rastlayacağımız hale gelecektir. Kelime anlamı kastıyla siyaseti insan topluluklarını yönetme ya da devlet işlerini yürütme sanatı olarak, nameyi de mektup, yazı şeklinde ifade edebiliriz. Siyasetnameyi ise: Devlet adamlarına idare hakkında bilgi vermek, idarede dikkat edilmesi gereken meseleler hakkında tavsiyede bulunmak, insan-toplum-devlet ilişkisinin sonuçlarına dair çeşitli hususlar hakkında görüş ve düşüncelerin yazılı hali olarak ifade edebiliriz³. Bunun yanında siyasetname ile aynı özelliklere sahip fakat hitap ettiği kesiminin halktan oluşu ve daha çok dini-tasavvufi bir maksatla muhatabına dönük kaleme alınan nasihatname

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Layiha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003 s.116

² Rahmi Er, “Risale”, *TDVİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s.112; Risale hakkında tafsilatlı bilgi için ayrıca bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Risale” *TDVİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s.114-116; Mehmet Kanar, “Risale” *TDVİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s.113-114

³ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetname”, *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s 304

türünü, siyasetnamenin henüz olgunlaşmamış biçimi olarak zikretmek kavramların karıştırılmaması için elzemdir.

Osmanlı Devleti'nde siyasetname türünün ilk örneklerini tercümeler oluşturur. Özellikle *Kelile ve Dimme*, *Kabusname* gibi klasikleşmiş siyasetnamelerin Türkçeye tercüme yoluyla, kuruluş devri padişahlarına sunulduğu bilinmektedir⁴. Osmanlılarda ilk telif eser ise, Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına Şeyhoğlu Mustafa tarafından 1401 yılında tamamlanan *Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema* adlı eserdir⁵. Ayrıca II. Mehmed döneminde emir ve vezirlerin durumu hakkında Veziriazam Mahmud Paşa adına Musannifek'in kaleme aldığı *Tuhfetü's-Selatin* dikkat çekicidir. Bunun yanında Akkoyunlu Devleti hizmetindeyken, Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren İdris-i Bitlisi'nin *Kanun-i Şahenşahi* adlı eseri siyasetname türünün örnekleri arasındadır.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun en kuvvetli ve en görkemli dönemi olarak nitelendirilen klasik dönemde⁷ devlet ve toplum düzenine dair usul ve esaslar İslam Medeniyeti içerisinde bir Anayasa muhakemesi içtihadı şeklinde tabir edebileceğimiz Siyasetname ile ifade ediliyordu. Nitekim Siyasetnameler Kur'an-ı Kerim'de söylenen esaslar merkezinde kaleme alınıyordu⁸. Bu dönemin siyasetnamelerinin büyük bir ekseriyetinde, devlet ve toplum düzenine dönük görüş ve önerilerin kaynağı Doğu Medeniyeti⁹ tecrübelerinden istifade edilerek kaleme alınan eserler oluşturmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en parlak zamanını yaşadığı XVI. Yüzyılda, siyasetname türünün; umumilikten hususiliğe geçişi dikkat çekmektedir. Bu dikkatin sebebini örnekle somutlaştırmak gerekirse; yere atılıp sıçrayan bir topun zirve noktasından sonra aşağı doğru düşmeye başlaması yine vardığı en yüksek noktadır. Yani devlet

⁴ Coşkun Yılmaz, "Siyasetname", *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s.306

⁵ Eser hakkında ayrıca bkz. Şeyhoğlu Mustafa, haz. Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991; Ahmet Altay, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, say. 6/3, Summer, Ankara 2011, s.1797

⁶ Yılmaz, *Agmd.* s.307

⁷ Bu adlandırma Halil İnalcık Hocanın tabiri doğrultusunda Miladi 1300-1600 yıllarını kapsamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2019

⁸ Mehmed Niyazi Özdemir, *İslam Devlet Felsefesi*, Ötüken Yay. İstanbul 2018, s.176-203

⁹ Doğu Medeniyeti ifadesiyle İslamı kabul eden toplumlar kast edilmektedir. Medeniyet hakkında ayrıca bkz. Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay. Ankara 1998, s.13-22

sistemindeki bozulmaların sistemi etkileyecek cinsten olan sonuçlarına bu dönemde rastlanır denilebilir. Siyasetname, esas aldığı Kur'an-ı Kerim merkezinde, devlet başkanı ve idarecilerine, bir nevi hatırlatma mahiyetinde yazılıp, esasların uygulanmasında genel bir yordam önerir. Bu açıdan bugünkü tabirle yasa ve kanun hatırlatması yapıp yönetmelik ve talimname idarecilerin tasarrufuna bırakılmıştır.

Müslüman toplumların kahir ekseriyetinde devlet ve devlet algısı hemen hemen aynı esaslar üzerinde kurulmuştur. Devletin varlık sebebi, hükümdarın görevleri ve sorumlulukları, devlet sisteminin işleyişinde; üzerinde hassasiyet gösterilmesi gereken kurumlar, âlimlerin ittifak ettikleri esaslar olarak saptanmıştır¹⁰. Bu esasları; adalet merkezinde varlığını sürdüren bir devlet, devleti koruyan güçlü bir ordu, ordunun kuvvetini ve devamlılığını sağlayan ekonomi, ekonomiyi diri ve bol kılan müreffeh halk şeklinde özetlenebilir¹¹. Siyasetnameler bu esaslar üzerinde genel bir düstur ortaya koyarken, Osmanlı Devleti zamanına gelindiğinde bu türe ait oldukça zengin eserler olagelmıştır. İslam Medeniyeti bu geniş ve zengin arşivi ile İslam devletlerindeki idare rükünlerini ortaya koyarken, Osmanlı Devleti de rükünleri uygulamada sorun yaşayacak ve bu sorunları aşmak için ıslahatlar gerçekleştirecektir¹².

Osmanlı Devleti'nin bir devlet olarak meşruiyetinin yanında İslam dini, yöneticilere şeriata¹³ bağlı kalmak şartıyla örfe göre idare etme imkânı veriyordu. Bu bağlamda şer'i ve örfi hukuk merkezinde idareciler gerekli gördüğü durumlarda örfi hukuka başvurabiliyorlardı. Meşruiyetini bu esaslardan alan Osmanlı padişahları, adaletname ve kanunname gibi hukuki metinler yayınlamaya gerekli gördükleri alanlara dönük düzenleme ve değişiklikler yapabiliyorlardı¹⁴. Bu metinler kendi dönemleri açısından değerlendirildiğinde ihtiyaç ya da talebe dönük padişahın tasarrufu ve iradesiyle yayınlanıyordu.

¹⁰ Ayrıca bilgi için bkz. Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar" *Türkler Ansiklopedisi*, (ed.) Hasan Celal Güzel; Kemal Çiçek; Salim Koca, c.XI, Ankara 2002, s.38-40

¹¹ Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyaset Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c.XII, say. 1, Ankara 1999, s.29-33

¹² Mehmet İpşirli, "İslahat", *TDVİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s.170

¹³ Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere Yaratıcının emrettiği kurallar.

¹⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İdare Ve Ekonomi Tarihi*, İsam Yay. Ankara 2017, s.15-45; Ayrıca bilgi için bkz. Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar-İtaat İlişisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c. XIV, say. 1, Kastamonu 2006, s.217-221

Her devrin kendine göre sorun ve çözümleri olması gerçeğiyle, bilhassa Klasik Dönem padişahlarının sorunlara karşı tavrı, bizatihi kendilerinin müdahaleleriyle çözüme kavuşuyordu. Özellikle II. Mehmed'in ve I. Süleyman'ın kanunnameleri, devleti gerçek bir İmparatorluğa dönüştürmesi açısından oldukça önemlidir¹⁵. Öyle ki bu kanunnameler vasıtasıyla dört başı mamur bir devlet yapısı oluşturulmuş ve ileriki yüzyıllarda hep bu zamanlara ithafen özlem duyulmuştur. Nitekim XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda değişen şartlara uyum sağlamada, gerçekleştirilecek ıslahat çalışmalarında; Kanuni devri işaret edilerek, “kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması”ndan söz edilmiş ve omurga çizilmeye çalışılmıştır. İşin özünde kadim olan nedir? Sorulduğunda verilen “kadim odur ki¹⁶, onun öncesini kimse hatırlamaz” cevabı, ihtiyaç duyulan ıslahatlara idarecilerin gelenekselleşmiş bir cevap haline gelecek tutum takınmaları, sorunların çözümüne ilişkin yaklaşımı ortaya koyacaktır¹⁷.

Islah; kelime anlamı olarak; bir şeyi iyi hale getirmek, iyi kılmak, iyileştirmek, düzeltmek olarak açıklanır. Arapça menşeli olan bu kelimenin çoğulu anlamında kullanılan ıslahat kavramı; düzeltmeler, iyileştirmeler şeklinde ifade edilir¹⁸. Bu kavramın Farsça kökenli –name kelimesi ile birleşiminden türetilen ıslahatname, düzeltilmesi gerekli konu ve alan ya da alanlara dönük yazılı metin olarak açıklanabilir. Risale ya da Layiha ile aynı manaya gelebilmesi yönüyle çok büyük benzerlikler gösterir. Islahat veya ıslahatname kavramlarını daha detaylı yazılan düzenleme önerilerinin metni, şeklinde tarif etmek daha doğru olacaktır. Doğrusu bu tanımlama ve adlandırma çabaları farklı kelimelerle anlatılmaya çalışılsa da mutlak bir mutabakat oluşturamayacağı da aşîkârdır. Yalnız burada yansıtmaya çalışılan mesele; tabirler ve sınırlandırmaların, keskin kavislerle başlangıç ve sonunun olmadığıdır. Yani layiha-risale teori, ıslahat uygulamadır. Bu uygulamaların ele alınma sebebi Osmanlı Devleti'nin mağlubiyet ve müşküliyetine sebebiyet veren meselelerin üstesinden gelinmesine dönük teori-pratik ekseninde izahıdır.

¹⁵ İnalcık, “Kanunname” *TDVİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 335-336

¹⁶ Kanun-ı Kadim hakkında ayrıca bilgi için bkz. Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Kanun-ı Kadim”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, İBB Kültür Yay. İstanbul 2015, s. 101-117

¹⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay. İstanbul 2010, s.51

¹⁸ Ali Nazıma; Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lûgati*, TDK Yay. İstanbul 2009, s.151; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay. Ankara 2015, s.457

Devlet düzeni içerisinde yapılan her düzenlemeyi bir ıslahat emaresi olarak değerlendirmek yanlıştır. Yapılan düzenlemelerin tümü anlam itibariyle ıslahat sözcüğüne karşılık gelebilir. Fakat olağan olan, krize sebebiyet vermeyen değişiklik ve düzenlemeleri bu minvalde değerlendirilmemektedir. Osmanlı Devleti'nin ıslahat hareketlerini, bulunulan şartlara karşılık; sistemin devamlılığına zarar veren etkilerin bertaraf edil(e)mesinden dolayı oluşan krizlere çare bulun(a)mamasına bağlı olarak sunulan çözüm önerileri ve uygulamalarını ıslahat kavramıyla değerlendirmek daha uygun gözükmektedir. Yani normal değişimi değil, baskı ile zorlama ile iç dinamiklerin haricindeki bir etkiyle gelen değişim gereksinimlerini ıslahat hareketleri olarak kabul edilir. Zaten değişim kaçınılmaz bir süreç olduğundan, değişmemekten bahsetmek imkânsızdır. Değişime uyum sağlamada; yer, zaman, yöntem ve amaç ile sebepleri arasındaki ilişkiden meydana gelen neticeler itibariyle olağan ya da olağan üstülükten söz edilebilir¹⁹. Osmanlı Devleti açısından ıslahat hareketlerini incelerken; olağan şartlardaki değişim hareketlerinden ziyade bilhassa devlet sistemini etkileyen olağanüstü değişimler ele alınacaktır.

XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devlet sisteminin yoğun ıslahatlara uğradığı bir dönemdir. Bu yüzyılın önemli ıslahatçı padişahlarından biri olan II. Mahmud'un ıslahatları gerçekleştirirken uyguladığı metod araştırma ve inceleme konusu bir meseledir. Sultan Mahmud icraatlarını gerçekleştirirken bir program belirleyerek mi yoksa farklı bir yöntemle mi ıslahatlarını gerçekleştirdiği halen daha merak konusudur. Bu merakın giderilmesi bakımından katkı sunacağı düşünülen Keçecizâde İzzet Molla'nın *Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risale'si*; II. Mahmud özelinde gerçekleşen fakat Osmanlı çağdaşlaşması veya modernleşmesi tabiriyle ifade edilen olgunun izahına, yardımcı olması bakımından bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Keçecizâde İzzet Molla'nın *Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risale'si*, barındırdığı düşünce ve tekliflerin; II. Mahmud özelinde bütün bir XIX. Yüzyıla etki ettiği kanaatiyle ortaya koyulacak bu çalışma; kapsamı ve içeriği itibariyle literatürde ilk gözükmektedir. Nitekim Elif Su Akdemir'in siyasal bilgiler alanında, 2003 yılında *Siyaset Sahnesinde Bir Osmanlı Şairi Keçecizade İzzet Molla'nın Siyasi*

¹⁹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yay. İstanbul 1998, s.222-226

Fikirleri adıyla ortaya koyduğu tez çalışması; Lutfi Doğan'ın 2000 yılında Tarih alanında yaptığı *Keçecizade İzzet Molla'nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risalesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği* adlı tez çalışmasının özeti mahiyetiyle ortaya konulan bir çalışma olmuştur. Bu çalışmaların haricinde İzzet Molla'nın *Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risale'si* tez olarak çalışılmamıştır. Ortaya koyulacak bu çalışma ile İzzet Molla'nın söz konusu risalesi günümüz Türçesiyle kolay anlaşılabilir hale getirilip tasnif edilerek, barındırdığı tekliflerin yansımaları II. Mahmud dönemi özelinde belirtilecektir.

İzzet Molla'nın *Islah-ı Nizam-ı Devlet'e Dair Risale'sinde* ifade ettiği görüş ve tekliflerin, Osmanlı devlet sistemini etkilediği varsayımıyla teklifler ile yansımaları bu çalışmada ortaya koyulacaktır. Tümdengelim metodu kullanılarak Molla'ya kadarki lâyhalar hakkında özet mahiyetinde bilgi verilip; II. Mahmud Dönemi icraatları ile Molla'nın tekliflerinin yansımaları karşılaştırmalı yöntemle birlikte ikincil kaynaklar kullanılarak ifade edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MAHMUD DEVRİNE DEĞİN DEVLET-İ ALİYYE ISLAHATNÂMELERİ

Nizam-ı Cedit Dönemi'ne kadarki layihalar, büyük oranda gelenekselleşmiş bir tutumla ele alınmıştır. Layihalar, krizlerle birlikte ortaya çıkan sorunların üstesinden gelmek için acil durum planı şeklinde uygulamaya alındığı, krizin büyük etkisi atlatıldıktan sonra hak ettiği dikkate yeterince sahip olmadığı düşünülmektedir. Hal böyle iken gerek layihalara takınılan duyarlılık, gerekse layihaların muhteva yönünden meselelere yaklaşım biçimi ve çözüm önerileri genel manada birbirinin benzerleri şeklinde tabir edilebilmektedir. Aslında layihaların içeriği mi yoksa layihaların içeriğinden çok önerilen tekliflerin uygulayıcıları yönünden mi sorun yaşandığı net bir biçimde ortaya konulamamıştır. Doğrusu bu keskin iddia bir anlık teşhis ve tahlille saptanabilecek bir terkip olmasa gerekir. Nitekim sosyal bilimler tek bir sebebe ya da sonuca bağlanıp hüküm verilecek bir bilim dalı değildir. Bu açıdan ıslahatnâmeleri kusursuz görmek kadar, uygulayıcı pozisyonunda olanları tamamen yetersiz algılamak da doğru bir tespit gibi durmamaktadır.

A. Nizam-ı Cedit Devrine Kadar Islahatnâmeler

Nizam-ı Cedit Devri'ne kadar olan layihalar ile kendisi için bir dönemlendirme ismi ile 'Nizam-ı Cedit' tabirinin kullanılacağı dönem; elbette öncekilerden farklılığını ortaya koyacaktır. Bu farkın onu öncesinden ayıran yönü herhalde, teklif ile uygulamaların uyum ve istikrarla icra edilmesi olacaktır. Nizam-ı Cedit Devri'ne kadar; epeyce gerçekçi ve merhem vâri layihalar sunulmuş olmasına karşın; sadrazam/padişah değişikliğiyle, şartların değişmesiyle ya da krizin aşılması gibi sebeplerle bu risalelere gösterilen ilgi ya da değer yitirilmiştir.

Değişimin ve ıslahatların kaçınılmaz gerçekliğini anlayan bazı devlet adamları; sorunların üstesinden gelmek ve devamlılık sağlamak için kaleme aldıkları eserleri kılavuz mahiyetinde hazırladıkları layihalarından sezilmektedir. Bu layihaların büyük çoğunluğunun dikkate alınıp, uygulama sürecinde dikkate alındığı

aşikârdır. Esasında siyasetnameler vasıtasıyla zaten genel bir kroki çizilmeye çalışılıyordu. Ancak XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinin karşılaştığı sorunlar bu genel önerilerden çok daha fazlasına muhtaçtı. Henüz XVII. Yüzyılda fark edilen ıslahat ihtiyacı, toprak sistemi ve vergilendirme gibi konularda münhasır çalışmaları doğurmuştu²⁰. Bu gibi çalışmaların, mana itibarıyla ıslahata dönük hususi bir çözüm önerisi ileri sürdüğü için; bu gibi eserlere ıslahat lâyihası demek yerinde olacaktır. Doğrusu ıslahatname bu tabiri karşılıyor olsa da; gerek başka eserlerde geçen farklı tabirlerden ötürü kafa karışıklığı olmaması gerekse ortak bir kavram etrafında konuşmak açısından kavramların iç içe geçmişliğini bu vecihle belirtmek faydalı olacaktır.

1. XVI. Yüzyıl Islahatnâmeleri

Osmanlı Devleti'nin ıslahat ihtiyacına ilişkin dönemlendirme XVI. Yüzyıldan başlatılabilir. Kanuni Sultan Süleyman devrinin (1520-1566) sadrazamlarından Lütfi Paşa²¹'nin kaleme aldığı *Âsafnâme*²², umumilikten hususiliğe yani genelden özele dair bir risale olarak belirlemektedir²³. Bu yönüyle *Âsafnâme*²⁴ bu dönemin ilk ıslahatnamesi olarak zikretmek mümkündür.

Gelibolulu Mustafa Ali²⁵ 'nin *Künhü'l-ahbar*²⁶, *Nushatü's-Selâtin*²⁷, *Mevaidü'n-Nefais fi Kavâidü'l-Mecalis*²⁸ adlı eserleri içeriği yönüyle dönemin sorunlarını net bir şekilde belirtmiştir. 1581 yılında kaleme alınan *Künhü'l-Ahbar*, siyasetname türünün mümtaz bir örneği olmasının yanında aynı zamanda da içerik

²⁰ İpşirli, "İslahat", A.g.e., s.172

²¹ Bilgi için ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "Lütfi Paşa" *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 234- 236

²² Asafname hakkında ayrıca bilgi için; Mübahat S. Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Asafnamesi" **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s.49-99; İnan Gümüş, "Lütfi Paşa'nın Asafname'si Üzerine İktidarın Denetimi Bağlamında Söylem Çözümlemesi", *Karadeniz Araştırmaları*, say. 62, Ankara 2019, s.284-299

²³ İpşirli, "Lütfi Paşa", *TDVİA*, s.234

²⁴ İpşirli, "Asafname", *TDVİA*, c. III, İstanbul 1991, s.456

²⁵ Bekir Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi", *TDVİA*, c.II, İstanbul 1989, s.414-416

²⁶ Kanaat oluşması bakımından bkz. Murat Çelik, " Gelibolulu Mustafa Âli ve Dönemin Eğitim Sistemine Yönelik Eleştirileri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 4, Çanakkale 2014, s.77-93

²⁷ Fikir edinmek babında bkz. Mustafa Akkaya; Hasan Eroğlu, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nüşatü's Selatini Ve 'Adalet' Kavramı", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.IV, say. 3, Aydın 2014, s.100-111; Sadettin Eğri, "Âlî Bey'den Sultanlara Nasihat Ve Hükümdarlarda Olması Gereken Özellikler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VIII, say. 12, Bursa 2007, s.95-109

²⁸ Bu eser ve Gelibolulu Mustafa Âli'nin diğer eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Aksoyak vd., *Gelibolulu Mustafa Âli Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay. Ankara 2014

yönüyle ıslahatname niteliği taşır. Dört bölümden oluşan eserde, sultanın görev ve sorumlulukları, kanunların önemi ve devlet düzenine zarar veren hususları ele alınmıştır²⁹.

Müellifinin kim olduğu bilinmese de, eserindeki ifadeden dirlik sahibi bir devlet görevlisi olduğu anlaşılan ³⁰ *Hırzû'l-Mülûk*'un yazarı, siyasetname'den ıslahatnameye geçişe dair durumun tam bir örneğini göstermiştir. Nitekim müellif, padişahın durumuyla alakalı; liyakati istihdam, işi ehline verme, rüşvetle mücadele etme hususlarında açıkça öneriler sunmuştur. Öyle ki Vezirlere ne şekilde ve hangi durumda mansıp verilmesine dair önerilerini bilhassa Yavuz Sultan Selim ve Fatih Sultan Mehmet Dönemleri misal vererek anlatmaya çalışmıştır³¹.

Devlet-i Aliye için XVI. Yüzyılın son çeyreğinde; artık sıradan hale gelen rüşvet, iltimas ve liyakatsizlik sorunlarının yanı sıra; harp teknolojisindeki yetersizlik ve eksiklikler hakkındaki görüşlerine yer veren Hasan el-Kâfi Akhisârî³², nin *Usûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem*³³ adlı siyasetname türündeki eser dikkat çekicidir. Ateşli silah teknolojisinin harpleri etkileyen sonuçlarına ve Osmanlı Devleti'nin sistemindeki bozukluğunun bariz bir işaretçisi olan *Usûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem*, ıslahatname türü açısından değerlendirilebilecek XVI. Yüzyılın mühim eserlerindendir³⁴.

2. XVII. Yüzyıl Islahatnâmeleri

1608'de I. Ahmet'e sunulan ve siyasetname türünde bir eser olan *Hâbnâme*; dönemin karışıklığının sebebi ve var olan sıkıntıların esas kaynağını şeriattan

²⁹ İpşirli, "Islahat", A.g.e., s.172

³⁰ *Hırzû'l-Mülûk*, haz. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, TTK Yay. Ankara 1988, s.147; Eserin kim tarafından ve hangi tarihte yazılıp takdim edildiği bilinmese de, eser içinde geçen IV. Murat'a sunulduğuna dair iddia; eserde geçen "sancağ-ı hümâyûnda iken..." lafzı Sancağa son çıkan III. Mehmet olduğu bilindiğine göre IV. Murat olamayacağı dolayısıyla III. Murat olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. A.g.e., s.148

³¹ A.g.e., s.151-154

³² Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisârî", *TDVİA*, c.XVI, İstanbul 1997, s.326-329

³³ Eser hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi El-Akhisârî Ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Âlem", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, say. 10-11, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981, s.239-278

³⁴ Osman Özkul, "Osmanlı Devlet Düzeni Üzerine Balkanlardan Bir Bakış", *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, c.I, say. 2, Sakarya 2013, s.53-54

ayrılmaya bağlar. Veysî³⁵ tarafından kaleme alınan bu eser; kanunsuzluk ve kuralsızlığın yanı sıra işi ehline vermeme dolayısı sıkıntılara düşüldüğünü, ayrıca bozulmaların temeline ulema sınıfını alıp, kadıların adaletsizliğinden şikâyetini, geriye dönüş³⁶ (Flashback) tekniği ile anlatır³⁷.

Kaleme alanın kim olduğu bilinmeyen fakat Enderun'da görevli devşirme olduğu anlaşılan *Kitâb-ı Müstetâb*'ta³⁸ sadrazamlık makamının liyakatsiz kişilere verilip, rüşvetle mansıp ve makam dağıtılmasının taşradaki bozulmalara da sebebiyet verdiğinden yakınılmıştır. Kapıkulu ocağının nefer sayısı gereksiz biçimde arttırılmış, Ocağın kanunlarına aykırı Müslüman ve ecnebi³⁹ (Çingene, Türkmen, Kürt, Ermeni) oğlanların devşirildiğinden şikâyet edilmiştir. Kulların efradının artmasından ötürü merkez maliyesinin zorlandığından bahsederek; çift bozanların topraklarını terk etmesiyle Tımarlı Sipahi ordusunun zafiyete uğramasının genel mali durumu da zora soktuğunu nakletmiştir⁴⁰. Kanun-ı Kadim'e yüklediği anlam itibarıyla; belirlenen kanunlara; padişahın reayaya her kesimin riayet etmesi gerektiğine dikkat çeken yazar, kanun-i kadim nedir sorusuna, daire-i adalet cevabı vererek genel siyasetname algısını yinelemiştir⁴¹.

Veliyüddin Telhisleri adıyla müellifi bilinmeyen⁴² ve 1623'te, Validesi Kösem Sultan'ın bir nevi naipliğindeki IV Murat'a sunulduğu bilinen eser, ıslahat layihası bağlamında söz edilesidir. Artık klasikleşmiş biçimde rüşvet ve iltimasla mücadele, işi ehline verme gibi konulara değinilirken kanun-i kadime dair hassasiyeti tekrarlamıştır. Padişahın kanun-i kadimde olduğu gibi divana katılmasına ve vezirlerin sayısının dördü geçmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Şeriata aykırı vakıflar ve temlik edilen mülklerle alakalı istismarlara dikkat çekerek denetimin yapılmasına, tımar ve zeamet topraklarının ehil ve hak eden kişileri verilip,

³⁵ Asıl adı Üveys olup, Veysî mahlasıdır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Bayram Ali Kaya, "Veysî", *TDVİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s.76

³⁶ Edebi anlatım tekniği.

³⁷ *Hâb-Nâme-i Veysî*, haz. Mustafa Altun, İstanbul 2011, s.12-13,104

³⁸ *Kitâb-ı Müstetâb*, haz. Yaşar Yücel, A.g.e., s.XXIII-XVIII

³⁹ Kelime anlamı; yabancı, başka milletten olan olsa da, müellif kanunlara aykırı ocağa girenleri kast etmiş olmalıdır.

⁴⁰ *Kitâb-ı Müstetâb*, A.g.e., sXXI

⁴¹ Mehmet Öz, "Kitâb-ı Müstetâb", *TDVİA*, c. II, Ankara 2019, s.70; (s.69-70) *Kitâb-ı Müstetâb*, A.g.e., s.36-40

⁴² Mehmet Öz bu kişinin Koçi Bey olduğunu düşünmektedir. Bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde-Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yay. İstanbul 2005, s.82

Beylerbeyilerinin kendi adamlarına vermesinin engellenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ziynet eşyalarının kullanımının yasaklanması gerektiğinden bahseden müellif, kılıç ehlinin de gümüşten koşumları kullanmasının yasaklanmasını teklif etmiştir⁴³.

1632 yılında IV. Murat'a sunulan *Kanûn-name-i Sultânî li'Azîz Efendi* adlı eser, ıslahat lâyihası bağlamında bahsedilmesi lazım gelen eserdir. Aziz Efendi⁴⁴ adında bir zat tarafından kaleme alınan eser; Bir giriş, on bir bölümden mürekkeptir. Yazar; vezirlik makamı hakkında yapılması gereken düzenlemelere, sahte seyyidlerle mücadeleyle, Kürt beyleriyle alakalı yapılması gereken iyileştirmelere ve merkez ordusunda var olan bozulmalara değinmiş akabinde çözüm önerileri sunmuştur⁴⁵.

IV. Murad⁴⁶ (1623-1640) İktidarını ele aldıktan sonra devletin içerisinde bulunduğu karmaşayı düzene koymak ve yapılacak icraatlarda kılavuzluk etmesi için musahibi⁴⁷ Koçi Bey'e risale kaleme almasını emreder. *Koçi Bey*⁴⁸ *Risaleleri*'ni musahipliği sırasında arzlar/ telhisler şeklinde önce IV. Murad'a sunmuş ve bu risalelerinde yapılacak düzenlemelere ilişkin; tespit, teşhis, tahlil ve çözümler belirtmiştir. Aynı şekilde I. İbrahim'e emri üzerine risaleler sunduğu bilinen Koçi Bey, Sultan İbrahim'e sunduğu risalelerde; sultanın karakteri ve evhamlı yapısından olacak ki daha genel konuları tavsiye ve önerilerle birlikte takdim etmiştir. Daha çok nasihatname niteliğinde ve sade bir dille yazılmış olan I. İbrahim'e sunulmuş risaleler, IV. Murad'a sunulanların aksine Devlet teşkilatı hakkında değil Devlet mefhumu hakkında olmuştur. Yani bu risaleler padişaha idare ederken dikkat etmesi gereken bahislerin genel kılavuzu mahiyetindedir.

⁴³ A.g.e., s.82-84; ayrıca bkz. Rhoads Murphey, "The Veliyuddin Telhis Notes on the Sources and Interrelations Between Koçi Bey and Contemporary Writes of Advice to Kings", *Belleten*, c. XLIII, say. 171, Ankara 1979, s.547-571

⁴⁴ Darphane Emîni Bekir Efendi'nin oğlu, padişahı kilercisi İstanbulî Aziz Efendi olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, haz. A.Fikri Yavuz; İsmail Özen İstanbul 1972, s.27-28

⁴⁵ *Kanûn-name-i Sultânî Li'Azîz Efendi*, haz. Rhoads Murphey, Harvard 1985, s.27-42; eserle ilgili ayrıca bkz. Songül Çolak, "Aziz Efendi'nin Risalesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu", *International Journal Of History*, c. II, say. 2, Samsun 2010; Feridun Bilgin, "Aziz Efendi'nin Risalesinde Kürt Emirleri(IV. Murad Dönemi, 1623-1640)" *Mukaddime*, c. X, say. 1, Mardin 2010, s.7-16

⁴⁶ IV. Murad devri hakkında ayrıca bilgi için bkz. Ziya Yılmaz, "Murad IV", *TDVİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s.177-183; İnalcık, *Devlet-i Aliye II*, s.214-217

⁴⁷ Padişaha arzlar takdim edebiliğine göre Hasodalı, Evliya Çelebi'ye göre de musahip olduğu nakledilir. Bkz. *Koçi Bey Risalesi*, haz. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972, s.IV

⁴⁸ Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey" *TDVİA*, c. XVI, Ankara 2002, s.144

1639 ya da 1643 Aralığında takdim edildiği zannedilen *Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il-Mü'minîn*, ıslahat lâyihası olarak veziriâzam Kemankes Mustafa Paşa'ya takdim edildiği düşünülen bir başka risaledir⁴⁹. Oldukça detaylı açıklamalarla artık klasikleşmiş sorunların kanun-i kadim ile birlikte yeni düzenlemeler ve kaideler getirilerek aşılması gerektiğini söyleyen müellif, çözüm yöntemi emsallerinden farkını ortaya koymuştur⁵⁰. Bu yönüyle *Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il-Mü'minîn* XVII. Yüzyılda kanun-i kadim'e dair antitezi öne sürmesi açısından erken diyebileceğimiz zamanda, bozulmalara yeni çözüm önerileri sunmuştur.

Asıl adı Mustafa⁵¹ olup, Divan-ı Hümayun mensuplarının arasında Hacı Halife, Ulemanın içinde de Kâtip Çelebi lakabıyla tanınan Kâtip Çelebi⁵², İbn Haldun'un yaklaşımını benimseyerek; devletin duraklama dönemine girdiğini, ölümünün engellenemeyeceğini fakat ömrünün uzatılabileceğini savunur. Bunun da doğru ve yerinde tedbirlerle mümkün olacağını dile getirir⁵³. Yazarın; dönemin meselelerini ve ulemanın çekişmelerini ele alarak, meselelere yeni bir eleştiri getirdiği *Mizânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak* adlı eseri toplumsal sorunları ve bu sorunların üstesinden gelmeye dönük telif ettiği eserdir⁵⁴. Aynı zamanda Osmanlı denizciliği ve denizcilikte; korsan ve denizcilerin dikkat etmesi gerektiğine inandığı hususlar hakkında nasihatlerde bulunduğu *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* adlı eserinde; Osmanlı denizciliğinin neden geride kaldığını ve nasıl kuvvetleneceğini bildirmesi yönüyle nispi bir ıslahatnâme özelliği taşımaktadır⁵⁵. Bu iki eserin yanında hassaten bozulmalara dönük bir çözüm önerisi olan *Düstûrü'l-Amel li Islâhi'l-Halel* isimli eseri gelenekselleşmiş yaklaşımın olgun ve aynı zamanda güncellenmiş halini temsil eder.

19 Mart 1653'te Osmanlı Maliyesinin denkleştirilmesine dönük toplanan divanda bulunan üyelerden; bu konuya dair teklif ve görüşlerinin yazılı olarak

⁴⁹ *Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn Ve Menâfi'il-Mü'minîn*, haz. Yaşar Yücel, s.57-62

⁵⁰ A.g.e., s.88

⁵¹ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi Yay. Ankara 2018, s.23

⁵² Eserleri hakkında ayrıca bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1986, s.41-58

⁵³ Orhan Şaik Gökyay, "Düstûrü'l-Amel", *TDVİA*, c. X, İstanbul 1994, s.50

⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "Mizânü'l-Hak", *TDVİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s.216-218

⁵⁵ *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, haz. Bostan, s.219-245

bildirilmesinin istenmesi üzerine *Düstûrî'l-Amel li Islâhi'l-Halel* kaleme alınmıştır. Eser; mukaddime, üç fasıl, netice ve neticenin neticesinden mürekkep “Tenbih ve Tebşir” adlı iki bölümden oluşur⁵⁶. Birinci bölümde reayanın durumundan bahseden müellif, toplumun dört unsuru (ulema, asker, tüccar, reaya [Erkan-ı Erbaa]) üzerinden reaya dikkat çeker. Bu dört unsuru bir vücudun özü olarak betimlerken: ulemayı; vücudu canlı tutan kalbe, askeri; vücudun bileşenlerini bağlayan balgama, tüccarı; vücudu dinç tutan safraya, reayayı da; vücuda hem madde hem de mana yönünden gaye veren sevdaya benzetir. Vücutta bu unsurlar arasında meydana gelecek herhangi bir sorun veya dengesizlik bütün vücudu etkileyeceği için birbirleri arasındaki uyuma azami önem verilmesi gerektiğine işaret eder.⁵⁷

1669 ile 1675 yılları aralığında yazıldığı düşünülen, Hezarfen Hüseyin Efendi⁵⁸’nin *Telhîsü'l- Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* isimli eseri; ıslahatname özelliği ve ihtiva ettiği devlet teşkilatı hakkındaki bilgiler yönüyle bu dönem içerisinde zikredilesi bir eserdir. Daha çok devletin gelir-gider, kanun-kaide ve mevcut bulunan personel sayısı hakkında bilgi sunulan eserde; müellifin birtakım bozukluklara dair ihbarı ve çözüm önerilerinden ötürü bu eser ıslahatname türü içerisinde mevzubahis edilmiştir.⁵⁹

3. XVIII. Yüzyıl Islahatnâmeleri

Şimdiki bilgimizle XVIII. Yüzyılın ilk Islahatnamesi olarak takdim edeceğimiz eser Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın,⁶⁰ *Nesâyihu'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ*⁶¹ isimli eseridir. 1714-1717 yılı aralığında telif edildiği düşünülen bu eser⁶², devlette

⁵⁶ Gökyay, “Düstûrî'l-Amel”, s.50

⁵⁷ Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, haz. Ali Can, KTB Yay. Ankara 1982, s.22-23; *Düstûrî'l-Amel li Islâhi'l-Halel* hakkında ayrıca bkz. Faruk Bal, “İktisat Tarihi Kaynağı Olarak Layihalar Ve Kâtip Çelebi’nin Düstûrî'l-Amel Adlı Eseri”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. I, say. 1, Ankara 2011, s. 58-59

⁵⁸ Müellif ve eserleri hakkında ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, haz. İsmail Özen İstanbul 1975, s.214-215; Mücteba İlgürel, “Hüseyin Efendi, Hezarfen”, *TDVİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s.544

⁵⁹ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l- Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK Yay. Ankara 1998, s.13-14

⁶⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve eserleri hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *TDVİA*, c. IX, İstanbul 1994, s.98-100

⁶¹ Eser ayrıca Kitab-ı Güldeste ismiyle de bilinmektedir.

⁶² Fikret Birdişi, “Klasik Dönem Osmanlı Kaynaklarında Devlet Sorunları Ve Çözüm Yolları. Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın Nesayih’ül Vüzera Ve’l Ümera/ Devlet Adamına Öğütler Kitabının Gerçek Çözümlemesi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, c. I, say. 1, Malatya 2010, s.31

yüksek mevkilerde görevli olanlara rehber olmak amacıyla yazılmıştır⁶³. Defterdar Sarı Mehmed Paşa aslında hemen bütün ıslahatnâmelerin zikrettiği eseri; rüşvet iltimas, işi ehline verilmesi gerektiği, memurların istismarlarının önüne geçilmesi gibi genel kapsamı içerir. Göreve başladığı kalem olan Hazine Defterdarlığı ve Divan hizmetlileri hakkında hususi bölüm⁶⁴ oluşturan Sarı Mehmed Paşa, bu konuya dair; paranın değerinin korunması, narh işine sadece kadılar değil idarecilerin de iştirak ederek denetlenmesini tavsiye etmiştir. Makam ve mevkilerin rüşvetle ve parayla satılır olmasından şikâyet eden Paşa, mahsûl adıyla kadıların dahi rüşvet aldığını ifade etmiş, bu durumun da reaya üzerinde zulmün oluşmasında esas etken olduğunu dile getirmiştir. Reayanın mağduriyetinin bu anlamda giderilerek çift bozanların yeniden topraklarına dönmesinin sağlanabileceğini savunmuştur⁶⁵.

Avusturya üzerine girişilen bir seferde alınca gelen kurşunla şehit olan (1716) Ali Paşa'nın, ⁶⁶ *Ta'limât-ı Hikmet-Ayât-ı Şehid Ali Paşa* adında layihasının bulunduğu belirtilmektedir⁶⁷. Ali Paşa, sadrazamlık makamının halka sürekli açık olması gerektiğini ve hukukun uygulanmasında statü ve konuma bakılmaksızın hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rüşvetle kati suretle mücadele ve taviz verilmeden savaşılması gerektiğine değinen Paşa, makam ve mevkilerin ehliyetli kişilere verilmesini; adam kayırma ve makam satma gibi davranışlardan kaçınılması gerektiğini tembihlemiştir. Düşmanların durumunun sürekli takip edilmesi ve casuslarla kontrolünün sağlanması gerektiğine değinen Paşa, Kalelerdeki askerlerin maaşının aynı değil nakdi olarak verilerek; gerek kaleler, gerek diğer askerler ve gerekse valilerin sık sık denetlenmesini tekrarlamış, erkân-ı erbaa'yı zikrederek bu dört grubun uyumuna dikkat çekmiştir⁶⁸.

⁶³ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, der. ve çev. Hüseyin Ragıp Uğural, TTK Yay., Ankara 1969, s.XII

⁶⁴ A.g.e., s.50-65

⁶⁵ Mehmet Öz, *Kanun-i Kadim'in Peşinde*, s.100; Mali açıdan önerilerinin yorumu ve izahı açısından ayrıca bkz. Harun Şahin, "Nasihat-n'ame Literatürüne Göre Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Sorunları Ve Çözüm Önerileri", *Akademik Bakış Dergisi*, say. 36, İstanbul 2013, s.8-9

⁶⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yay. c. I, İstanbul 1996, s.274; Abdulkadir Özcan, "Şehid Ali Paşa", *TDVİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s.433

⁶⁷ A.İbrahim Savaş, A.g.m., s.89-90

⁶⁸ A.g.e., s.90-92

Mehmed Süleyman Nahîfî⁶⁹ tarafından yazılan ve *Nahifi Süleyman Efendi Risalesi* adıyla bilinen ıslahatname bu döneme ait bir başka risaledir. Nahîfî risalesinde, göreve atanacak kişilerin; kibirden, açgözlülüktan uzak, işini bilen, liyakatli, rüşvete meyiletmeyen, hak gözetan, halkla diyalogu düzgün sağlayabilen ehliyetli insanlardan seçilmesi gerektiğini ifade eder⁷⁰. Arzuhallerin dikkatle incelenerek mütalaa edilmesi, kişi ya da devlet görevlilerinin haklarındaki hüküm verilinceye kadar karar verilmemesi gerektiğini söyler. Veziriazamların kapısının sürekli ve herkese açık olması lazım geldiğini, rüşvetle mansıp verilmesinin önüne geçilmesi gerektiğini zikreder⁷¹. Vergiler toplanırken, tahsildarların; konakçı akçası, nal baha, kurban akçası gibi adlar altında herhangi bir ek para talep etmelerinin önüne geçilmesi gerektiğini vurgular. Kendilerine harç ve yolluk verilmesine karşın bu işe girişenlerin cezalandırılması gerektiğini de ekler. Çayır, mera, otlak gibi yerler ilgi ve bakımı yapılması şartı ile verilmesini nakleden Nahîfî, yolların güvenliğinin, gerek tacirlerin gerek yolcuların gerekse asayiş için mühim olduğunu belirtir⁷².

İbrahim Müteferrika⁷³, Patrona Halil İsyanı'nın ardından yaşanan karışıklık ve fitnenin etkilerini ve mevcut kargaşanın çözüme kavuşturulması için bir ıslahatnâme kaleme alır. Bu amaçla kaleme aldığı bilinen, fakat bir emirle mi yoksa kendi isteğiyle mi yazıldığı bilinmeyen; *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, 1731 yılında Sultan I. Mahmud'a (1730-1754) sunulmuştur. 13 Şubat 1732'de Müteferrika'nın telif ettiği üçüncü, bastırdığı dokuzuncu kitap olarak 500 adet basılmıştır⁷⁴. Eserin kıymeti, Kâtip Çelebi'nin, Avrupa'daki telif eserlerle yaptığı karşılaştırmalı kıyası derinleştirip bir tahlil ve sonuç ortaya koyması yönüyle kendini göstermektedir. Bunun yanında eserde; Avrupalı devletlerin, askeri, idari ve siyasi durumunu, Avrupa ordularının tekniğini ve teknolojik gelişmelerine karşılık Osmanlı Devleti'nin bu yeni gelişmelere uyumunun zorunluluğunu ortaya koyar. Devlet için

⁶⁹ Nahîfî mahlasıdır. Müellif hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Mustafa Uzun, "Nahîfî", *TDVİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, s.297-298; A. İrfan Aypay, *Nahifi Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divan'ının Tenkitli Metni)*, c. I, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1992, s.1-6

⁷⁰ Mehmet İpşirli, "Nahîfî'nin Nasihatü'l-Vezera'sı", *Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan*, say. 15, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997, s.18-19

⁷¹ *A.g.e.*, s.20-21

⁷² *A.g.e.*, s.22

⁷³ Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *TDVİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s.324-327

⁷⁴ Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-ümem*, TDV Yay. Ankara 1995, s.71-73

zoraki bir durum haline gelen bu vakıayı da “Nizam-ı Cedid” olarak tabir eder. Bu tabir İbrahim Efendiyi, bu yüzyılın sonuna adını verecek olan dönemin ilk kullanını yapmıştır⁷⁵.

Mühim sefaretnamelerin müellifi olarak bilinen⁷⁶ Ahmed Resmî Efendi⁷⁷’nin; 1768-1774 Osmanlı Rus Harbi devam ederken, 1769’da Sadrazam İvazzade Halil Paşa’ya sunduğu ilk lâyihası ıslahatnâme bağlamında dikkat çeken eseridir. Resmî Efendi lâyihasında; asker toplama usulünün ve lojistik ile ikmal sisteminin bütünüyle çöktüğünü belirtmekte, askerin disiplinsizlik ve talimsizliğinden yakınmaktadır⁷⁸. Müellifin, 1772 yılında kaleme aldığı ikinci lâyihası, ayrıca ilgi konusudur. Zira genel durumun değerlendirilmesinin yanı sıra Avrupa Devletleriyle ilişkilerde yeni bir siyaset teklif etmesi bu ilgiyi anlamlı kılar⁷⁹.

İçeriği itibariyle; birinci ve ikinci layihasının genişletilmiş hali ve yeni bir politikayı da işaret etmesi yönüyle *Hulâsatü’l-İ’tibâr*, Ahmed Resmî Efendi’nin bir diğer mühim eseridir. Islahatnâme türü içerisinde kabul edilen bu eser Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra, Resmî Efendi’nin bir anlamda kendini müdafaa ettiği eser olarak zikredilir⁸⁰. 1783⁸¹ yılında kaleme alınan bu eserde yazar, askeri eksiklikler giderilerek; klasik gazâ yaklaşımının yerine Hristiyanlarla çağın ve şartların gerektirdiği şekilde münasebetler kurulması gerektiğini ifade eder. Taarruzdan çok hudutların savunulması yoluyla, barışı korumak ve devletin çıkarlarına göre Avrupa Devletleriyle ilişki kurulması tezini savunur⁸². Ahmed Resmî’nin bu önerisi; III. Selim Dönemi’nde etkin bir biçimde uygulanan “Denge Siyaseti”nin, haberci olarak kabul edilebilir.

⁷⁵ A.g.e., s.51

⁷⁶ Ahmed Resmi Efendi’nin Sefaretnameleri için bkz. Ahmed Resmi Efendi, *Ahmed Resmî Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri*, sad. Bedriye Atsız, Tercüman Yay. İstanbul 1980

⁷⁷ Ahmed Resmi hakkında bkz. Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Resmî”, *TDVİA*, c. II, İstanbul 1989, s.121-122

⁷⁸ Beydili, “Islahat”, A.g.e., s.175

⁷⁹ İsmet Parmaksızoğlu, “Bir Türk Diplomatinin Onsekizinci Yüzyıl Sonunda Devletler Arası İlişkilere Dair Görüşleri”, *Belleten*, c. XLVII, say. 186, Ankara 1983, s.527

⁸⁰ Beydili, “Islahat” A.g.e., s.175

⁸¹ Kütükoğlu, bu eserin telif tarihini 1781 olarak nakleder. Bkz. “Ahmed Resmî”, A.g.e., s.122

⁸² Beydili, “Islahat”, A.g.e., s.176

1768-1774 Osmanlı-Rus harbi devam ederken Mora'da bulunan Süleyman Penâh Efendi⁸³, Mora İsyanı'nın bastırılmasından sonra İstanbul'a dönmüş ve 1771 yılında lâyiha kaleme almıştır⁸⁴. *Penâh Efendi Mecmuası*⁸⁵ olarak da belirtilen bu eser 55 maddeden oluşmakta; isyanın öncesi, isyan süreci ve isyanın bastırılması akabinde alınan tedbirleri detaylıca anlatmaktadır. Yönetici-reaya ilişkisini askeri, ekonomik ve sosyal açıdan ele alan Penâh Efendi, gördüğü bozukluk ve çarpıklıkları ifade etmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Layiha, müstakil olarak Mora İsyanını konu almış olsa da, gerek taşradaki bozukluklar üzerinden taşra teşkilatına dair tespitlere, gerekse umumi meselelere değinerek her iki idari merkeze dair çözüm önerilerinde bulunmuştur⁸⁶.

Ağustos 1794'te Reisülküttâp olan Dürrî Mehmed Efendi⁸⁷'nin *Nuhbetü'l-Amel fî Tenkîhi'l-Fesâdi ve'l-Halel* ismini verdiği layiha; 1774 yılının sonuna doğru yazıldığı ve Yedi bölümden oluştuğu bilinmektedir⁸⁸. *Nuhbetü'l-Amel fî Tenkîhi'l-Fesâdi ve'l-Halel*'de; gereksiz harcamalardan kaçınılarak, emanetin ehil kişilere verilip, rüşvetin kesin kes bitirilmesi gerektiği, önceki layihalar gibi yinelenmiştir. Vergilerin; fakir, yetim ve geliri düşük kişilerden alınmamasını düşünen müellif, harcamaların gerçekleşmeden önce hesap edilmesi gerektiğini belirtir. Rüşvet, haydutluk ve usulsüzlük yapan görevlilerin tez zamanda cezalandırılmasını hatırlatan yazar, padişahın bizzat bu işleri takip etmesi gerektiğini ifade eder⁸⁹. Menzil Teşkilatıyla ilgili önerilerine de yer ayıran Mehmed Efendi; Devlet görevlisi

⁸³ Bilge Kaya Yiğit, "Süleyman Penâhî'nin Nasihatnâmesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.II, say. 3, Ankara 2015, s.106-107

⁸⁴ Aziz Berker, "Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penâh Ef. Mecmuası", *Tarih Vesikaları*, c. II, say. 7, İstanbul 1942, s.63 (s.63-80); Aziz Berker, layihanın tümünü transkripsiyon etmiş ve yayınlamıştır. İlgili yayın sırasıyla: *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. II, say. 8, s.153-160; c. II, say. 9, s.228-240; c. II, say. 10, s.309-320; c. II, say. 11, s.385-400; c. II, say. 12, s.473-480 numaralı sayfalardadır.

⁸⁵ Lâyihanın transkripsiyonu ve detaylı bilgi için bkz. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilâli (1770)*, haz. Abdullah Zararsız, Akçağ Yay. Ankara 2017

⁸⁶ A.g.e., s.63-64; Mora İsyanı'nın ve bilhassa Çeşme Baskını'na (6-7 Temmuz 1770) giden sürecin sebeplerinin konu edildiği şu eser ayrıca istifade edilesidir: Fevzi Kurtoglu, *1768-1774 Türk- Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, Genel Kurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Deniz Matbaası, İstanbul 1942

⁸⁷ Şeyhü'l-İslamlarıyla meşhur Dürrîzade ailesinden değildir; Dürrî Mehmed Efendi hakkında bkz. Kayhan Atik, "Kayserili Devlet Adamı Dürrî Mehmed Efendi ve Layihası", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, haz. Ali Aktan; Ayhan Öztürk, Kayseri 1998, s.69

⁸⁸ Kayhan Atik, "Dürrîzade Mehmed Efendi ve Layihası", *Kayseri Ansiklopedisi*, c. II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay. İstanbul 2010, s.62-63

⁸⁹ Ali İbrahim Savaş, "Lâyiha Geleneği İçinde...", A.g.e., s.92-93

olmayanlara menzil ahkâmı⁹⁰ verilmemesi gerektiğini savunur. Yazar; mültezim, voyvoda, ayân gibi kodamanların adamları ve kendi namına hareket eden kimselerin; menzil ahkâmından bir bedel vermeksizin faydalandıkları, menzil atlarını da ücretsiz kullandıkları için gerek menzile, gerekse yöre halkına verdiği zarara dikkat çeker. Müellif, kanunlara riayet ve devlet görevlisi olmayan herkesten bedel alınması suretiyle Menzil Teşkilatının düzeleceğini iddia eder⁹¹.

Canikli Ali Paşa'nın⁹² Kırım seraskerliğinden döndükten sonra 1774'te yazmaya başladığı ve 1776'da tamamladığı lâyihası *Tedâbîrü'l-Gazavât*⁹³ 'da, bilhassa Rus Harbindeki gözlemleri ile devlet düzeninde gördüğü bozuklukları ele almıştır⁹⁴. I. Abdülhamid'e sunulan *Tedâbîrü'l-Gazavât*'da; Kırım ve Bağdat meseleleri hakkında görüşlerini dile getiren Ali Paşa, müesseseler ve işleyiş hakkında tenkit ve önerilerini 47 madde ile izah etmeye çalışmıştır. Kırım Meselesi hakkında Girayların düştüğü ikiliği; İstanbul'a yakın yerlerde çiftlikler edinip, sarayda kendi menfaatleri doğrultusunda kurdukları ilişkilerde görür. Bu menfi yaklaşımla ayrıca; Girayların devletin aleyhinde kendi çıkarlarına dönük Kırım'da yaptıkları işler, oraya giden görevlilerce de merkeze bildirilmediğinden Tatarların iki gruba bölünmesine sebebiyet verdiğini belirtir. Tatarların aralarındaki birliğin bozulup, bölgedeki olaylardan haberdar olunmadığından dolayı Kırım meselesinin ortaya çıktığına değinen Ali Paşa, Rusya'nın güçlenmesine sebep olarak; Karadeniz'de hareket serbesti verilmesine bağlar. Bağdat'da olan karışıklıklara değinen Paşa; Bağdat'a kâfi miktar asker ve güvenilir bir vali gönderilerek, vali Abdullah Paşa ile Hasan Paşanın halka zulmünün önüne geçilmesi gerektiğini söyler⁹⁵.

Vezirlerin iş bilir, bilgili ve yaşlı olanlarından seçilmesi lazım geldiğini bildiren yazar, vezirliğe layık kişilerin görevlendirilmesi gerektiğini hatırlatır. Sefer yapılacağı zamanda; sefere sadrazam ile seraskerin birlikte katılmaları gerektiğine

⁹⁰ Menzil nizamı adıyla da bilinen Menzil Teşkilatının; sadrazam Lütfi Paşa zamanında (1539-1541) esas halini alan yapının, kaide ve kanunlarının kapsadığı devlet görevlileri. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *TDVİA*, c.XXIX, Ankara 2004, s.159-161

⁹¹ Savaş, A.g.m., s. 94

⁹² Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK Yay. Ankara 2003, s.10-123; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, c. XXXVI, say. 144, Ankara 1972, s.483-525; Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, c. VII, İstanbul 1993, s.151

⁹³ Başka nüshalarda: *Tedbîr-i Nadir*, *Tedbîr-i Cedîd-i Nadir* adlarıyla da bilinmektedir.

⁹⁴ Rıza Karagöz, A.g.e., s.142

⁹⁵ Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi 'Tedâbîrü'l-Gazavât' ", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VII, say. 12-13, Ankara 1973, s.128

değinen Ali Paşa, bir karar alınırken, vezirlere, paşalara ve ulemaya danışılmasını teklif eder. Zira istişare ile alınan kararların akabinde; ne zabitlerin ne de askerin bahane bulamayacağını, cüret etseler dahi susturabileceğini belirtir. Mısır valisi ve emirü'l-hacc⁹⁶ dışındaki vali ve beylerbeyinin sefere katılmasının şart olduğunu bildiren Paşa; beylerbeyi olanların bir hatt-ı hümayun vasıtasıyla, en az 150 kişi ile sefere iştirakinin şart koşulmasını telkin eder. Bu kaideye uyulduğunda da vezir ve beylerbeylerinin 20.000-30.000 asker ile sefere katılacaklarını iddia eder. Ali Paşa; kapı halkı⁹⁷ olan herhangi bir asker, firar ve kapı değiştirme ihtimaline karşın her birine 'izin tezkiresi' uygulaması getirilmesi gerektiğini ve bu uygulamanın hatt-ı hümayun ile kanunlaşması gerektiğini savunur. Sefer esnasında top ve humbaranın kullanılmasının dahi bilinmediğini, bu sebepten ciddi zafiyetlerin peydah olduğundan şikâyet eden müellif, bu iki sınıfın özellikle eğitilmesi gerektiğini dile getirir⁹⁸

Levend eşkiyasının Anadolu'da türlü fenalıklar yaparak insanların topraklarını terk etmesine sebebiyet verdiğini söyleyen Canikli Ali Paşa, vergilerin İstanbul dışında kalan reayaya yüklendiğini belirtir. İstanbul'a olan göçlerle fiyatların arttığını, saray mensupları ve ileri gelenlerin yalnız payitahtı düşündüğünden yakınıdır. Taşradaki işler ve denetimlerin ihmal edildiğinden dolayı türlü çirkin işlerin olduğunu haber eden Ali Paşa, Taşraya gerekli ilginin verilmesi hususunu vurgular. İstanbul'a olan göçlerin halkın yaşadığı yerde geçinemediği için olduğunu nakleden Paşa, göçlere sebep olan sorunların çözülmesi gerektiğini düşünür⁹⁹. İstanbul'un durum ve düzeninin taşranın durumuna bağlı olduğunu iddia eden Paşa, sefer zamanı İstanbul'daki her bir evden bir kuruş alınarak taşranın yükünün hafifleyebileceğini öner sürer¹⁰⁰.

⁹⁶ Hac kafilisinin ulaşım gereksinimleri ile güvenliğini sağlamakla yükümlü devlet görevlisi. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Münir Atalar, "Emîr-i Hac", *TDVİA*, c. XI, İstanbul 1995, s.131-133

⁹⁷ Vali ve Âyân gibi yöneticilerin kendi maiyetlerinde maaşlarını ödedikleri asker.

⁹⁸ Yücel Özkaya, "...Tedâbirü'l-Gazavât", *A.g.e.*, s.129-131

⁹⁹ Songül Çolak, "Canikli Ali Paşa'nın 'Tedbîr-i Nizâm-ı Memleket' Adlı Risalesinde Reâyânın Durumuna Dair Tespit ve Öneriler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XII, say. 2, Erzurum 2008, s.171

¹⁰⁰ Özkaya, "...Tedâbirü'l-Gazavât", *A.g.e.*, s.135

B. Nizam-ı Cedit Devri Islahat Lâyhaları

III. Selim Dönemi ile özdeşleşecek olan Nizam-ı Cedit¹⁰¹ tabirinin muasır esin kaynakları arasında Ebûbekir Râtîb Efendi¹⁰² de gösterilmektedir¹⁰³. Öyle ki: Zîştovi Antlaşmasının 13. Maddesi uyarınca; 10 Eylül 1791’de Avusturya’ya elçi olarak görevlendirilen Râtîb Efendi, Viyana’da kaldığı 153 günlük sefaretinde¹⁰⁴ Avusturya İmparatorluğunun; kanun, idare ve uygulamalarının iz düşümünü “Nizam-ı Cedit” olarak zikretmiştir¹⁰⁵. İbrahim Müteferrika’nın daha çok askeri meselelere dair önermelerle çerçevesini çizdiği bu tabir; Râtîb Efendi ile birlikte, askeri boyutunun yanı sıra; mali, hukuki, idari bir anlam kazanmıştır. Ebûbekir Râtîb Efendi’nin gözlem ve tahlili ile zikrettiği bu kavram, gerçekten de onun bilişsel izahıyla özetlenen adeta bir ideoloji haline gelecektir.

III. Selim 28 yaşında iken ve hâlihazırda devam eden Osmanlı- Rus / Avusturya Savaşı sürecinde padişah oldu. 7 Nisan 1789 yılında tahta çıkan Sultan Selim’in padişah olduğu ilk yıllar, zor şartlar altında geçen bir savaş haliyle devam etti. Avrupa Devletleri içinde denge siyasetinin ilk nüvelerini gördüğümüz bu dönemde, Avusturya Cephesi’nde Prusya ve İsveç ile yapılan ittifak Zîştovi Antlaşması’nı (4 Ağustos 1791) doğurdu¹⁰⁶. İki cephede savaşmanın yükünü azaltıp, yalnız Rusya ile savaşa girişilecek harplere yoğunlaşan sultan Selim, işgal edilen Kırım’ı geri almak istiyordu. Bu uğurda sadrazam ve seraskere teşvik ve telkinlerde bulunuyor, hatta bizzat sefere dahi katılmayı düşünüyordu. Padişah bu fikirle hareketi planlarken, rical; olması muhtemel bir mağlubiyetin sultana mal edileceği gerekçesiyle Selim’i bu girişiminden vazgeçirdi¹⁰⁷. Sultan Selim, kaleme aldığı hatt-ı hümayunlarla orduyu ve ricali şevke getirmeye çalışırken, ordu üst üste

¹⁰¹ Kemal Beydili, “Nizâm-ı Cedîd”, *TDVİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s.175

¹⁰² Ebubekir Râtîb Efendi hakkında bkz. Sema Arıkan, “ Ebubekir Râtîb Efendi”, *TDVİA*, c. X, İstanbul 1994, s.277-278

¹⁰³ Necdet Hayta; Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013, s.65-66,68-70

¹⁰⁴ Zîştovi Antlaşmasının gereği olarak karşılıklı elçi gönderileceği maddesinden hareketle: 9 Kasım 1791’de beraberindeki heyetle yola çıkan Râtîb Efendi; 12 Şubat 1792’de Viyana’ya varmış, 26 Şubat 1792’de Sultan Selim’in mektubunu İmparator II. Leopold’e teslim etmiştir. Ebubekir Râtîb Efendi’nin sefaretiyle ilgili bkz. Cahit Bilim, “Ebubekir Râtîb Efendi, Nemçe Sefaretnamesi”, *Belleten*, c. LIV, say. 209, Ankara 1990, s.261-296

¹⁰⁵ Sipahi Çataltepe, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, Göçebe Yay. İstanbul 1997, s.73-74

¹⁰⁶ Kemal Beydili, *1790 Osmanlı- Prusya İttifakı*, İstanbul Üniversitesi Yay. İstanbul 1984, s.57-60

¹⁰⁷ Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları*, TTK Yay. Ankara 1999, s.28-30

mağlubiyyetler yaşıyordu¹⁰⁸. Mağlubiyyetlerin tek cephede devam ettiği süreçte yaşanan Maçın Bozgunu, ordunun iflasını gözler önüne sererken ilk defa harp ricali padişaha mahzar¹⁰⁹ sunuyordu.

11 Ağustos 1791’de Yusuf Paşa’nın emriyle toplanan meşveret meclisinde, Padişahın ve sadrazamın yaklaşımına rağmen ordu ricali ağız birliği eder¹¹⁰. Ordu ricali; askerin durumunun perişanlığı, firar eden nefer, sebat gösteremeyen orduyla savaşa devam edilemeyeceğini ve orduda sadece zabıtların kaldığından sitemle, bu hal üzere bir mesafe elde edilemeyeceğinin beyanı üzerine bir mahzar hazırlanır. En azından mütareke veya sulh yoluyla kazanılacak zamanla kuvvetlenip kaybedilen yerlerin geri alınabileceği fikriyle yorumlanan bu durum, sadrazamın mahzarı padişaha bildirme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Padişahın ısrarlı telkin ve hatta tehdidine rağmen emre itaatsizlikte ısrar denilebilecek bu durum Osmanlı Tarihi’nde bir ilk olarak gösterilir¹¹¹. Bu yönüyle bir ordu boykotu olarak zikredilen bu hadise, aslında askeri alan merkezli genel bozukluğun resmi itirafı görünümündedir. Sultan Selim, sonunda bu asker ile savaş yapılamayacağını sadrazama belirtmiş ve zoraki olarak bu mahzarı kabul ederek mütareke süreci başlamıştır (Ağustos 1791).

İstanbul’a dönüşte oldukça geniş kapsamlı ve epeyce kalabalık bir kitle ile 18 Ekim 1791’de toplanan Meşveret Meclisi, Sultan Selim’in henüz şehzade iken planlamaya başladığı ıslahat düşüncesinin ilanı mesabesindeydi¹¹². Ekim 1791’de

¹⁰⁸ Gerek Zıştovi öncesi gerekse Zıştovi sonrasında Osmanlı Ordusu yer yer zaferler kazanarak, kısmi başarılar elde etmiştir. Rus Cephesinde bir mevzii vardı ki hakikaten dillere destan bir müdafaa, insanlıktan utanılacak bir katliama tanık olmuştur. Aralık 1790’da Aydoz Mehmed Paşa komutanlığında savunulan İsmail Kalesi teslimiyet çağrısına şu cevabı vermiştir: “Tuna nehri yatağında kuruyabilir, gökyüzü çökebilir ama İsmail asla teslim olmaz”. Hakikaten de İsmail kalesinin bütün neferleri ve insanı kanlarının son damlasına kadar mücadele etmiş, 22 Aralık’ta düşen İsmail Kalesi’nde 3 gün süren Rus katliamda 30 Bin sivil insan öldürülmüştür. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, Türkiye Yay. İstanbul 1972, s.70-71; Seyfi Kenan (Ed.), *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, s.18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. V, TTK Yay. Ankara 1988, s.576-577

¹⁰⁹ Toplu dilekçe.

¹¹⁰ Aysel Yıldız, “Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dergisi, c. II, say. 2, İzmir 2016, s.142-144

¹¹¹ A.g.e., s.144-147

¹¹² Muzaffer Doğan, “III. Selim Döneminde Devlet Teşkilatına Dair Bazı Düzenlemeler”, Ed. Seyfi Kenan, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, s.80 (s.79-104); Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri*, TTK Yay. Ankara 2016, s.40-49

verilen lâyiha yazma emrini takip etmekle görevlendirilen Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın (12 Şubat 1791- 4 Mayıs 1792) azlinden sonra bu işi yeni Sadrazam Damat Melek Mehmed Paşa (4 Mayıs 1792- 21 Ekim 1794) devraldı. Melek Mehmed Paşa'nın sadrazamlığında teslim alınıp padişaha sunulan lâyihaları III. Selim bizzat inceledi. Padişah, askeri mahiyette olan tekliflerin ayrıca özetlenerek diğer tüm lâyihaların da birer nüsha kopya edilmesini emretti. Nizâm-ı Devlete Dâir Lâyihalar adıyla sunulan bu raporlar; şimdiki vesikalarla toplam 20'si yerli 1'i yabancı müelliflerce kaleme alınan 21 lâyihadan oluşmaktadır¹¹³.

1. III. Selim'e Nizam-ı Cedit İçin Takdim Edilen Nizâm-ı Devlete Dâir Lâyihalar

III. Selim'e sunulan lâyihalara dair mevcut olan hemen bütün kaynaklarda, *Ebûbekir Râtîb Efendi'nin Büyük Lâyihası* ¹¹⁴ sunulan lâyihalar kapsamında değerlendirilmemiştir. Ebûbekir Râtîb Efendi, Avusturya ile yapılan 3 Ağustos 1791 Zıstovi Antlaşması kapsamında 10 Eylül'de Viyana'ya Orta Elçi olarak tayin edimiştir¹¹⁵. Gidiş- dönüş toplam 227 gün süren bu vazifesinde hemen her elçi gibi o da Sefaretname kaleme aldı¹¹⁶. *Ebûbekir Efendi'nin Sefaretnâmesi*¹¹⁷ adıyla bilinen bu sefaretname mevzubahis edilen Büyük Lâyihası¹¹⁸ ile büyük benzerlikler gösterse de farklı bir eseri olarak zikredilegelmiştir. İşte Râtîb Efendi'nin bu süreçte ortaya çıkardığı lâyiha; III. Selim Dönemi'ni etkilediği çıkarımıyla mühimdir.

Avusturya Devleti'nin mali durumu, gelir- giderleri, köylü, esnaf ve halkın refahı hakkında müellifin bildirdiği durumun yanında; mahkeme, hastane, postane, banka, madenler, ticaret ve ziraata dair başlıklar da fasıllar halinde ele alınmıştır. Gelir kaynağı yönüyle; enfiye¹¹⁹ hakkında Avusturya'nın gümrük kalemleri hakkında öneme değinen yazar, bunun üretim ve ticaretinin nizamına ilişkin bahsi konu

¹¹³ A.g.e., s.56-57; Besim Özcan, "Sultan III. Selim Devri Islahata Hareketleri (Nizâm-ı Cedit)", *Türkler*, c. XII, Ankara 2002, s.1111/s.672

¹¹⁴ Sema Arıkan, *Nizâm-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Lâyiha"sı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 1996

¹¹⁵ Sema Arıkan, "Ebûbekir Râtîb Efendi", *TDVİA*, c. X, Ankara 1994, s.277

¹¹⁶ Nemçe Sefaretnamesi olarak bilinir. Nemçe, Osmanlıların Avusturya İmparatorluğu için kullandığı tabirdir.

¹¹⁷ Hüner Tuncer, "Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana Mektupları", *Belleten*, c. XLIII, say. 169, Ankara 1979, s.73-105

¹¹⁸ Ratîb Efendi'nin lâyihasının hüviyeti hakkında ayrıca bkz. Enver Ziya Karal, "Ebu Bekir Ratib Efendi'nin 'Nizam-ı Cedit' Islahatında Rolü", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1960, s.350-351

¹¹⁹ Çürümüş tütünden yapılan keyif verici madde.

etmektedir¹²⁰. Eserin sonunda Avusturya İmparatorluğunun toplam gelirini listeye sunan Ebûbekir Efendi, bu ve diğer bilgilere Şark Akademisi'nde olan öğrencilerin yardımıyla bildirdiği ifade edilir¹²¹.

Ebûbekir Ratîb Efendi'nin Büyük Lâyihası; Bilhassa askeri açıdan Avusturya örneği ile Avrupa Devletleri'nin mevcut durumuna karşın, Osmanlı Devleti'nin kendi kendisini sigaya çekmesi ve girişilecek yeni işlerde model olması yönüyle iyi bir örnek olabilir. Osmanlı Ordusunun menfaat odaklarının paravanası haline gelen yapısından militer bir yapıya dönüşümü adına; o günün dünyası bakımından eldeki örnekler izahıyla takdim edilebilecek lâyihaya bu açıdan bakmak dikkate ve zikre şayandır.

Tatarcıkzâde Abdullah¹²², evvela askerin teknik ve talimi öğrenmesi gerektiğini, buna kaynak olarak da Avrupa'da mevcut olan kitapların tercüme edilerek literatüre kazandırılması lazım geldiğini söyler. Bunun için de Yeniçeri Ocağı'ndan güngörmüş ve itimat edilir ocak ağaları ile birlikte yeni Yeniçeri Ağası ve kethüdâ atanmasını tavsiye eder. Atamalarda var olan tayin hediyesinin azaltılması veya tamamen kaldırılmasını ifade eden molla, bir yandan da askerin maaşını zamanında verilmesi gerektiğini söyler. Sultan Süleyman Han zamanındaki kanunlara dönmek gerektiğini belirten Tatarcıkzâde, Yeniçeri ortalarının¹²³ güvenilir ağaların komutasına verilerek, yiyecek, giyecek parasının ayrıca askerlere verilmesini teklif eder. Topçu ve Humbaracıların önemine değinen müellif, her ortaya sayısına göre sürat topçularının bulunması gerektiğini düşünür. Lağımçı¹²⁴ Ocağının mevcut top- humbara teknolojisinde mühim olduğuna dikkat çeken yazar, bu ve diğer sınıflara dair yabancı uzmanlardan Müslüman olmayı kabul edenlerinden yararlanılmasının önemine değinir. Gerekli eğitim, talim ve harp tekniğini öğrenen Yeniçerilerin, sayısını artacağı sebebiyle çeşitli kaza¹²⁵ ve hudutlara belli aralıklarla

¹²⁰ Arıkan, A.g.e., s.388-393

¹²¹ Hüner Tuncer, "Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana Mektupları", *Belleten*, c. XLIII, say. 169, Ankara 1979, s.73

¹²² Mehmed Süreyya, "Abdullah Efendi (Tatarcıkzâde) ", *Sicill-i Osmanî*, c. I, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1996, s.74-75; Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi, Tatarcık", *TDVİA*, c. I, İstanbul 1988, s.99-100

¹²³ Yeniçeri Ocağında 10'luk sisteme göre bölük ile tabur arasında olan, sayısı 300-700 arasında değişen birlikler.

¹²⁴ Modern terminolojide İstihkâm sınıfı.

¹²⁵ İdari birim. Bugünkü ilçe statüsündeki yerler.

yer değiştirilerek tayin edilmesi gerektiğini savunur. Bu tatbik hainlerin hakkından gelineceğini iddia eden molla, kanunlara riayet ile önerilerinin mümkün olduğunu belirtir¹²⁶.

Layihasını sunduğu esnada reisülküttap olan ve sonradan sadaret kethüdası olacak olan Abdullah Birrî¹²⁷ Efendi, kalemiyeden yetişme bir devlet görevlisidir¹²⁸. Layihası ordunun ıslahı ve asker yevmiyeleriyle alakalı iki esas başlıkta özetlenebilir¹²⁹. Ordunun durumuyla alakalı; bir an evvel sıfırdan 20.000 piyade, 5.000 süvari hazırlanılması gerektiğini belirtir. Toplanılacak askerlerin; 10-25 yaş aralığında olup, daha önce savaşa katılmamış köylü erkek çocuklarından seçilmesi, yetim ve yoksul ailelerden temin edilmesini tavsiye eder.

Oluşturulacak yeni ordunun tanzimi bahsinde Avrupalı devletlerin düzeninin örnek alınması gerektiğini işaret eden Abdullah Birrî Efendi, “Ehl-i İslamın kefareyi taklidi yakışmaz” lakırdısına; Devlet-i Aliyye’nin kuruluş yıllarında donanması yoktu, Efrenç (Avrupa) taklit edilerek düzenlendi. Hatta halen daha donanmada kullanılan terim ve deyimlerin çoğu yabancı kökenli olduğu cevabını verir. Toplanan askerin eğitim süreci için titizlikle çalışılması ve her şeyin konuşulması gerektiğini söyleyen Birrî Efendi, Her iş ve eylemin kurala bağlanması gerektiğini öne sürer. Yaz-kış, sefer-hazer, talim-terbiye gibi farklı durumlara karşı esas kanunlara binaen ayrı kanunnamelerin tanziminin lazım geldiğini ilave eder¹³⁰.

Başruznâmecî iken¹³¹ lâyihasını takdim ettiği bilinen Ali Râik Efendi, Enderun’dan yetişme bir kalemiye mensubudur¹³². Râik Efendi, lâyihasında; eldeki

¹²⁶ Ahmet Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihaalar*, TTK Yay. Ankara 2014, s.219-222, 251,253-54; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyihaaları*, s.6-13, 92-93; Enver Ziya Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyihaalar”, *Tarih Vesikaları*, c. I, say. 6, İstanbul 1942, s.415,417-420; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyihaalar”, *A.g.e.*, c. II, say. 11, İstanbul 1943, s.343-344,350-351; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyihaalar”, *A.g.e.*, c. II, say. 12, İstanbul 1943, s.430

¹²⁷ Kimi kaynaklarda Berri şeklinde zikredilir.

¹²⁸ Abdullah Birrî hakkında bkz. Süreyya, “Birrî Abdullah Efendi”, *Sicill-i Osmanî*, c. II, yay. haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1996, s.374

¹²⁹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihaalar*, s.65-68

¹³⁰ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihaalar*, s.238; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyihaaları*, s.24-28,54; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyihaalar”, *Tarih Vesikaları*, c. I, say. 6, İstanbul 1942, s.424-425; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyihaalar”, *A.g.e.*, c. II, say. 11, İstanbul 1943, s.344

¹³¹ 1793-94 yılları arasında Baruthane Nazırlığı yapan Râik Efendi lâyihasını takdim ettiği tarihte Başruznâmecî olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, çev Hür Güldü, Kapı Yay. İstanbul 2008, s.123-124

¹³² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. I, s.297

tek ordunun Yeniçeri Ocağı olduğu ve yerine ikame bir ordunun kısa zamanda oluşturulamayacağından mütevellit mevcut Ocakla devam edilmesi görüşündedir¹³³. Ocağın içerisinde bulunduğu bozukluğun farkında olan müellif, burasının yeniden düzene kavuşmasıyla ilgili; itibarlı, iyiliksever, duyarlı ve müzakereye açık komutanların görev başına getirilmesiyle sorunun çözülebileceğine işaret etmektedir. Bu iddianın gerçekleşebilmesi için de zamana ihtiyaç olduğunu ifade eden Ali Efendi, Devşirme usulünün yerine kazalardan toplanan düzenli askerlerin yağma ve çapuldan başka bir şey yapmadıklarını ileri sürmekte; mealen mevcut halden umutsuz bir tablo çizmektedir¹³⁴.

Raporuna ilişkin şimdilik kısıtlı bilgi edindiğimiz Âşir Mustafa Efendi, ulemadan olup, Anadolu (1788) ve Rumeli (1789, 1793-94) Kazaskerliğinden sonra Ağustos 1798- Temmuz 1800 tarihleri arasında şeyhülislâmlık yaptı¹³⁵. Raporunu teslim ettiği esnada Rumeli Kazaskeri olan Âşir Efendi, lâyihasında; kanun-i kadim üzere Yeniçeri Ağası'nın ocak mensupları içerisinde atanmaması gerektiğini savunmuştur. Ocak mensuplarında bulunan hak edilmemiş yevmiye kâğıtlarının kaldırılmasını tavsiye eden Mustafa Efendi, bu işin peyderpey yapılmasını teklif eder¹³⁶.

İddia edilenin aksine lâihayı teslim ettiği sırada vak'anüvis olan Sadullah Enverî Efendi, kalemiyeden yetişme bir görevlidir¹³⁷. Asker yevmiyeleri ve sipah ile silahdar ocaklarının nizamına dair kaleme aldığı lâihası söz konusudur. Ocak ağalığının epey bir süredir caizeyi¹³⁸ yüksek veren kişilere tevcih olunduğundan hareketle; bu makama ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilerin işgal ettiği Enverî tarafından

¹³³ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.68-70

¹³⁴ Öğreten, *Askerî Lâyhalar*, s.233; ; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyhaları*, s.44; Karal, "Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar", *Tarih Vesikaları*, c. II, say. 8, İstanbul 1942, s.109

¹³⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. I, s.329-330; Mehmet İpşirli, "Âşir Efendi", *TDVİA*, c. IV, İstanbul 1991, s.8

¹³⁶ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.71-73; Karal, "Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar", *A.g.e.*, c. II, say. 11, İstanbul 1943, s.346

¹³⁷ Ahmet Öğreten ve Enver Ziya Karal, tezkire-i evvel (Divan-ı Hümayun'da yazı işlerinden sorumlu baş memur) olduğunu belirtmektedir. bkz. *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.79, Karal "Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar", *A.g.e.*, c. II, say. 12, İstanbul 1943, s. 429, 5 Ekim 1791'de vak'anüvis olarak atanan Sadullah Efendi, 1794 yılına kadar bu görevi sürdürdü. Münir Aktepe ve Mehmed Süreyya'nın eserlerinin karşılaştırılması bu kanaati bize verdi. Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. II, s.483-484; Mehmet Münir Aktepe, "Enverî Sadullah", *TDVİA*, c. XI, İstanbul 1995, s.269

¹³⁸ Mansıp alan devlet görevlilerinin, mansıbı veren amirine ödediği paraya/ bahşişe denir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, MEB Yay. İstanbul 1993, s.255

ihbar edilmektedir. Bu hal, ocağı işlevsiz hale getirdiği gibi ihtiyaçtan fazla ağaların varlığına sebep olduğunu bildiren Sadullah Efendi, yetkin kişilerin araştırılıp bulunarak, ocakların başına atanmasını ve böylece ağa sayısının azaltılmasını tavsiye eder. Ocak ağalarının sık sık değişmesinin önüne geçilerek caize istismarının önüne geçileceğini düşünen müellif, ağaları başında bulunduğu ocağın böylelikle güç ve istikrara kavuşacağını ileri sürmektedir. Ağalıktan başka odabaşı, kethüda gibi diğer alt sınıf rütbelilerin de sık sık değiştirilmemesi gerektiğini düşünen Enverî, Yeniçeri Ağalığının serhat ağalığından gelme olanlara verilmesini teklif eder¹³⁹.

Ruus kaleminde, kalemiye sınıfında görevine başlayan Firdevsî Mehmed Emin Efendi, lâyihasını sunduğu evrede Tezkire-i evvel görevinde bulunuyordu¹⁴⁰. Eseri; asker yevmiyesi, yardımcı sınıfların önemi ve sipah, silahdar ocakları hakkında önerileri kapsamaktadır¹⁴¹. Emin Efendi, Cebeci, Topçu ve Arabacı Ocaklarının sayısı bilindiğinden hareketle, bu ocaklarda oluşabilecek esâme suiistimaline karşın, bütün askerlerin; isim, lakap, memleket ve ikametgâhlarının kaydedilip bilinmesi gerektiği belirtir. Esâmelerin alınıp-satılıp yılda dört-beş kez el değiştirdiğini ihbar eden Firdevsî, ağaların; sayım yapan çorbacı ya da yazıcılara “avaid”¹⁴² adıyla rüşvet vererek hakikati gizlediklerini de haber etmektedir. Bu bozukluğa bir kanun ve düzen getirilerek son verilebileceğini iddia eden Mehmed Emin Efendi, ocak subaylarının ocak dışından temininin önüne geçilip, usulüne uygun rütbe terfisinin yapılmasını vurgular. Tekaütün (emekli aylığı) yalnızca malûl olan ve yaşlananlara verilmesini teklif eden Firdevsî, tekaüt esâmelerinin de alınıp satıldığından bahisle bu kişilerin neferler gibi kayıt altına alınmasını belirtir. Askerlerin tümüne, yanlış işlere tenezzül ettirmeyecek dolgunlukta gelir vermenin önemine değinen müellif, buna rağmen kabahat işleyenlere kanuna göre hak ettiği cezanın verilmesini ilave eder¹⁴³.

İlmiyede müderrislikle göreve başlayan ve tıp ilminde maharetli olarak bilinen Hafız Hayrullah Mehmed Efendi, Muhtemelen Anadolu Kazaskeri olduğu

¹³⁹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*, s.241-242; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyiha”, A.g.e., c. II, say. 11, s.347; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyiha*, s.63-64

¹⁴⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s.537-538

¹⁴¹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*, s.81-83

¹⁴² Kanun haricinde oluşturulan bir takım aidat ve gelirler için kullanılan tabir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s.112

¹⁴³ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*, s.241; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyiha”, A.g.e., c. II, say. 11, s.346-347; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyiha*, s.62-63

evrede layihasını kaleme alıp teslim etmiştir ¹⁴⁴ . Esâmelerin ve tekaütlerin oluşturduğu mali yüke karşın; bunların geri alınması halinde insanların rızıklarıyla oynanacağını ifade eden Hayrullah Efendi, boşalan kadrolar yerine yeni alım yapılmadığı takdirde hazineye kaynak doğacağını iddia eder. Ocak ağalarının itaatkâr ve namuslu olanlardan atanması gerektiğini dile getiren müellif, ağa atandığı durumda verilen caizenin tamamen kaldırılması gerektiğini belirtir. Ağaların işlerini hakkıyla yapmaya devam ettikleri takdirde görevden alınmamalarını tavsiye eden Hayrullah Mehmed Efendi, Yeniçeri ulufesinden başka hiç kimseye ayriyeten akçe verilmemesini teklif eder¹⁴⁵.

Sür'at topçularının yeniden tanzimiyle makbul hale gelmesi gerektiğini bildiren Hayrullah Efendi, Topçu Ocağının önemine vurgu yapar. Öyle ki; bu ocağın hizmetinin ağır olduğunu, subayları aracılığıyla neferlerin hizmetlerine göre yevmiye verilmesi gerektiğini düşünen yazar, Yeniçeri ortalarının her bölüğüne ikişer ya da üçer top verilerek, bu toplarla birlikte onar adet askerin de refakat etmelerini belirtir. Bu yönüyle ayriyeten bir ocak teşkil edilmeden bölüklerde topçuların olması lazım geldiğini bildiren Hafız Hayrullah, her bölüğün kendi Sür'at Topçusunu çıkartmasını ümit eder¹⁴⁶.

Kalemiye'den yetişme olup, çeşitli makamlarda görev yapan Hacı İbrahim Efendi¹⁴⁷ kendisinden layiha istenildiği süreçte baş muhasebeciydi¹⁴⁸. Yeni bir ordu ihdas etmenin yüksek maliyet gerektireceğinden hareketle mevcut olan ordunun ıslahını savunur. Eyalet valilerinin sık sık değiştirilmemesi gerektiğini ifade eden İbrahim Efendi, valilerin kapı halklarını genişletmeleri suretiyle asker yetiştirilmesini tavsiye eder. Devletin merkezden taşraya göndereceği müfettişlerle dirliklerin denetlenmesi gerektiğini düşünen müellif, sipahilerin valiler marifetiyle gözetilmesini, gruplandırılmasını ve gruplar halinde İstanbul'a getirtilerek eğitilmesini beyan eder. İbrahim Efendi; Sipahilerin kışlalarda eğitilmesinden Ocakların huzursuz olması halinde, onlara bir şey sezdirmeden Sipahilerin yeniden

¹⁴⁴ 1791'de Anadolu Kazaskeri olup, 1792/93'de azledilmiştir. Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s.665

¹⁴⁵ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.240; Karal, "Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar", *A.g.e.*, c. II, say. 11, s.345; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyhaları*, s.58-59

¹⁴⁶ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.84

¹⁴⁷ Gizli Sıtma lakabıyla mâruf.

¹⁴⁸ 13 Eylül 1792- 12 Ekim 1792 Aralığında bu görevi yapmış, sonraki süreçte; Şikk-ı evvel Defterdarlığı, Defterdarlık, Tersane Eminliği, Umur-ı Bahriye Nazırlığı yapmıştır. Bkz. *Sicill-i Osmanî*, III, s.757

mahallerine gidip idarecileri denetiminde yeniden yapılanmasını teklif eder. Akıllı tedbirlerle Ocak zümresinin dikkati çekilmeden icraat yapılabileceğini iddia eden yazar, ilkin; güvenilir bir kişinin uzun süreli olmak kaydıyla ağa tayin edilmesi gerektiğini düşünür¹⁴⁹.

Kalemiyede devlet hizmetine başlayan Laleli Mustafa Efendi, Tersane ve Matbah Eminliklerinden sonra 1781’de Sadaret Kethüdalığı yapmıştır¹⁵⁰. Lâyihasını takdim ettiği esnada bulunduğu görevle alakalı net bir bilgi olmamakla birlikte, lâyihasının içeriğiyle ilgili mâlumatımız da sınırlıdır. Mustafa Efendi’nin lâyihasına dair; Yeniçeri askerinin zamanla disiplin altına alınabileceği belirtilmektedir. Ocağın eski parlak günlerine kavuşabileceğini iddia eden müellif; önermesinin ancak ağalar eliyle gerçekleşebileceğini, dolayısıyla ağa seçimi ve tayini hususunda ihtimam gösterilmesi gerektiğini söyler¹⁵¹.

Yaşadığı dönemde Koca Hakkı Paşa veya Deli Hakkı Paşa olarak bilinen Mehmed Hakkı Paşa, kalemiyeden yetişme bir lâyiha sahibidir¹⁵². Paşa umumi asker düzenine ilişkin, savaşta ve barışta olmak üzere; mutasarrıf, vali ve vezirlerin bulundukları görev mıntıkasında bölgenin gelir düzeyine göre asker toplayarak, bu askerlerin eğitimlerini takip edip denetlemeleri gerektiğini düşünür. Her 100 askere bir imam tayin olunmak üzere askerlerin din eğitimi almalarının önemine değinen Hakkı Paşa, askerlerin namazlarını kılmasının sağlanmasına vurgu yapar. Düzenli askerin levazımatı olan giyecek ve yiyecek ihtiyacı için gereken kaynağın; eyaletlerde bulunan evlatsız tımar ve zeametlerden, köylülerden, memurlardan ve hazineden olmak üzere farklı kaynaklarca karşılanmak üzere bir sistem teklif eder. Her ihtimale karşın vali ile birlikte lazım olan top ve mühimmatla hazır olması beklenen neferlerin harekât halinde hızlı hareketin önemini hatırlatan Paşa, bilhassa Rumeli ve Silistre’de bu tavsiyeye azami özen gösterilmesini umar. Mora, Bosna ve Anadolu Eyaletlerine bu düşünceye mebni 3.000, diğer eyaletlere 1.000 askerin

¹⁴⁹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.230

¹⁵⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s.1173

¹⁵¹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.90-91, 242; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar”, *A.g.e.*, c. II, say. 11, s.347

¹⁵² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s.562-63; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Vezir Hakkı Mehmed Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yay. c. VI, İstanbul 1939, s.177-178

tanzim edilmesini ileri süren müellif, top ve mühimmatın neferle birlikte olması lazım geldiğini savunur¹⁵³.

Kalemiyeden yetişme bir başka devlet görevlisi olan Mehmed Râşid Efendi, layihasını takdim ettiği aşamada çavuşbaşı görevindedir¹⁵⁴. Râşid Efendi layihasında; devletin kaybettiği toprakları geri alması için halkın cepheye sürülmesini değil; talimli ve düzenli orduyla mümkün olacağını savunur. Geçmişte gerçekleşen başarılar ile bu zamanki başarısızlıkların nizamla alakalı olduğunu söyleyen çavuşbaşı, kanun ve kaidelerden uzaklaşıp, kanunlar çiğnendiği için bozulmaların zuhur ettiğini düşünür. Bozulma ve düzensizliğin Yeniçeri Ocağı'ndan başka Birun ve Enderun'a kadar uzandığını dile getiren müellif, esâmelerin vakıf malı gibi el değiştirdiğini ve asker aylıklarından haraç alındığını ihbar etmektedir¹⁵⁵.

Savaş zamanı olması gerekenin altında sayıyla ve muharip askerlerden ziyade çorbacı, odabaşı, aşçı gibi yardımcı sınıf askerlerin harbe iştirak ettiğinden yakınan Mehmed Râşid Efendi, Valiler altında görev yapan niteliksiz Serdengeçti ile de mağlubiyet ve perişanlığın vuku bulduğundan şikâyet eder. Askerlerin ayrıcalık alametleri haline gelen elbiselerin, bütün neferler için tek tip olmasını teklif eden yazar; yiyecek ve giyeceklerin devlet tarafından verilip, başlarına da bir subay görevlendirilerek sürekli harp talimi yapmalarını tavsiye eder. Bu askerlerin; müstakil biçimde teşkili fesat oluşturabileceğinden hareketle Yeniçeri Ocağı'na ilave ile ihdas edilmesini öneren Râşid Efendi, Sür'at topçularının Topçu Ocağı'na dâhiliyle niteliğini yitirdiklerinden bahisle bu icraatta hassasiyeti hatırlatır¹⁵⁶.

Devlet hizmetine kalemiyede başlayıp; ilk Baruthane Nazırı olarak bilinen¹⁵⁷ Mehmed Şerif Efendi, lâyihasını ordu defterdarlığı görevinde iken takdim etmiştir¹⁵⁸. Mevcut ordunun kışın savaşımaya alışık ve hazır olmadığını ifade eden yazar, Ocaklar eğer eğitime yanaşmazsa hiç olmazsa kışlık bir ordu kurulmasını belirtir. Kış ordusu kurarken; yüksek payeli vezir ve Beylerbeyilerinin sık sık değiştirilmemesine

¹⁵³ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.235; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar”, *A.g.e.*, c. II, say. 8, s.110-111; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyhaları*, s.45-47

¹⁵⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s.1356

¹⁵⁵ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.222-224; Karal, “Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar”, *A.g.e.*, c. I, say. 6, s.420-422; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhât Lâyhaları*, s.14-20

¹⁵⁶ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.236-237

¹⁵⁷ Besim Özcan, “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedid)”, *Türkler*, c. XII, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, s.675

¹⁵⁸ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, s.1589

değinen Şerif Efendi, ceza gerektirecek iş yapıldığında suçluların yakın maiyetlerine dokunulmaması lazım geldiğini düşünür. Bu anlayış ile vezir ve paşaların piyade ve süvari yetiştirebileceğini hesap eden müellif, bu ordunun Avrupa orduları gibi her an savaşa hazır durumda olacağını iddia eder. İhdas edilen ordunun; gerek denetimi bulundukları mahalden İstanbul'a gelerek, gerekse eşkıya üzerine sevk edilerek yapılmasını teklif eden Mehmed Şerif, askerin harekât alanı ve lojistiğinin daima hazır ve tertipli olmasına vurgu yapar. Yazlık askerin dışında kışın faaliyet gerçekleştirecek kışlık askerlerinin ayrıca hudut ve ihtiyat birliği biçiminde görev yapması gerektiğini düşünen yazar, her 1.000 nefere bir top ile personeli ve mühimmatının tevdi edilmesini teklif eder. Bir sefere girildiği takdirde, Girit Muhasarası gibi maksat hâsıl olmadıkça vazgeçilmemesini söyleyen Mehmed Şerif Efendi, askerin savaşa ve ortama alıştıkça daha faydalı olacağını savunur¹⁵⁹.

Meşhur devlet adamı Süleyman Penah Efendi'nin oğlu olan Osman Efendi Sultan Selim'e lâyiha sunan devlet adamlarındandır. Lâyihasını tevdi ettiği esnada rikap defterdarı olan Osman Efendi, Moralı lakabıyla bilinir¹⁶⁰. Risalesinin içeriğine dair; topçu nizamıyla ilgili görüşlerini ifade eden Osman Efendi, Topçu Ocağı'nın değil top, tüfek kullanmayı bilmek; Tophane semtinden dahi geçmeyen işe yaramazlarla dolu olduğundan şikâyet etmektedir. Topçu Ocağı'nda çeşitli fen bilimlerine aşina 1.000-2.000 top ustası bulunması gerektiğini belirten Moralı Osman Efendi, mevcut durumda savaş dahi görmemiş esnaf kişilerin buradan aldıkları esâme ile geçindiklerini haber verir. İşe yaramaz ve Ocakta olmayan kişiler tespit edilip ilişkilerinin kesilmesini öneren müellif, bunlardan boşalan yevmiyelerin yiğit neferlere zam olarak verilmesini tavsiye eder¹⁶¹.

Enderun'da devlet hizmetine başlayıp, kalemiye rütbelerinde çeşitli makamlarda görev yapmış olan Mustafa İffet Bey/ Efendi lâyihasını tamamladığı aşamada mabeynci olduğu zannedilmektedir¹⁶². Devletin ordu sistemiyle ilgili Avrupai tarzda bir dönüşüme girmesi gerektiğini düşünen İffet Bey, ateşli silah

¹⁵⁹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.224; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar', A.g.e., c. I, say. 6, s.422-424; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyhaları*, s.19-24

¹⁶⁰ Penah Efendi Mecmuası'nın müellifi Süleyman Penahi'nin oğludur. Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s.1291; Shaw, *Eski ve Yeni Arasında*, s.123

¹⁶¹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.247-248; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar', A.g.e., c. II, say. 12, s.424-425; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyhaları*, s.77-78

¹⁶² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s.792-793

teknolojisi ve silah imalatının Avrupalılardan öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Düşmana karşı koyabilmek için disiplinli bir ordunun önemine değinen Mustafa Efendi, bütün ocaklarının rütbe hiyerarşisinin Onbaşıya varıncaya kadar düzenlenip tertiplemesine vurgu yapar¹⁶³.

Kalemiyede devlet hizmetine başlayıp; Rusya İmparatorluğu'nda ilk daimi elçiliğiyle maruf ve sonradan reisülküttap olacak bir başka lâyiha yazarı, rikab kethüdası Mustafa Râsih Efendi'dir¹⁶⁴. Ocaklardaki bozulmanın kaynağını nizam-ı kadimden ayrılma ve kanunların uygulanmamasına bağlayan Râsih Efendi, askeri teknoloji ve harp usûllerinin de çağdaş olmayışından ötürü mağlubiyetlerin vâki olduğunu aktarır. Ordunun Avrupa Devletleri'ndeki gibi tanzimi için her türlü eşyanın ithalini tavsiye eden yazar, askerin yeni harp sanatlarıyla devamlı talim yapmasını önerir. Avrupa'da harp teknikleri ve ateşli silahlarla ilgili kitapların tercüme edilmesiyle arşive kazandırılması gerektiğini söyleyen müellif, bilhassa askeri malzemelerin imalatıyla alakalı olanların dikkatle incelenerek aynı üretim tesisinin kurulması gerektiğini düşünür.

Barış zamanlarında askerin savaş durumuna hazırlığını arttırmak için her sene bir kışladan başka bir kışla ya da kaleye hareket gerçekleştirilmesi lazım geldiğini belirten Mustafa Efendi, vali ve Beylerbeyilerin; yanlarında düzenli ve talimli asker bulundurmasını tavsiye eder. Dost Avrupa Devletleri'nden mahir ustalar getirterek, kendi askeri sınıflarımıza eğitim ve talim icra edilmesini öneren Râsih Efendi, Ocaklara dirayet sahibi ve zeki subaylar istihdam edilerek; ocak kanunlarının da yenilenmesiyle, buraların ıslah edilebileceğini iddia eder. Ocakların yeniden tanzimi için içlerinde; ehliyet sahibi, sadık, denenmiş kişilerin mevcut olduğunu belirten yazar, büyük vezirlerin de bulundukları bölgelere 3.000-5.000 civarında mûti asker temin edip; maiyetlerine kazandırmaları gerektiğini ifade eder¹⁶⁵.

Devlet hizmetine kalemiyede başlayıp; ilerleyen süreçte İrad-ı Cedit defterdarı, reisülküttap ve mühendishane nazırlığı gibi görevleri icra edecek olan

¹⁶³ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.233; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar', A.g.e., c. II, say. 8, s.109-110; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyhaları*, s.43-44

¹⁶⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s.1351; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay. Ankara 1987, s.163

¹⁶⁵ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.230-231; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar', A.g.e., c. II, say. 8, s.107-108; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyhaları*, s.35-38

Mustafa Reşid Efendi, lâyihasını takdim ettiği evrede sadaret kethüdasıydı¹⁶⁶. Devlette mevcut olan bozulmanın kaynağını; kanunsuzluktan ve kanunlara riayet edilmediği genellemesiyle ele alan Mustafa Reşid Efendi, eski kanunların da güncellenmesi gerektiğini savunur. Halkın çoğunlukta, yöneten sınıfın azınlıkta olduğu gerçeğine binaen, yönetici kadronun 10.000 kişi olduğu hesabıyla; aralarında sözde, düşüncede ve hedefte birlik olması gerektiğini ifade eden Reşid Efendi, bu algının oluşturulması lazım geldiğine dikkat çeker¹⁶⁷.

III. Selim'e muhalefet eden zorbaların kendisine "Nizam-ı Cedid Şeyhülislamı" söylemiyle meşhur olan Salihzâde Ahmed Esad Efendi, lâyihasını takdim ettiği aşamada Anadolu Kazaskerliğinden emekli bir ilmiye mensubuydu¹⁶⁸. Mevcut ordunun durumu ve Yeniçerilerle alakalı; Kanuni dönemi kural ve kaidelerin terk edildiğini ifade eden Salihzâde, tayin esaslarının çiğnenmesinden ötürü bu disiplinsizliğin meydana geldiğini öne sürer. Hak eden ve çalışan kimselere verilecek kadro ve rütbeyle hem esâme miktarının azalacağı hem de nitelikli olanların Ocağı güçlendireceğini söyleyen müellif, aynı uygulamayı bütün ocaklar için tatbik etmeyi tavsiye eder¹⁶⁹.

Kalemiye mensubu olduğu tahmin edilip, lâyihasını verdiği kertede Divan-ı Hümâyun Beylikçisi olarak görev yaptığı bilinen Sun'î Efendi, ordunun durumu ve yevmiye bahsi hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir¹⁷⁰. Düşmanın yazın elde edemediği başarıları kışın elde etmesinin sebebini; Osmanlı askerinin kışın sabit bir konumda kaldığına bağlayan Sun'î Efendi, yazlık ve kışlık olarak iki sınıf asker tertip edilmesini teklif eder. Yaz askerinin Anadolu Eyaletlerinden, serdar ve serdengeçti bayraklarından teminini öneren müellif, kış askerinin de; Rumeli ve Silistre Eyaletlerinden seçilip, serdar ve serdengeçti bayraklarından olanların tercih edilmesini tavsiye eder. Anadolu ve Rumeli Eyaletlerinden temin edilen askerlerin içinden savaşmaya meyilli olanların; vezir ve beylerbeyilerin kapı halkı olarak seçilmesini düşünen yazar, zamanla bu askerlerin merkez ve gerekli mahallerde

¹⁶⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s.1383

¹⁶⁷ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*, s.227-230; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyiha', A.g.e., c. II, say. 8, s.104-105; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyiha*, s.28-34

¹⁶⁸ Mehmet İpşirli, "Esad Efendi, Salihzade", *TDVİA*, c. XI, İstanbul 1988, s.345-346

¹⁶⁹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*, s.231-232; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyiha', A.g.e., c. II, say. 8, s.108; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyiha*, s.38-40

¹⁷⁰ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*, s.129-131

görevlendirilebileceğini belirtir. Yeniçeri esâmelerinin çokluğu ve bu yolla işlenen yolsuzlukların engellenebilmesi için; eski kanun ve nizam üzere yevmiye verilmesi gerektiğini savunan Sun'î Efendi, bu yolla; zaman içinde bozukluğun üstesinden gelinebileceğini iddia eder¹⁷¹.

Osmanlı Şeyhülislâmlarından Veliyüddin Efendi'nin oğlu olan Emin Mehmed Efendi; ilmiyeden yetişme ve sonraları Rumeli Kazaskeri olacak lâyiha sahibidir¹⁷². Lâyihasını teslim ettiği esnada tam olarak hangi görevde olduğu bilinmemektedir. Geçmişteki askeri başarıların esasını; ordunun disiplin ve emre itaatine bağlı olarak gerçekleştiğini ileri süren Emin Mehmed Efendi, kanunlara riayetin terk edilerek; liyakat ve kabiliyete bakılmaksızın yapılan atama ve işlerin orduyu bozduğunu belirtir. Birliklerinin üstünde tesir ve etkisi olmayan komutanların zafiyetinden nemalanan askerlerin; bu boşlukta ticaret ve yağma işine girdiğini haber veren Emin Efendi, subay ve astlarının disiplin altına alınıp; silah ve saf düzeni hususları hakkında eğitim görmeleri gerektiğini savunur¹⁷³.

Gürcü asıllı bir köle olarak efendisine hazinedarlık yapan Yusuf Ağa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile olan münasebeti sonrasında devlet hizmetine girmiştir¹⁷⁴. 1787-1792 Osmanlı- Rus/ Avusturya savaşını başlatan ve sonlandıran sadrazam olarak bilinen Koca Yusuf Paşa, Sultan Selim'e sadrazam olarak lâyiha sunan devlet adamları arasındadır. Ordunun durumuna ilişkin rüşvet ve yolsuzlukla birlikte; subay ve sair rütbedeki askerlerin usûlsüzlüklerinden haber eden Yusuf Paşa, Yeniçeri Ocağı'nın eski kanun ve nizamlara göre yeniden düzenlenmesini tavsiye eder. Münasip yerlere yeni tophane, humbarahane ve eğitim yerleri inşa edilmesini söyleyen Paşa, Anadolu ve Rumeli'den 10.000-12.000 civarında asker toplanarak; bunlara top ve humbara alanında eğitim verilmesini teklif eder¹⁷⁵.

¹⁷¹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.234-235, 242-243; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar', A.g.e., c. II, say. 11, s.348; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyhaları*, s.45-47, 65

¹⁷² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s.475

¹⁷³ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.232-233; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar', A.g.e., c. II, say. 8, s.108-109; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyhaları*, s.41-42

¹⁷⁴ Koca Yusuf Paşa'nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa", *Belleten*, c. XXXIV, say. 154, TTK Yay. Ankara 1975, s.233-236 (s.233-256); Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, s.1698

¹⁷⁵ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s.217; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyhalar', A.g.e., c. I, say. 6, s.416; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyhaları*, s.1-2

Sefer zamanında valiler ve kethüdalarının, bir yerden bir yere giderken maiyetlerine 1 Binbaşı nezaretinde hareket etmesini öne süren Yusuf Paşa, asker toplama sırasında rüşvet ve yolsuzluğun her türlüsüne mahal verilmemesini, olası böyle bir durumda suçluların ağır biçimde cezalandırılmasını savunur. Toplanan Tüfenkçi neferlerinden; 200'er kişilik gruplar halinde vezirlerin maiyetinde 3 ayda bir değişmek üzere görev yapmalarını ileri süren Paşa, Tüfenkçilerin ulufe ve tayinatlarını eksiksiz almaları gerektiğini ilave edip, haftada 2 gün olan talimlerini de aksatmamaları bahsine dikkat çeker. Yeniçeri olup başka bir işle meşgul olan Ocaklıların; nihayi manada bir meslek seçimi sağlanılarak, eski nizam üzere icraat ve talim yapmaları hususuna vurgu yapan Yusuf Paşa, haftada iki gün talim mevzusunu Ocaklar için de yineler¹⁷⁶.

Taşrada ihdas edilen Sür'at topçularının kaldırılmasını savunan Paşa, güvenilirliğinden emin olunan vezirlere ikişer topçu ve humbara birliği kurdurulmasını teklif eder. Humbaracı ve Lağımçı Ocakları mensuplarının alanlarına ait teknik ve bilgiden yoksun olduklarını sitemle ifade eden Koca Yusuf Paşa, bu taifeye bağlanan tımar ve zeamet gelirlerinin imtihan ile hak edenlere verilmesini belirtir. Kullandıkları araç ve aletlerde mahir olmayanların elinden alınacak zeamet ve tımar topraklarının hazineye geçmesi gerektiğini düşünen Paşa, ulufelerin tam ve zamanında verilmesinin önemine dikkat çeker¹⁷⁷.

Ecnebi bir lâyiha müellifi olarak karşımıza çıkan Baron Brentano¹⁷⁸, Fransa hükümeti tarafından Osmanlı ordusunda, uzman subaylık yapmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Lâyihasını verdiği evrede tam olarak hangi görevde olduğu bilinmese de Kara Mühendishanesi'nin teşekkülünde mühim katkısı olduğu ifade edilir¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, s.218

¹⁷⁷ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, s.245, 253; Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Islâhat Lâyihaları*, s.72-73, 91-92; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyihalar', *A.g.e.*, c. II, say. 11, S.350; Karal, 'Nizâm-ı Cedîde Dâir Lâyihalar', *A.g.e.*, c. II, say. 12, s.430

¹⁷⁸ Kimi kaynaklarda Bertrano ya da Bertrand şeklinde adı geçen müellifin vatandaşı olduğu ülke de şaibelidir. Alman asıllı olup, 1772'de Fransa'nın hizmetine girdiği nakledilir. Bunun yanında İsveç Devletine hizmet ettiği hakkında da ifadeler mevcuttur. Bkz. Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, s.73-75; Tayyip Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedîd", *İslam Ansiklopedisi*, c. IX, MEB Yay. İstanbul 1964, s.310; Shaw, *Eski ve Yeni Arasında*, s.124

¹⁷⁹ İlk olarak 1784'te İstanbul'a gelen müellif, 1788, 1789, 1795 gibi tarihlerde de Payitaht'da bulunmuştur. Raporunu teslim ettiği evrede İsveç Devleti'ne hizmet ettiği söylenen Brentano, her iki Avrupa devletine de hizmet ettiği belirtilir. Bununla birlikte D'ohsson ile birlikte lâyiha sunduğuna dair söylemler vardır.

Fransız subaylarının Osmanlı Ordusu'nu ıslah etmede yetersiz kaldığını ve bu başarısızlığın sebeplerini 3 madde ile özetlemeye çalışır:

1. Kanun ve kaidelerin uygulanmasında gevşeklik ve suiistimal yapıldığı,
2. Kısa vadeli planlarla görev ve sorumlulukların ertelenerek zafiyet oluşturulduğu,
3. Birtakım taassup sahibi ve menfaat gruplarının taşkınlıklarına mahal ve cesaret verildiği, şeklinde ifade eder.

Osmanlı Devleti'nin savunulmasına dair Fransa Devleti ile beraber belirlenecek kuralların tatbik edilmesi gerektiğini savunan Baron Brentano, kendisine yetki verilerek maiyetindeki Osmanlı subaylarıyla; Topçu, Humbaracı, Sür'atçi Ocaklarıyla Mühendishane'nin sık sık talim ve teftişini tavsiye eder¹⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin kriz anından önce hazır bir planlarının olmayıp, düşman taarruzlarına hazırlıksız ve plansız yakalandığını iddia eden Baron, bu eksikliklerin giderilip; gerekli silah ve levazımata temini, topçuların çoğaltılması ve Avrupa Orduları'ndaki gibi bir sistem ile Osmanlı Ordusu'nun talim ve eğitime tabi tutulmasını teklif eder. Osmanlı Devleti'nde askeri eksiklikleri gidermekle görevlendirildiğini ifade eden Brentano, ilk işinin sınır boylarının güvenliği ve kalelerin sağlamlaştırılması olduğunu belirtmiştir. Osmanlı askerlerinin düşman karşısında tutunabilmesi için kanun ve kuralların düzenlenmesi ihtiyacını dile getiren yazar, Yeniçerilerin demode olan tüfeklerinin yerine modern tüfeklerle talim yapmalarına dair görevinin olduğunu söyler¹⁸¹.

Kanunnamelerin icrasıyla iş ve uygulamaların yürütülmesini savunan müellif, bazen padişahın, bazen sadrazamın ve bazen de devlet adamlarının denetimlere ansızın bizzat katılmaları gerektiğini söyler. Ödül ve bahşişlerle hak eden neferlerin taltifinin kıymetine değinen Baron Brentano, modern harp sanatlarının her çeşidinden yaz- kış sürekli talim yapılmasına vurgu yapar¹⁸².

¹⁸⁰ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*lar, s.254-255; Aynı yazar, *Islâhat Lâyiha*ları, s.95-96

¹⁸¹ Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*lar, s.255-256; Aynı yazar, *Islâhat Lâyiha*ları, s.96-97

¹⁸² Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyiha*lar, s.258; Aynı yazar, *Islâhat Lâyiha*ları, s.102-103

2. III. Selim'e Nizam-ı Cedit Dönemi İçerisinde Bilahare Sunulan Lâyhalar

III. Selim'in Nizam-ı Devlet'e Dair istediği lâyhalar içerisinde bulunmadığı saptanılan; fakat içerik ve teklifler bağlamında bilgi vermeye değer bulunan, bu döneme ait başka risaleler de mevcuttur. Nitekim birazdan haklarında bilgi verilecek olan D'ohsson'un lâyihasının yanı sıra Fatih Yeşil'in literatüre kazandırdığı, müellifi belli olmayan bu devre ait başka bir lâyiha yakın zamanda bulunup yayınlanmıştır.

Ebubekir Ratîp Efendi, Viyana'da elçi olarak bulunduğu esnada; misafirperverliği ve yakın ilgisinden memnuniyetle bahsettiği İgnatius Mouradgea D'ohsson¹⁸³ hakkında; Avrupa Devletlerinin bütün nizam, sanayi ve ahvaline vakıf olduğundan bahisle kendisinden istifade edilmesini Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi'ye tavsiye etmiştir¹⁸⁴. Ekim 1792'de İstanbul'da bulunduğu belirtilen Tosunyan'ın, iki adet lâyiha kaleme aldığı nakledilir. İlkinin 9 Ocak 1793'te Sultan Selim'e takdim ettiği raporu; yapılacak ıslahatların şer-i şerife uygun olduğu hakkındadır. Diğeri ise 1794 yılının ilk aylarında istek üzerine sunduğu, bir kara mühendishanesinin kurulmasını da teklif ettiği; *Nizâm-ı Asker ve Levâzım-ı Harbe Dair Lâyihası'dır*¹⁸⁵.

D'ohsson'un Lâyihası genel manada bir Fünûn-ı Harbiyye'nin, yani modern bir Harp Okulu'nun ihdas edilmesine dair görüşlerini kapsamaktadır. Buna göre iki esas meseleyi ifade eden müellif; birinci olarak Avrupa'dan yeteri miktarda uzman asker ve muallim getirmek ve ikinci olarak da bu yeni okul için yeni bina(lar) inşa etmek şeklinde özetler. Tosunyan, Kurulacak fünûn-ı harbiyeyinin esaslarına ilişkin düşüncelerini maddeler halinde ifade eder. Bunlar sırasıyla: talimname'nin Kâğıthane taraflarında kurulması, subaylarının 15-25 yaş arasından 45 Müslüman; 15 Rum'dan oluşması, okulda okutulacak eserlerin tercüme yoluyla müfredata kazandırılması, yabancı dil eğitimi olarak Fransızcanın verilmesi, mektep için lazım

¹⁸³ 1721 İstanbul doğumlu, Katolik bir Ermeni ailenin çocuğu olan D'ohsson'un, bu isminin bir akrabasının lakabı olduğundan vecihle, İsveç Kralı'nın kendisine asalet payesi verdiğinde aldığı nakledilir. Osmanlı kaynaklarında "Ohannes veled-i Muradca" şeklindeki kayıttan hareketle asıl isminin Muradcan Tosunyan olduğu ifade edilmektedir. Detaylı Bilgi için bkz. Kemal Beydili, "D'ohsson, İgnatius Mouradgea", *TDVİA*, c. IX, İstanbul 1994, s.496

¹⁸⁴ Kemal Beydili, "İgnatius Mouradgea D'ohsson (Muradcan Tosunyan) ", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, c. 0, say. 34, İstanbul 2011, s.257-259

¹⁸⁵ Beydili, "D'ohsson", *TDVİA*, s.496-497

gelen her türlü araç, gereç ve kitapların devlet tarafından temin edilmesi, hoca kadrosunun bir başmuallim ile dört yardımcı muallim heyetiyle idare edilmesi, mektep hocalarına dolgun maaş ve ek ödemelerin yapılması, mektep talebelerine verilecek her türlü eşyanın parasız olarak verilmesi ve bütün bunları kapsayan; mektebe ait bir kanunnâme oluşturulması şeklindedir¹⁸⁶.

Müellifi hakkında çeşitli iddialar öne sürülen ve III. Selim'in lâyiha istediği devlet adamları arasına sonradan katıldığı düşünülen bir yazarın lâyihası yakın zamanda literatüre kazandırılmıştır. 1794-95 yılları arasında kaleme alındığı zannedilen lâyiha'nın müellifine dair veriler; kalemiye mensubu dış ilişkileri iyi bilen ya da Avrupa'da bulunmuş bir kâtip olduğunu göstermektedir¹⁸⁷.

Lâyihasında Müslüman ahaliyi bir ve beraber kılacak hilafet kurumunun etkin biçimde kullanılmasını öneren meçhul yazar, Müslümanların düştükleri itikadi ayrılığa son verilmesini savunur. Lüks tüketim ve israfa dair ciddi önlemler alınmasını belirten müellif, kürklerin üst düzey görevliler dışında kullanılmamasını ve kıymetli taşların yasaklanmasını söyler. Taşranın idaresine ilişkin; kadıların ve naiplerin usûlsüzlüklerinin, liyakat esasına göre istihdam ile birlikte bu görevlilerin teftişini yaparak üstesinden gelinebileceğini iddia eden muharrir, bunlara dahi gerek kalmadan; kadı hükümleri ve ilamlara bakılarak liyakat ehli olanların ayırt edilebileceğini ifade eder. Mahalli idarelerde ayânlara daha fazla yetki verilmesini ve böylece halkın yönetimi ile vergi toplamanın daha kolay olacağını ileri süren lâyiha yazarı, devlet işlerinin bu yöntem ile daha hızlı işleyeceğini düşünür. Devlete yaranmak için ayânların işini hassasiyetle yapacağına inanan müellif, cizye, avarız, tımar, zeamet gibi vergilerin ayânlar marifetiyle toplanmasını tavsiye eder. Kaza ayânlarının birbiriyle irtibatı sağlanarak yerel eşkıyalık faaliyetlerinin engellenebileceğini tasavvur eden muharrir, ayânlara, yüklenilen bu görev ve sorumluluklar gereği hukuki bir statü verilmesini teklif eder¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Beydili, "İgnatius Mouradgea D'ohsson (Muradcan Tosunyan) ", *A.g.e.*, s.268-269, 301-308

¹⁸⁷ Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar", *Bellekten*, c. LXXVI, say. 275, Ankara 2012, s.78-79

¹⁸⁸ *A.g.e.*, s.81-92

İKİNCİ BÖLÜM

II. MAHMUD DEVRİNDE BİR LÂYİHA MÜELLİFİ:

KEÇECİZADE İZZET MOLLA

III. Selim'in 1807'de tahtan indirilmesiyle birlikte Nizam-ı Cedid devri sona ermiştir. Nizam-ı Cedid diye III. Selim'le özdeşleşen bu tabir, aslında III. Selim ile olan bağı noktasında Selim'in ömrüyle son bulmuştur. Zamanın şartları ve bir takım zorlayıcı unsurlar, haliyle yeni nizamları da yanında sürükleyecektir. Devlet düzenine ilişkin teklif edilen raporlar; bir süre arşiv vesikası gibi dursa da II. Mahmud'un padişah olmasıyla birlikte yeni icraatların gerçekleşmesi açısından, vakti geldiğinde istifade edileceği muhakkaktır. Sultan Mahmud¹⁸⁹,un padişahlığının ilk zamanları ciddi bir otorite sorunu ve kargaşa içerisinde geçti denilebilir. Zira padişah, iç ve dış meselelerin yüksek tesiriyle önceliği yaşanan krizlerin çözümüne vermiştir. II. Mahmud'un kişiliği ve hükümdarlık biçimi şüphesiz bu hengâmeli süreçte IV. Murad'ın idare tarzını anımsatacaktır. Nitekim asi ve zorbalara karşı sert bir tavır göstermekle beraber bir yandan da hassas bir adalet anlayışı gözetmeye çalışan sultan Mahmud¹⁹⁰, tabiri caizse; eski ile yeni arasında lazım gelen kuvveti dengelemek için radikal kararlar verecektir.

1826 Haziran ayına gelindiğinde; uzun ama sistematik bir hazırlıkla Yeniçerilerin zorbalıklarına karşı harekete geçen II. Mahmud, bu ocağı topa tutarak lağvetmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yapılacak yeni icraatların önündeki en büyük engel aşılmış gibi gözükse de tabii biçimde yeni sorunlar peydah olacaktı. Hassaten 1821 yılında çıkan Mora İsyanının; Rumların bağımsızlık hareketine dönüşüp Avrupa Devletleri'nin müdahalesiyle bir kriz halini alacağı evrede karşılaşılan müşküliyet, yeni bir Osmanlı- Rus Savaşına dönüşecekti. 1828-1829 yılları arasında cereyan edecek olan bu savaş; Rumlara bağımsızlık verilmesi için açıkça destekleyen İngiltere ve Fransa'ya karşı sürdürülecek politika, ayrılıkçı hareketlerin seyri için mühim bir yer kaplamaktaydı. İşte bu safhada lâyihasında;

¹⁸⁹ 1808-1839 Yılları arasında hükümdarlık yapmış 30. Padişah'tır.

¹⁹⁰ Adli mahlâsını kullanması bu yapısına dayanak olarak gösterilebilir. Bkz. Kemal Beydili, "Mahmud II", *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.352-353

mevcut şartlara karşın Rumlara muhtariyet verilmesini düşündüğü için Sivas’a sürülecek olan Keçecizâde İzzet Molla, devrin bilinen fakat günümüzde daha çok edebi yönüyle zikredilen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar.

Bazı edebiyatçılarca; Şeyh Galip’ten sonra en büyük Divan Edebiyatı şairi olarak belirtilen Keçecizâde İzzet Molla, Divan şiirinin en büyüğü olamamasının da sebebini Şeyh Galip ile muasır olmasına bağlarlar. Bu yönüyle büyük ve meşhur bir şair kişiliği ile tanınan İzzet Molla, aslında lakabı üzere ilmiye mensubu bir molladır. Şiirleriyle tanınan bu mollanın aslında şiirleri kadar mühim lâyihaı da bulunmaktadır. Çalışmamızın esas maksadını oluşturan bu lâyihaı hakkında; bilhassa Nizam-ı Devlete Dair olan Lâyihası, çalışmamızın omurgasını oluşturmaktadır.

A. II. Mahmud’a Sunulan Layihanın Müellifi: Keçecizâde İzzet Molla

İzzet Molla’nın, Keçecizâde lâkabı; dedesinin babasından gelir. Konya Toprak Sokak Camisinde imamlık yapan Süleyman Efendi, ayriyeten işigal ettiğı keçecilik mesleğinden ötürü kendi soyundan olanlara bu lâkap geçmiştir. Pirizâde Mehmed Efendi¹⁹¹’nin oğlu Osman’a ders verdiğı bilinen Mustafa Efendi, Sâhib Efendi’nin vasıtasıyla Davud Paşa Camii imamının kızıyla evlenmiştir. Molla’nın babası Salih Efendi işte bu evlilikten dünyaya gelmiştir¹⁹².

1737 yılında doğan Salih Efendi, devrin ananesine göre eğitimini tamamlamış, babası Mustafa Efendi’nin görevi münasebetiyle Kudüs ve Hicaz’da bulunmuştur. Babasının Kudüs’te bulunduğu sırada Hac’a giden Salih Efendi, Hac’dan döndükten sonra henüz 19 yaşındayken Dürrîzâde Mustafa Efendi¹⁹³’nin onayıyla müderris olmuştur. Müderrisliği vesilesiyle dönemin âlimleriyle tanışmış ve onlarla aynı mecliste olma imkânına erişmiştir. Bu imkânlar, Salih Efendi’yi önce fetvahaneye, oradan kethüdalığa, oradan da ordu kadılığına terfi ettirmiştir. Serbest düşünceli yapısı, görüşlerini açıkça belirtmesi ve sivri dilli üslubuyla rakipleri tarafından gazaba uğrayan Salih Efendi ordu kadısı iken ilk sürgününü almış ve Konya’ya gönderilmiştir. Cezasının kaldırılmasının akabinde İstanbul’a dönmüş ve

¹⁹¹ Tahsin Özcan, “Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi”, *TDVİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s.288-290

¹⁹² İbrahim Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989, s.7

¹⁹³ Üç defa farklı zamanlarda şeyhülislamlık yapmıştır. Ayrıca Bkz. Mehmet İpşirli, “Dürrîzâde Mustafa Efendi”, *TDVİA*, c. X, İstanbul 1994, s.38

1785 yılında Selanik mevleviyetine¹⁹⁴ atanmıştır. Bir yıl burada görev yaptıktan sonra İstanbul'a dönen Salih Efendi, rakiplerinin hışmıyla bu kez Gelibolu'ya sürülmüştür¹⁹⁵.

İzzet Molla'nın babası Salih Efendi'nin açık fikirli bir zât olduğunu şu hadiseden misalle teyit edebiliriz. 1790'da Kili Kalesi'nin Ruslar tarafından zaptından ve Maçın bozgununun ardından serasker¹⁹⁶; bir meclis toplayarak savaşın akıbeti hakkında hazirûndan fikirlerini söylemelerini ister. Zira Orduy-ı Hümayûn'da işe yarar asker bulunmadığı öne sürülür. O mecliste herkes bu suale sustuğu halde ordu kadısı olan Salih Efendi, ordunun neredeyse rical ve zabitanadan müteşekkil kaldığını, kışın yaklaşması ve başka sebepleri gerekçe göstererek harbe devam edilmemesini savunmuştur¹⁹⁷. Nihayetle fikri, meclisçe makbul olunarak harbe devam etmenin imkânsızlığı payitahtta bildirilmiştir. Salih Efendi'nin bu cesur mizacı kimilerine karşı samimiyet oluşturmuşsa da ekserisinin hasedini celbetmiş ve oldukça çileli bir ömür sürmesinde etkili olmuştur. Ömrünün sonlarına doğru hak ettiği teveccühü önce 1798 yılında Anadolu ve sonra Rumeli Kazaskerliği payesiyle görse de bu rütbede iken 1799 yılında vefat etmiştir¹⁹⁸.

1. Hayatı

Salih Efendi, Selanik görevinden İstanbul'a döndüğü 1786 senesinde İzzet ismini verdiği bir oğlu olmuştur. İlmiye mensubu bir babanın oğlu olarak küçük yaşta tahsiline başlanan İzzet'e, 1797 yılında müderris ruusu verilmiştir¹⁹⁹. Babası Salih Efendi öldüğünde 13 yaşında olan İzzet, miras olarak Kendisine ve ailesine Avratpazarı'ndaki²⁰⁰ eski bir konaktan başka bir şey kalmamıştır. Babasının ölümünden sonra enişterisi; şair ve molla Meşalecizâde Es'ad Efendi ve Kadıasker

¹⁹⁴ Selanik kadısı; ilmiye sınıfında bir paye. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, MEB Yay. İstanbul 1993, s.58

¹⁹⁵ Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.7-8

¹⁹⁶ Söz konusu serasker Koca Yusuf Paşa'dır.

¹⁹⁷ Aysel Yıldız, "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dergisi, c. II, say. 2, İzmir 2016, s.148

¹⁹⁸ Fevziye Abdullah Tansel, "Keçecizâde İzzet Molla", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, haz. Osman Turan, TTK Yay. Ankara 2010, s.131-132

¹⁹⁹ İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. II, MEB Basımevi, İstanbul 1969, s.735

²⁰⁰ Avratpazarı; bugünkü İstanbul Fatih ilçesinin Fındıkzade ve Aksaray semtleri arasında bulunan Haseki semtidir.

Moralizâde Hamid Efendi²⁰¹'nin himayelerinde tahsilini tamamlayan İzzet Molla, ailesinin geçimini kendisi temin etmeye çalışmıştır. Şairliğiyle de meşhur olacak olan Molla, şiire ve şairliğe eniştesi Meşalecizâde Es'ad Efendi vasıtasıyla ilgi duyduğu ifade edilir²⁰².

Babasının vefatıyla hayata dair karamsar bir yapıya bürünen İzzet Molla, yaşadığı bunalımlar ve geçim sıkıntısı sonucunda alkole müptela hale geldiği rivayet edilir. İlmiye mensubu olduğu halde babasına nazaran pek cömert ve hatta savurgan olduğu nakledilen Molla, sergilediği bu davranışları sebebiyle görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu ahvâl üzere yaşadığı sıkıntılardan kurtulmak isteyen İzzet Molla; yanına aldığı binlik bir rakı ile Bahçekapısı²⁰³'ndan yola koyularak, Göksu²⁰⁴'da intihar etmek niyetiyle bir kayığa biner. Bindiği kayıkla bilinen bir meçhule doğru yoluna devam eden İzzet Molla, Vaniköy²⁰⁵'den geçtiği sırada yalısında oturup, rivayete göre Vasıf Tarihini okuyan²⁰⁶ Bükreş beylerinden Hançerli/ Hançerî Bey²⁰⁷'e tesadüf etmiştir.

Hançerli Bey, giyiminden ulemadan olduğunu düşündüğü mollaya; okuduğu eserden anlayamadığı kelimeleri teyit maksadıyla soru sormuş ve molla da onaylamıştır. Bunun üzerine Hançerli Bey, İzzet Molla'yı ısrarla yalısına davet etmesinden ötürü molla buna mecbur olmuştur. Hançerli Bey, mollanın bilgisi ve kabiliyetini fark edip onu ziyadesiyle sevmiştir. Molla ikide bir "Artık müsaade ediniz, Göksu'dan sonra gideceğim yer pek uzundur" demesinin ardından bey, kayığını hazırlatıp mollayı göndermiştir. İzzet Molla, maksadının hâsıl olduğunu düşünerek Göksu'ya geldiği anda beyin adamları mollanın koluna girerek onu zengin

²⁰¹ Meşhur Divan şairi Leyla Hanım'ın babasıdır. Leyla Hanım İzzet Molla'nın yeğeni olur. Ayrıntılı Bilgi için bkz. İsmail Ünver, "Leylâ Hanım", *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.157 (s.157); Molla'nın yazdığı şu beyitler Hamid Efendi'ye duyduğu hürmeti yansıtmaya yönüyle kıymetlidir;

"Diğer bir efendim ki Hamid'dir ol

Sabıydım olup haberim hemseri

Ne zât-i kesirü'l- mehamidir ol

Büyüdüm elinde küçükten beri" Bkz. Tansel,

A.g.m., s.132

²⁰² Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.8

²⁰³ Bugünkü İstanbul ilinin, Fatih ilçesinde bulunan Sirkeci ile Eminönü arasındaki semt.

²⁰⁴ Bugünkü İstanbul'un, Beykoz ilçesine bağlı bir mahalle. Bu mahalle ismini Göksu Deresi'nden almaktadır.

²⁰⁵ Bugün Üsküdar ilçesi sınırları içinde olan, Çengelköy ve Kandilli arasında bulunan Boğaz semti.

²⁰⁶ Reşad Fuad'ın nakline göre burada Saib Divanını okuduğu rivayet edilir. Bkz. Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.736

²⁰⁷ Sultan IV. Mehmed zamanında (1648-1687) aileye hediye edilen hançer vesilesiyle bu lakabı alan ve Romanya voyvodası seçilen Fenerli Rum ailesinden. Bkz. Hasan Eren, "HANDJERI, Alexandre", *TDVİA*, c. XV, İstanbul 1997, s.550

bir sofranın olduğu meclise götürdüler. Sazların çalınıp, yemeklerin yenildiğı bu ortamı rüya zanneden Molla, o geceyi Bükreş Beyinin yalısında geçirmiş ve intihar niyetiyle giriştiğı yolculuğun detaylarını Hançerî Bey’e anlatmıştır²⁰⁸.

Hançerli Bey, kendisinden uzun süredir bir hediye isteyen “devlet kâhyası” namıyla meşhur Hâlet Efendi²⁰⁹’ye, İzzet Molla’yı götürüp: “İşte efendimize kıymetli bir hediye veriyorum” diyerek Molla’yı tanıtmıştır. Hâlet Efendi, Molla’nın sefahatten dolayı ilmiyeden uzaklaştırıldığını öğrenince, bu takdimden hoşlanmadıysa da; Molla ile konuştuktan sonra kıymetini fark edip onu himayesi altına almıştır. Hâlet Efendi’nin kendisine bir ev tahsis edip, maişetini de temin etmesinin yanında Sultan Mahmud’la işret etme imkânına erişen İzzet Molla, Hâlet Efendi sayesinde devlet hizmetine girmiştir. Molla Mihnet Keşan adlı eserinde bu bahsi şu beyitlerle anlatır:

“Dedim ben bilir mi idim Hâleti Olunca gelip devlete kethüda
Nasib oldu bunca bana ni’meti Adın bilmezdim bilir kim Hüda”²¹⁰

1809 yılında Şeyhülislam Salihzâde Ahmed Esad Efendi’nin²¹¹ de himayesiyle Bursa müfettişliğine atanan Keçecizâde İzzet Molla, bu görevinin ardından 1810 senesinde rikâb-ı hümayun kethüdalığına getirildi. Oğlu Fuad’ın²¹² 1815 yılında doğduğundan hareketle; 1813 veya 1814’te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın soyundan gelen İsmail Mekkî Bey’in kızı Hibetullah Hanım ile evlendi²¹³. Bu evlilikten Fuad, Reşad, Sedad ve Murad adlarında dört erkek çocuğı dünyaya gelmiştir²¹⁴. 1818 senesinde Beylerbeyi’nden bir ev aldığı bilinen Molla, Hâlet Efendi ile olan dostluğunun etkisiyle 1820 yılında Galata kadılığına getirildi. Hâlet Efendi’nin 1821 Yunan isyanındaki dahli şüphesiyle Konya’ya sürülmesinin

²⁰⁸ Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.736

²⁰⁹ Bkz. Abdülkadir Özcan, “Hâlet Efendi”, *TDVİA*, c. XV, İstanbul 1997, s.249-251

²¹⁰ Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.736

²¹¹ Nizam-ı Cedid Şeyhülislamı olarak da bilinen Ahmed Esad Efendi, Nizam-ı Cedid’e dair ıslahat sunan müelliflerdendir. Yenilikçi bir ulema olarak dikkat çeken Esad Efendi, İzzet Molla’nın dünya ve devlet görüşlerindeki yenilikçi bir yapıda olmasında etkili olduğu söylenir. Bkz. Tansel, *A.g.m.*, s.133

²¹² Meşhur Osmanlı sadrazamı Keçecizâde Fuad Paşa.

²¹³ Bülbül, *A.g.e.*, s.10

²¹⁴ İzzet Molla’nın çocuklarının isimlerinin son ekinin dad harfiyle bitip kafiye olmasıyla Sultan II. Mahmud: “Bir çocuğun daha olsa ismini ne koyardın” sualine; “Allah’tan İmdad efendimiz” cevabıyla karşılık vermiştir. Bkz. Reşad Fuad, “Keçecizade İzzet Molla”, *Târîh-i Osmanî Encümeni Mecmûası*, numara 7/41, İstanbul 1332, s.287

ardından idam edilmesi²¹⁵, Halet Efendi taraftarları ve himayesindekileri de tehlikeye düşürdü. Öyle ki pek çok taraftarı Halet Efendi'nin öldürülmesinin ardından aleyhte tavır belirtmesine karşın İzzet Molla bu kişiler ile katillerini hicivle yermiş ve vefasını göstermiştir. Molla'nın yazdığı şu beyit bu iddianın tezahürü olarak gösterilebilir:

*“Halet’in canını Hakk, malını aldı mîri
Kaldı ehl-i hasede hayelerile kîri”²¹⁶.*

İzzet Molla, Halet Efendi'nin katlinde etkin isim olarak gördüğü Sadrazam Abdullah Paşa²¹⁷ için bu beyitleri yazdığı düşünülecek, 27 Şubat 1823'te Galata kadılığı mansıbı kaldırılmaksızın Keşan'a²¹⁸ sürülmüştür²¹⁹. Türk Edebiyatı açısından çeşitli ilkleri barındıran meşhur Mihnet-i Keşan adlı eser, işte bu sürgün fermanıyla yolculuktan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Molla'ya Keşan sürgününü hamama girmek üzereyken tebliğ eden çavuşla birlikte yola koyulan Keçecizâde, Keşan'a gelerek burada ikamete mecbur oldu. Keşan'da kaldığı süreçte Halet Efendi'nin katlinde dahli olduğunu düşündüğü kişilerden af dilememek üzere tavır koyan Molla, Mehmed Said Galip Paşa'nın²²⁰ vezarete gelmesiyle birlikte; saray başhekimi Behçet Bey ile olan mektuplaşmaları ve aracı olması ricasıyla 16 Şubat 1824'te padişahın affına mazhar oldu²²¹.

Sultan Mahmud'un iltifatına yeniden nail olan İzzet Molla'ya; 1825'te Mekke, 1826'da İstanbul payesi²²² tensip edilerek Haremeyn Müfettişliğine²²³

²¹⁵ Mevlevi Tarikatına mensup olan Halet Efendi, Galata Mevlevihanesinde kendisi için mezar yeri ayırtmışsa da cesedi Konya'da Hz. Mevlana'nın haziresine gömülmüş, başı da İstanbul'a getirilerek; Kudretullah Efendi'nin ayakucuna defnedilmiştir. Halet Efendi vesilesiyle Mevlevi Tarikatına intisap ettiği zannolunan İzzet Molla, Mevlevi Tarikatına mensubiyeti dolayısıyla çeşitli eserler yazmıştır. Bkz. Tansel, A.g.e., s.134

²¹⁶ Mahmud Kemal, A.g.e., s.736-737

²¹⁷ Deli namıyla tanınan ve 10 Kasım 1822- 30 Mart 1823 yılları arasında Sadrazamlık yapmış devlet adamıdır.

²¹⁸ Bugünkü Edirne'nin Keşan ilçesi.

²¹⁹ Naci Okçu, “İzzet Molla, Keçecizâde”, *TDVİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, s.561; Molla'nın Osmanlı Devleti'nde ilk defa sürgüne gittiği halde mansıp ve rütbesi alınmayan biri olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.12

²²⁰ 13 Aralık 1823- 14 Eylül 1824 tarihleri arasında sadrazamlık görevinde bulunmuş devlet adamı.

²²¹ Mahmud Kemal, A.g.e., s.738

²²² İlmiye rütbeleri. Bkz. Pakalın, A.g.e., c. II, s.119-125

²²³ Haremeyn Müfettişliği: Haremeyn Nezareti teşkilatı altında; Haremeyn ve 1586'dan itibaren padişah vakıflarına ait şer'i işleri yürütmekle sorumlu görevli. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s.744

getirildi. 20 Şubat 1828'de Eyaletlerin Tevzii Defterleri Müfettişliğine,²²⁴ çeşitli alternatifler olmasına rağmen sultan Mahmud'un; bu görev için ulemadan birinin olmasının münasip olacağından bahisle İzzet Molla bu göreve atandı²²⁵.

1821 Yunan İsyanı ile başlayan iç meselenin; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 20 Ekim 1827 yılında, Navarin'de Osmanlı Donanmasını yakmasıyla dış mesele haline gelmiş oldu. Zaten bu devletler çeşitli protokollerle Yunan İsyanına destek ile Yunanlılara bağımsızlık verilmesini, verilmezse müdahale edeceklerini Osmanlı hükümetine bildirmişlerdi. Navarin hadisesinin ardından Rusya ile yapılan Akkirman Antlaşmasını II. Mahmud feshettikten sonra Rusya, 26 Nisan 1828 senesinde Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti²²⁶. Bu harp ilanı neticesinde Bab-ı Meşihat'ta toplanan umumi meclise İzzet Molla'da Haremeyn müfettişi olarak katıldı. İzzet Molla'nın bacanağı Vak'anüvis Lütü Efendi'nin naklettiğine göre; toplanan mecliste harp bahsi mütalaa edildi ve umumiyetle harp yönünde karar alındı. İzzet Molla ise bu mecliste harbe karşı olduğunu gerekçeleriyle belirtmesine rağmen, kimi devlet adamları Molla ile aynı fikirde olmasına karşın cesaret edip söz söyleyemedi. Toplanan meclisin dağılmasının ardından bu devlet adamları Molla'yı ön ayak ederek harbin aleyhinde lâyiha tanzim etmesini desteklediler²²⁷.

Rus Harbi aleyhindeki düşüncelerini yazılı olarak Defterdar kesedarı Hacı Seyyid Ömer Râsim Efendi ile beraber yazan Keçecizade İzzet Molla; lâyihayı Silahdar Ağa vasıtasıyla sultana takdim ettiler. Sultan Mahmud lâyihayla alakalı; Kaymakam Ahmed Hulusi Paşa ve Serasker Hüsrev Paşa ile Reisülküttap Pertev Efendi'ye, lâyihayı incelemelerini söylemiş, eğer mütalaadan sonra kabul edilebilir bir şeyse kendisine arz etmelerini emretmiştir. Lâyiha'nın içeriği eğer aslı olmayan

²²⁴ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar yürürlükte olan bir uygulamadır. Tevziat Defteri: İdari teşkilatların her birinin havalisi hakkında örfi vergilerin tümünü ihtiva eden defterlerdir. Bu defterler her kaza ve sancağın idari birimine mahsus oluşturulup bağlı oldukları eyaletlere göre sınıflandırılıp düzenlenirdi. Yılda iki defa mutat üzere tanzim edilip; Ruz-ı Hızır, (6 Mayıs) Ruz-ı Kasım (9 Kasım) ve olağanüstü durumlarda da Ruz-ı Aralık adıyla da üçüncü kez düzenlenebilirdi. Eyalet Tevzii Defteri Müfettişi ise; bu vergi salım defterlerinin denetlenmesi ve "sah" ibaresi ile merkeze gönderilmeye hazır hale getirilmesinden sorumlu devlet görevlisidir. Pakalın, *A.g.e.*, c. I, s.64; c. III, s.59-60, 485-486

²²⁵ Mahmud Kemal, *A.g.e.*, s.739

²²⁶ 6 Temmuz 1827'de Londra'da düzenlenen protokolle; İngiltere, Fransa ve Rusya bağımsız Yunanistan'ın kurulması için karar almışlardır. Bu protokolün tatbikine Osmanlı hükümetinin rıza göstermemesi halinde silah zoruyla kabul ettirileceğine dair mezkûr devletlerin imzaladığı anlaşmadır. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, Türkiye Yay. İstanbul 1972, s.112-113

²²⁷ Mahmud Kemal, *A.g.e.*, s.739-40

şeylerden ibaretse, yazılı olarak cevap verilmesini belirten padişahın bu emri mukabilinde; Beylikçi Akif Efendi'nin yazıp, Pertev Efendi'nin onayladığı bir reddiye arz edilmiştir. İzzet Molla ile arkadaşı Ömer Râsim Efendi'ye bildirilen bu reddiye'nin ardından; bir rivayete göre toplanan umumi mecliste aksi bir görüş belirtmeyip, meclis dağıldıktan sonra harp aleyhinde lâyiha sunması padişahın gazabını üstlerine çekmiştir. Öyle ki sultan Mahmud önce bu iki arkadaşın katledilmesini emrettiyse de; evlatlarına merhameten bu idamı sürgüne dönüştürmüştür²²⁸.

Mezkûr hadisenin akabinde bu iki kişinin bütün nasıp ve rütbeleri alınıp Ömer Rasim Efendi Rodos'a, Keçecizâde İzzet Molla Kıbrıs'a sürülmeleri kararlaştırılmışsa da, rütbe ve nasıpları kendilerinde bırakılıp, Molla'nın sürgün yeri Sivas olarak değiştirilip kal'a bend²²⁹ sıfatıyla 4 Kasım 1828 tarihinde sürgüne mecbur olmuştur²³⁰. Sivas sürgününde dokuz ay kalan İzzet Molla, Ağustos 1829'da, bir rivayete göre kalp krizi²³¹ bir rivayete göre de mezar taşıdaki kavuğun kırık olmasından hareketle idam edildiği belirtilmişse de; Keçecizâde ailesinde kalp hastalığının genetik olduğuna dair sonradan yaşanılacak misaller eceliyle burada vefat ettiği yönündedir²³².

Keçecizâde İzzet Molla'nın Yunan İsyanı'na dair sunduğu öneri; esasında toplanan mecliste de ifade ettiği üzere: “ *Vallahi Efendim, çok fenadan az iyi; iyidir*²³³” beyanıyla Yunan isyancılara muhtariyet verilerek Rus Harbine girmemeyi belirtmiştir. Lâyihasında konuya ilişkin düşüncelerini detaylıca belirten Molla'nın haklılığı, kendisi henüz hayattayken belli olmuşsa da ömrü affını görmeye yetmemiştir. İlk Hariciye Nazırı Akif Paşa'nın²³⁴: “*İzzet Molla, halka haklı gibi görünmüştür*” şeklinde konuşması dikkat çekici olsa da, sultan Mahmud'un: “*Merhum İzzet Molla'nın hakkı var imiş*” ifadesi çarpıcı bir itiraftır²³⁵.

²²⁸ A.g.e., s.741

²²⁹ Kale içinde yaşamaya mahkûm edilmiş olan.

²³⁰ Mahmud Kemal, A.g.e., s.742-743

²³¹ Kaynaklarda füceten (ansızın, birdenbire) olarak geçmektedir.

²³² Mahmud Kemal, A.g.e., 744-746

²³³ Mahmud Kemal, A.g.e., s.740

²³⁴ Reddiyeyi yazan Beylikçi Akif Efendi.

²³⁵ Mahmud Kemal, A.g.e., s.744

İzzet Molla'nın vefatından sonra, devrin meşhur simaları onun ölümü için üzüntülerini belirtmişlerdir. Hariciye Nazırlığı yapmış olan Sadık Rıfat Paşa: Molla için “*Fatin ve âkil ve avakıb-ı ahvali tefekkür eder bir merd-i kâmil olduğundan maada, şiir ve güftarda sanii sami ve inşa-ü kitabette âdil-i veyis-ü nâbi bir zât-ı âli idi*” ifadelerini kullanmıştır²³⁶.

Molla'nın Sivas'a sürgün sebebi olan Rus Harbi'ne muhalefet, neticede Keçecizâde'yi haklı çıkarmıştır. Bunun farkına varan devlet erkânı; Molla'ya ve Molla'nın geride bıraktıklarına saygı ve değer verme vesilesine dönüştüğü düşünülebilir. Hal böyleyken Molla'nın edebi eserlerinin yanı sıra, yazmış olduğu Rus Harbi aleyhindeki görüşlerini içeren lâyihası ve bilhassa Nizam-ı Devlet'e Dair olan lâyihası önem kazanmış olabilir. Böyle bir durumun sonucu olarak Nizam-ı Devlet'e dair Risalesi, bilhassa İmparatorluğun Tanzimat arifesinde olduğu süreçte bir kaynak olarak kullanıldığı akla gelir. Nitekim bu lâyihayı incelediğimizde, Tanzimat Fermanı'nın ilanından öncesi ve sonrasında girilen işlerle Molla'nın önerileri arasındaki benzerlikler fark edilecektir.

Molla'nın kişiliğine dair; sözünü budaktan esirgemeyen, lafı gediğine oturtan, mevki ve makam gözetmeksizin muhataplarını hicvettiği bilinmektedir. Dîvân şiirinin mümtaz örnekleriyle şairliğini ispat eden İzzet Molla, aynı zamanda nüktedan bir kişidir²³⁷.

“ Eyledi kaht-ı ricâl, ehl-i mesanitten bizi

Oldu insan zümresinden bir sürü hayvan diriğ

Ehveni mevcud, îzettir varın fehm eyleyin

Kaldı nadanlar elinde meclis-i irfan diriğ” beyitleriyle hicvini göstermekte,

²³⁶ A.g.e., s.743; Arif Hikmet Bey'in, Sahhaflar Şeyhizade Es'ad Efendi'nin, Ziya Paşa'nın ve diğerlerinin ifadeleri için bkz. A.g.e., s.746-747

²³⁷ Mizah anlayışına misal; Halet Efendi'nin konağının bahçesinde gezerken, Halet Efendi bahçivana bir incir ağacının çıkarılmasını emreder. Bunun üzerine Molla, Halet Efendi'ye: “ Çıkarttırmayınız, yerinde dursun. Belki bir hanedanın ocağına dikersiniz” sözüyle latife etmiştir. Nüktedanlığına başka bir örnekse: Hançerli Bey'in yalısında, Molla'nın da bulunduğu bir vakitte âlim giyinişli bir cahil Hançerli Bey'i kast ederek: “Bu zatın bu kadar ilmi varken niçin ihtida (Müslüman olmak) etmiyor” demesine karşılık Molla: “Senin de bu kadar cehlin varken niçin tanassur (Hristiyan olmak) etmiyorsun” diye cevap verir. Bkz. Mahmud Kemal, A.g.e., s.753-755

“Benim gibi âlemde var mı cesur Yaraşmaz değil şaire kil-ü kal

Taaruzda hiç etmemiştim kusur, Bu oldu hemen baysi hasbihâl”
beyitleriyle de şairliğini ifade etmiştir²³⁸.

Keçecizâde İzzet Molla; Mevlevî tarikatına mensup, Nakşibendîlik tarikatına da muhiptir. Mevlevî tarikatına mensup oluşunun etkisiyle; hemen bütün şiirlerinde Mevlevîliğe ve Mevlana Celaleddin Rumî’ye dönük müzeyyel²³⁹ beyit/ gazel kullanmıştır²⁴⁰. Mevlana’ya ve Şems-i Tebîzî’ye olan hayranlığı şiirlerine de yansımıştır. Mevlevîliğe; hamisi Hâlet Efendi vesilesiyle intisap ettiği düşünülen Molla, Şeyh Galip’e tanzirleriyle de Divan şiirinde dikkat çeker. Hatta Dîvân şiirinin sürekli bir düşüş içerisine girdiği XIX. asırda, Şeyh Galip’ten sonra Dîvân şiirinin son büyük temsilcisi olarak görülür²⁴¹.

Molla; devrinin şairleriyle yakinen alakadar olmuş, hemen hepsine nazireler yazmıştır. Mesnevîlerinde Dîvân şiiri geleneğinin dışına çıkarak, Türk Edebiyatı’nda yenileşmenin başlangıcı konumuna getirilen İzzet Molla, Nedîm’in başlattığı mahallileşme akımına katılarak hece ölçüsüyle şiirler vermiş ve halk şairlerini taklit etmiştir²⁴². Gazelinde ele aldığı sosyal konular yönüyle Dîvân şiirindeki yenileşmeyi somutlaştıran Molla, kendinden sonraki şairlere de tesir etmiştir. Bilhassa Ziya Paşa’nın şiirlerinde övgüyle yer verdiği²⁴³ İzzet Molla, manzum eserlerinde verdiği tarih mısralarıyla da Enderunlu Vâsıf’ın eserlerini yazarken yararlanmasına katkı sağlamıştır²⁴⁴.

Türk Edebiyatı’nda henüz hak ettiği seviyede kendisinden bahsedilmeyen Keçecizâde İzzet Molla ve eserleri ekseriyetle nazım biçimindedir. Nazım

²³⁸ Mahmud Kemal, A.g.e., s.751

²³⁹ Din veya devlet büyüğüne karşı yazılan; övgü ya da dua maksatlı, eklentisi/ ek parçası olan.

²⁴⁰ Mahmud Kemal, A.g.e., s.752; Evtâr-ı çehre uy Mevlevî ol, Seyran edersin, devrân edersin bkz. Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.23

²⁴¹ Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.21-24

²⁴² Meşhur; Zülfündedir benim baht-ı siyâhım şiiri buna örnektir. Bkz. Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.27; Tansel, A.g.m., s.148-149

²⁴³ ... “İzzet Mollâ o rind güftâr
Olmaz hele Mihnet-i Keşân’ı
Ayınler ile hasbihâlî

Bir böyle suhenver-i fedâkâr
Can verdi bu milletin yolunda
Kurtarmaya devleti beladan

Tahsîn ana yâ nasıl bulunmaz Sivas’ta uğradı kazâya” Bkz. Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.31; Ziya Paşa’nın şiirleriyle Molla’nın şiirleri arasındaki benzerlikler için bkz. İbrahim Bülbül, “İzzet Molla ve Ziya Paşa’nın Şiirinde Tematik Yakınlıklar Üzerine Bazı Dikkatler”, *Prof. Necmeddin Sefercioğlu Armağanı*, haz. Ersin Özarslan, Gazi İletişim Fakültesi Yay. Ankara 2001, s.207-222

²⁴⁴ Tansel, A.g.m., s.150-151

biçimindeki eserleri ayrıca çalışma konusu ve mütalaa bahsi olduğundan hareketle bu eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

2. Eserleri

Çok küçük yaştan itibaren yazmaya ve şairliğe meraklı olduğunu öğrendiğimiz Keçecizâde İzzet Molla, şiirlerle tanışıklığının ve merakının eniştesi vesilesiyle olduğunu söylemiştik. Kemâl yaşının henüz kırk üçünde vefat eden Molla, müşahhas eser isimleri ve muhtevaları bakımından orijinal ürünler çıkartmıştır. Şöhretine manzum olarak yazdığı eserlerle kavuşan Molla, nazım türünde daha başarılı olduğu söylenmektedir. Nesir biçiminde de eserler ortaya koyan İzzet Efendi, bu alanda da kıymetli ürünler ortaya koymuştur²⁴⁵.

Devha't-ül Mehamid fî Terceme't-il Vâlid: On dokuz- yirmi sahifeden mürekkep, babası Salih Efendi'nin biyografisidir. Yirmi beş ya da yirmi altı yaşında iken (1811-12) yazdığı bu eser; düşüncelerin daha güzel izahı için yer yer beyitler ilave edilen nesir türünde bir eserdir. Molla'nın yazdıklarını mütalaa eden Küçük Said Paşa²⁴⁶, bu eseri Molla'nın gereksiz seci yapması sebebiyle eleştirse de, İzzet Efendi'nin yaratıcılığına ve nüktedanlığına duyduğu hayranlığı ifade eder²⁴⁷.

Gülşen-i Aşk: 1812'de tamamlanan bu eser, mesnevi türünde olup 1848'de basılmıştır. Tardiye ve tarih kıtaları hariç iki yüz doksan beyitten oluşan Gülşen-i Aşk; dini- tasavvufi konuyu temaya sahiptir. Şeyh Galip'in etkisinin olduğu belirtilen bu eser, *Hüsn-ü Aşk*'a olan nazireleri barındırır²⁴⁸.

Mihnet-i Keşan: Mihnet-Keşan şeklinde de okunup nakledilen bu eser; Keçecizâde İzzet'in 27 Şubat 1823 Keşan'a sürgün fermanıyla yola koyulduğu andan başlayıp, affıyla İstanbul'a dönüşüne kadar yaşadığı ve hissettiklerini ihtiva eder. İki yüz otuz beş sahifeden oluşan *Mihnet-i Keşan*, Keşan Eziyeti ya da Keşan Belası olarak günümüz Türkçesiyle ifade edilebilir. Atıfzâde Hüsam Efendi²⁴⁹'nin tanzim,

²⁴⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s.88-93

²⁴⁶ II. Abdulhamid'in meşhur sadrazamlarından, Erzurumlu devlet adamı.

²⁴⁷ Tansel. *A.g.m.*, s.137-138

²⁴⁸ *A.g.e.*, s.138-140

²⁴⁹ 23 Kasım 1863- 9 Ağustos 1866 yılları arasında Şeyhülislam görevinde bulunmuş ulema mensubu.

kardeşi Vahid Efendi'nin temize geçmesiyle terkip edilen Mihnet- Keşan, 1854'te Ceride-i havadis matbaasında basılıp yayınlanmıştır²⁵⁰.

Mesnevi nazım türü ile yazılan bu eser, içeriği açısından barındırdığı; tahlil, eleştiri ve döneminin izahı yönüyle naklettiklerinden ötürü devlet sistemindeki çarpıklığı yansıtmaması bakımından çok kıymetlidir. Devlet ricalinin halktan kopuşunu ve taşranın ihmal edildiğine dair hicivlerin belirtildiği *Mihnet-i Keşan*'da Sultan Mahmud'un icraatlarına da övgüler edilmiştir²⁵¹. Dîvân şiirinin dil yönüyle sadeleştirilmesine dair ilk örneğini oluşturduğu belirtilen Mihnet- Keşan, kederin şiirleştirilmesi yönüyle modern Türk romantizminin ilki olduğu zikredilmektedir. Türk Edebiyatı'nda ilk defa aile bağları ve çocuk sevgisini belirten şair olarak karşımıza çıkan Keçecizâde İzzet Molla, eserinde kendi iç gözlemine yaparak varlığını sorgulaması Türk Edebiyatı'nda ilk olarak kabul edilir²⁵².

Dîvân-ı Bahâr-ı Efkar: Molla'nın Keşan'dan İstanbul'a döndükten 2 yıl sonra yani 1826'da yazdığı düşünülen bu eser, Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi'nin teşvikiyle yazıldığı belirtilir. Çeşitli bölüm ve kısımlardan mürekkep terkip edilen *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkar*; devrin padişahının ve devlet adamlarının hayatları ile icraatlarını da yansıtmakta olup vefat tarihleri gibi tarihleri de barındırmaktadır²⁵³.

Dîvân-ı Hazan-ı Âsâr: İzzet Molla'nın hayatının son dönemleri olan Sivas Sürgününde yazdığı şiirlerin toplandığı elli üç sayfalık dîvânıdır. 1841'de İstanbul'da basılan *Dîvân-ı Hazan-ı Âsâr*, Nakşibendî Tarikatının şeyhi Bahaüddîn Nakşibendî'ye ithaf edilmiştir²⁵⁴.

Şerh-i Lügaz-ı Râgıb Paşa: Koca Ragıp Paşa'nın lügazının²⁵⁵ şerhi olarak tarif edilen eser; oldukça ağıdalı bir yazı diline sahiptir.

Lâyiha I: Keçecizâde İzzet Molla'nın ilk lâyihası Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risâlesi olarak bilinmektedir. Nisan veya Mayıs 1828 yılında yazılan bu lâyiha esas konumuz olduğu için gerekli detay ve malumat aşağıda verilecektir.

²⁵⁰ Sadık Kemal Tural, "Mihnet-i Keşan'ın Yenileşme Tarihimizdeki Yeri", *Türk Kültürü*, c. XIV, say. 163, Ankara 1976, s.430-431 (46-47) (s.430-445 [46-61])

²⁵¹ A.g.e., s.439-443 (55-59)

²⁵² A.g.e., s.444-445 (60-61)

²⁵³ Tansel. A.g.m., s.142-143

²⁵⁴ Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, s.37

²⁵⁵ Manzum bilmecelelere verilen isim.

Lâyiha II: Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne 26 Nisan 1828'de harp ilan etmesinin ardından, 20 Mayıs 1828'de Bab-ı Meşihat²⁵⁶'ta toplanan mecliste savaş kararı alınmasına karşın; Rus Harbine girişmemek hususunda Molla'nın yazdığı lâyihadır.

1821'de başlayan Mora İsyanı'nın ayrılıkçı bir hareket olarak Yunan İsyanı'na dönüşmesinin ardından Rusya, Mora'ya imtiyaz ve muhtariyet verilmesini payitahta bildirdi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmış olması, kurulan yeni ordunun hazır olmaması ve türlü sebepler İzzet Efendi'nin aleyhte tavır takınmasının sebepleri arasındaydı. Mecliste bu bahisler nispeten dile getirilse de savaş kararı alındı. Savaş kararı alınmasına rağmen meclis dağıldıktan sonra; Keçecizâde İzzet Molla ve arkadaşı Defterdar kesedarı Ömer Rasim Efendi ile birlikte harp aleyhinde lâyiha kaleme aldılar. İddiaya göre padişaha teslim edilmeden önce, harp aleyhindeki görüşlerini devlet adamlarıyla konuştuğunu öğrenen Sultan Mahmud, konuyu öğrenip lâyihanın kendisine tesliminden sonra devlet adamlarını çağırttı. Çağrılanlar arasında Serasker Hüsrev Paşa, Sadaret Kaymakamı Hulusi Paşa ile Reisülküttap Pertev Efendi vardı. Lâyihanın incelenip, makul bir cevapla reddiye yazılmasını emreden sultan, harp kararı alındığı halde ikilik çıkarttıkları gerekçesiyle bu iki arkadaşın idamını emretti. Şeyhülislam Yasincizâde Abdülvehhap Efendi silahtar ağa ile bir tezkere yollayarak; bu iki lâyiha müellifinin ilmiyeden olmaları ve evlatlarına merhameten idam edilmemesini padişahıtan arz etti. Bunun üzerine Molla Sivas'a, Ömer Rasim Efendi Kıbrıs'a sürüldü²⁵⁷.

İzzet Molla, Rus Harbi aleyhinde yazdığı lâyihada; toplanan mecliste harp taraftarlarının gerekçelerini 8 madde ile sıralamış, aynı şekilde de bu maddeleri her birine kendi fikirleri çerçevesinde cevap vermiştir. Cevapları sıraladıktan sonra; tarihsel olaylardan örnek verip; Ankara Bozgunu, (1402) Kırım'ın elden çıkışı gibi hadiseleri tahlil ederek güncel olaylarla kıyaslamış ve böylece tutarlılık ve tanık göstermeye çalışmıştır. Tarihsel olaylardan hareketle bir tarih felsefesi ortaya

²⁵⁶ Şeyhülislamın görev yaptığı kuruma verilen isim

²⁵⁷ İlhan Sangu, "Mahmud II. Nin İzzet Molla ve Asâkir-i Mansûre Hakkındaki Bir Hattı", *Tarih Vesikaları*, c. I, say. 3, İstanbul 1941, s.162-163

koymaya çalışan molla, kendi tezine dayanak oluşturarak tatmin sağlamaya gayret etmiştir²⁵⁸.

Harp taraftarlarının gerekçelerini ve Molla'nın cevaplarını şu şekilde özetleyebiliriz²⁵⁹:

Gerekçe 1; Mora'ya bir imtiyaz verilmesi durumunda bölge tümüyle elden çıkacak.

Cevap 1; Mora'ya imtiyaz verilmemesi halinde isyanın daha geniş alana yayılacağı ve daha çok yerin elden çıkacağından sebep Mora'yı gözden çıkarmak evladır.

Gerekçe 2; dağınık halde bulunan Rumların bir baskı görmesi halinde Mora'ya kaçacağı.

Cevap 2; Rumeli'nin yarısı Rum milletinden olduğu halde böyle bir halin mümkün olmayacağı.

Gerekçe 3; Mora ve civarında bulunan Müslümanlara ve camilere zarar geleceği.

Cevap 3; Mora'dakilere zarar gelmesin diye Mora havalisindeki bütün Müslümanlara zarar gelecek.

Gerekçe 4; Rumların Mora'daki isyanı başarıya ulaşması halinde her adada ticari gemi inşa ederek ve mevcut gemilerin Mora'ya gitmesi halinde deniz ticaretinin tümüyle Rumların eline geçeceği.

Cevap 4; Donanmamız yakılmışken Mora elden çıkmadığı halde bile biz zaten idareden uzak ve denetimden beriyiz.

Gerekçe 5; Daha önce yapılan savaşlar sonucunda kaybedilen toprakların kenar havzalardan olduğu, buna karşın Mora Yarımadasının merkez içerisinde yer aldığından hareketle önemli olduğu.

²⁵⁸ A.g.e., s.169-183

²⁵⁹ A.g.e., s.166-168; Gerekçelerin ve Molla'nın cevaplarına ilişkin günümüz Türkçesiyle daha kapsamlı bilgi için bkz. Elif Su Akdemir, *Siyaset Sahnesinde Bir Osmanlı Şâiri Keçecizade İzzet Molla'nın Siyasî Düşünceleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 48-51

Cevap 5; Ahalisi Müslüman olduğu halde kaybedilen yerlerin durumu ortadayken, Mora'nın elden çıkması halinde bir gedik açılacağı endişesi; kaybın miktarı açısından kârımızdır.

Gerekçe 6; Mora'nın serbestiyetinin Kırım gibi olmayıp, Müslümanlarda bir infial uyandıracığına ek, Rumların ticari gemileriyle Müslüman tacirlere zarar vereceği.

Cevap 6; Rumlara destek veren devletlerin büyüklüklerine göre bize edeceği zararın çoğundan ancak Rumlara serbestiyet verilerek kurtarılacağı.

Gerekçe 7; Erzak ticaretinin Rumların elinde olduğundan dolayı, bağımsız olmaları halinde bu malları istedikleri yer ve fiyata satmalarına karşın, gümrüklerin ve ahalinin çok zor duruma düşeceği.

Cevap 7; Bütün sahilleri tehlikeye atmak demek olacak olan harp, Bir sahilden diğer bir sahile dahi nakil yapılamayacağı hem hususi hem umumi manada ortadadır.

Gerekçe 8; Rumlara serbestiyet verilmesi halinde; Sırp ve Karadağlıların Rusya'dan da bağımsız büyük bir devlet kurmalarına sebebiyet oluşturacağı ve böylece çokça belde ve kalelerin elden çıkacağı.

Cevap 8; Böyle bir iddianın mümkünatı olsa bile, uzun vadede bu meselenin çözülebileceği, ancak şu anki vaziyette; harp halinde bu yükü kaldırmamızın mümkün olmayacağı.

1828-1829 Osmanlı Rus Harbi'nin patlak vermesinde esas etken olarak nitelendirebileceğimiz Yunan İsyanı, Molla'nın tezinin doğruluğunu göstermesi bakımından mühimdir. Zira II. Mahmud'da Molla'nın haklı olduğunu kabul etmiştir.

3. Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risalesi'nin Önemi

Keçecizâde İzzet Molla, Haremeyn Müfettişi iken; Eyaletlerin Tevzii Defterleri Müfettişliği görevinde de bulunduğu sırada²⁶⁰ sultan Mahmud, kendisine

²⁶⁰ 20 Şubat 1828'de bu göreve getirildiği belirtilmektedir. Her eyaletin senede iki defa vergileri tevzii edilirdi. Bu vergiler mahalli işlerde kullanılmak üzere ayrılırdı. Bu vergilerin içeriğini kapsayan defterler İstanbul'a gönderilir, bir önceki yıl defterleriyle kıyaslanıp incelenirdi. Sultan Mahmud, bu defterlerin incelenmesi bahsinde Bab-ı Ali görevlilerine güvenmediği için ulemeden kişileri görevlendirirdi.

devletin gelir ve giderlerinin araştırılması hususunda görev vermiştir²⁶¹. Bu konulara olan hâkimiyetinin yanı sıra devlete olan bağlılığı ve dirayetinin etkisiyle kendisine tevdi edilen bu görevde; bir risale kaleme almıştır²⁶². Islahatname türü içerisinde kabul edilen bu risale, barındırdığı öneriler ve teklif ettiği icraatlar açısından tam bir arife rapordur denilebilir. Yani II. Mahmud'un girişeceği kapsamlı icraatların hemen öncesinde arz edilen bu lâyiha, Tanzimat Devri diye adlandırılan evrenin bir ön etüdü olabilme emareleri göstermektedir.

Lâyiha içerisinde geçen “yigirmi iki mâhdan berü”²⁶³ ifadesinin, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması başlangıç kabul edilerek söylenmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın 15 Haziran 1826 tarihinde kaldırıldığını temel aldığımız takdirde *Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risalesi*'nin Nisan 1828'de yazıldığı anlaşılmaktadır. Kimi kaynaklarda bu risalesinin yazıldığı tarihe ilişkin farklı iddialar ortaya atılmışsa da, risalenin içerisinde bulunan bu ifadeyle yazım tarihi netleşmiş bulunmaktadır.

İzzet Molla'nın vefatının ardından; kendisinin Mora İsyanı hususundaki lâyihasından ötürü Sivas'a sürülmesi ve akabinde öngörülerinin gerçekleşmesi Molla'yı haklı çıkarmıştır. Hal böyle iken, insan psikolojisinin bir tezahürü olarak Molla'nın geride bıraktıklarına bir alaka peydah olması kuvvetle muhtemeldir. Bu algı kastıyla İzzet Molla'nın geride bıraktıklarına olan hürmet ve ilgi olmuş olabileceği akla gelmektedir. Esasında kişisel çıkarsamalarla belirttiğimiz bu durum; Molla'nın Nizam-ı Devlete Dair Risalesinde öne sürdüğü fikirlerin ilerleyen yıllarda büyük bir benzerliklerle tatbikatı, lâyihanın teferruatlıca incelenmesine sebebiyet vermiştir.

Keçecizâde İzzet Molla'nın *Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risalesi* çeşitli kütüphanelerde ve kişilerde mevcuttur. İlk nüshanın hangisi olduğuna dair net bir saptama yapılsa da kaynakların karşılaştırılmasında farklılıkların çok az olduğu tespit edilmiştir. Esastan olmayan bu farklılıklar eserin bütününde bir ayırım ortaya

²⁶¹ Sultan Mahmud, “Memalik-i Osmaniye'nin dahl ve harcını tahkik ve tahrir eylemesini sadakat ve dirayetinden dolayı” Molla'ya emretmesi üzerine tanzim edilmiştir. Bkz. Mahmud Kemal, *A.g.e.*, s.750

²⁶² Özhan Kapıcı, “Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizâde İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Siyaset Düşüncesi”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, c. XLII, say. 42, İstanbul 2013, s.284-285

²⁶³ Lütfi Doğan, *Keçecizâde İzzet Mollâ'nın Islâh-ı Nizâm-ı Devlete Dâir Risâle Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s.51-52

koymamaktadır. Nüshaların iki tanesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, 9670 ve 2679 numarasıyla kayıtlı, bir tanesi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yeni Yazmalar Bölümü 355 numara ile kayıtlı, bir tanesi de Prof. Dr. İsmail Erünsal'²⁶⁴ın hususi kütüphanesinde bulunmaktadır²⁶⁵.

İzzet Molla'nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risalesi 2000 yılında Lütfi Doğan tarafından transkripsiyonu ve edisyon kritiği yapılarak Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Ayrıca 2003 yılında da eserin özeti mahiyetinde incelemesinin de ele alındığı bir bölüm şeklinde açıklaması, Elif Su Akdemir tarafından yapılmıştır. Çeşitli zamanlarda Molla'nın eserleri bir çalışma konusu olarak ele alınmışsa da kolay anlaşılabilirlik, tasnif ve III. Bölümde belirteceğimiz derinlik açısından Molla'nın bu eseri ilk defa ele alınacaktır. Nitekim lâyiha'nın tümünü; bugünkü Türkçe ile kolayca anlaşılabilmesi ve başka disiplinlerin de faydalanabilmesi adına daha anlaşılabilir bir şekilde konularına göre tasnif ederek sunacağız. Bu girişimimiz bir anlamda sadeleştirme biçiminde ifade edilebilecekse de biz, daha çok söz konusu lâyiha'nın başka disiplinler tarafından da aktif bir istifadenin sağlanabilmesi için ortaya koyacağız.

B. Keçecizade İzzet Molla'nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Lâyihasının Açıklaması

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, 9670 numaralı eser esas alınarak, 38 varak 18 satırdan rik'a yazı ile yazılmış ve risale transkripsiyon edilmiştir. Lütfi Doğan'ın yaptığı bu çalışma sayesinde biz, bu eseri bugünkü dil ile ifade edeceğiz. Lâyiha: Mukaddime, 12 Bend ve Hatimeden müteşekkil olup, transkripsiyon metni 83 sayfadan ibarettir. Risaleyi olduğu gibi sunmak yerine, konularına göre tasnif ederek okuyucuya sunmaya çalışacağız. Konuların derin bir ayrımı olmamasından ötürü bazı durumlarda alan açısından uygun gördüğümüz biçimde tasnif yapılacaktır.

Lâyiha'nın kolay anlaşılabilir haldeki halini sunmadan önce lâyiha bölümlerini başlıkları itibariyle zikretmek faydalı olacaktır:

Mukaddime [Giriş]

²⁶⁴ 1 Mart 1945 Erzincan doğumlu, Türk Dili ve Edebiyatı profesörü.

²⁶⁵ Lütfi Doğan, A.g.e., s.XXVI

Birinci Bent: Esas-ı Nizamat Olan Meclis-i Şuranın Tanzimidir [Nizamın Özü: Meclis-i Şura'nın Tanzimi]

İkinci Bent: Varidat-ı Devlet-i Aliye Maktu Olup Hademe-i Devlet'e Maktu'an İrad Verilmenin Hüsn-i Beyanıdır [Devlet-i Aliye'nin Kaynağı Sabitlenmiş/Belirlenmiş Olup Devlet Hizmetine Toptan Gelir Vermenin İzahıdır]

Üçüncü Bent: Suret-i Maktu'ıyyeti Beyan Eder [Kesinleşmiş Gelirin Şeklini Beyan Eder]

Dördüncü Bent: Narh-ı Amme Suretidir [Fiyat Sabitiyet Çaresi]

Beşinci Bent: Mühimmat-ı Seferiyye'nin Tanzimi Beyanıdır [Harp İçin Gerekli Olacakların Oluşturulması, Düzene Koyulması]

Altıncı Bent: Kazalar Maktu Olduğu Surette Verilecek Nizama Göre İktiza Eden Akçe Bulunmaz ise Ne Vecihle İdare Olunması Beyanıdır [Kazaların Gelirleri Sabit Olduğu Halde Nizam İçin Gerekli Akçe Bulunmazsa Ne Şekilde İdare Edileceği]

Yedinci Bent: Emval-i Cizyenin Garet-Geran Elinden Halas Olmasının Çaresidir [Cizye Vergisinin Yağmacılar/Talancılar/Çapulcular Elinden/Suiistimalinden Kurtuluş Çaresidir]

Sekizinci Bent: İhrac-ı Maadine Dairdir [Madenlerin İhracıyla İlgilidir]

Dokuzuncu Bent: Ahalimizi Kar-u Kesbe ve Ticarete Meyil Ettirmenin Ve Memalikimizde Çıkan Mensucun ve Mamulâtın İmal-i İstimali Esbabının Suretidir [Halkımızı Kazanca ve Ticarete Yönlendirmenin, Memleketimizde Üretilen Dokuma Ürünlerinin Ve Diğer Mamullerin İşlenmesi Ve Faydalanılması İçin Surettir]

Onuncu Bent: İsrâf Olan Şeylerin Bi'l Mülayime Refiyle Halkın Bi't-Tedric Safahattan Men Olunması Beyanıdır [İsrâf Olunan Şeylerin Uygun Biçimde Kaldırılıp Halkın Yavaş Yavaş Zevk Ve Eğlenceden Esirgemesi Beyanıdır]

On Birinci Bent: Varidat-ı Devlet-i Aliye Maktu' Oldukta Vüzeray-ı Alişan Ve Hademeye İrad Kalmayıp Ne Vecihle İdare Olunmaları Beyanıdır [Devletin Gelirleri Sabitlenip/Değerli Biçildiğinde Vezirler Ve Diğer Hizmetlilere Gelir Kalmayınca Ne Şekilde İdare Edileceği Beyanıdır]

On İkinci Bent: Tarik-i İlmiyenin Nizamat-ı Muharereye Tatbikan İktiza Eden Nizamıdır [İlmiyenin Yazılı Olan Nizamlara Göre Uygulanmasını Gerektiren Düzendir]

Ahval-i Şeyhü'l-İslam [Şeyhülislamın Durumu]

Ahval-i Kuzat-ı Asakir [Askeri Kadıların Durumu]

Ahval-i Mevali [Mevleviyet Payeli Âlimlerin Durumu]

Ahval-i Müderrisin [Müderrislerin Durumu]

Ahval-i Mahakim [Mahkemelerin Durumu]

Ahval-i Nüvvab [Kadı Vekillerinin/Naiplerinin Durumu]

Ahval-i Tarik-i Kaza [Yargı Yolu'nun Durumu]

Hatime ve Bazı Fûruat-ı Hayriyye [Sonsöz Ve Esastan Olmayan Güzel-Hayırlı Detaylar/Kısımlar]

Lâyihanın kısa öz anlamda kolay anlaşılabilmesi için cümle hacminin oldukça kaba olmasından ötürü anlamlar maddeler halinde sıralanacaktır. Bu vesile ile hem anlam bütünlüğü sağlanmaya çalışılmış hem de lâyihanın bir kompozisyon formatında nakledilmesi hedeflenmiştir.

1. Giriş²⁶⁶

[2-3. Sayfa]

1-Asker sayısının bir an önce arttırılması ile birlikte gelirlerin de arttırılması elzemdir.

2-Düvel-i keferenin harp ilmine dair eserleri, araştırılmayıp, okunmayıp; biz de tercüme etmeyip, kanunları, nizamları hakkında inceleme yapmayıp; kazandığımız üç-beş kuruş ile hayatımızı geçindirecek kadar bir maaşa kanaat etmek, memlekete zarardır.

3-Asakir-i Mansure'nin aylıkları ve ihtiyaç duyduğu çeşitli malzemeler hazırlanmadıkça askerin sayısını arttırmak-çoğaltmak zarar doğuracağı/zarara sebebiyet vereceği aşikârdır.

²⁶⁶ Mukaddime.

4-Askerlik dışında başka bir işle uğraşmayan, evli olmayan askerin aylığının ödemesinde gecikme olmaz.

5-Hainler parasız kaldığında başka birini öldürecek kadar kötü bir işe kalkışrlar.

[4. Sayfa]

6- Herkese (ulema, rical, asker) düzenli ve sabit miktarda maaş verilmedikçe 20 asker dahi tertip edilemez.

7- Ordu için Havass-ı Hümayun, Darbhane-i Amire ve Evkaf-ı Hümayun gibi kurumlardan kesilen ödeneklerle ancak 60.000 kadar asker yapabiliriz ki bu kadar miktar sayı asla kâfi değildir. Düşmanlarımızın askerine nazaran ordumuz pek azdır. Bu durumun çaresi ya para bulmak (para basmak) ya yeni bir kurum(iş) ihdas etmek, ya da gümrük, cizye ve birtakım vergilerle/gelirlerle zam ile sanırsak; gün gelir buna güç yetmez,(toplanamaz/toplanmaz) halk birbirinden zarar görür, (fahiş satış, emir zulmü, kargaşa vs.) hırsızlık artar, satılan mallar pahalılaşır ve böylece devlet var mı yok mu belli olmaz.

[5. Sayfa]

8- Nizam- ı Cedid için kurulan İrad-ı Cedid 5-10 yıl için güzel ve yeteri gibiydi fakat halka gelen ek vergiler kötü idarecilerin elinde bir zulüm aracı haline geliyor ve vergi 1 iken 5 oluyordu. Hal böyle olunca bu eziyet Nizam-ı Cedid'den bilindi ve hainler ceplerini doldururken olan devlete oldu.

9- Reayadan alınan vergilerle, ihtiyaç olmadığı halde aldığımız çuka ve abalar ile devlete zarar ettirilmekte.

[6. Sayfa]

10- Asakir-i Mansure efradı düzene sokulup, daimi bir personel halinde icraat edecek hale sokulmalı.

11- Ocağın kaldırılışında olduğu gibi yeni ordunun tertibatında vüzera, ulema ve rical hep birlikte el ele vererek ancak hayırlı netice alınır.

12- Gerçekleşecek nizamatı önemsememek veya imtina etmek; ya tembellikten, ya da küçük engelleri büyük görmekten dolayıdır. “Birkaç beyinsiz

havlıyor diye, sövüyor diye çekinmek” yahut paramız azalacak diye/gidecek diye korkan ahmakların ellerine daha fazla para geçeceğini bilmediği halde onların hatırlarını saymak, hayırlı bir işe mani olacağından din için gayret etmeye aykırıdır.

[7. Sayfa]

13- Bu eski düzene nizam vermek nasıl mümkün olur sualine: Nemçe devleti (Avusturya) küfür ehli olmalarına ve Allah’ın yardımından mahrum kalmalarına rağmen ve hatta payitahtları iki defa istila mertebesine gelmesine karşın, “Artık devletimiz harap oldu kuvvetten düştük, artık bakalım felek neyler” demeyip bugün kudretli bir devlet oldular.

14- Fransa dahi Bonapart’a donanma yapmak için verdikleri vergiden fakir ve akabinde yabancı devletlerin işgalinden kaynaklı verdikleri vergilerden dolayı canlarından bezmiş iken işin sonunda edindikleri gücü/kuvveti akıllı tedbirlerle bulmuşlardır.

[8. Sayfa]

15- Azmi Efendi’nin Prusya Sefaretnamesinde belirttiği üzere, Prusya Devleti: Osmanlı’nın [Osmanlı tabiri bize ait olup, Osmanlı için Devlet-i Aliye ifadesi kullanılmaktadır.] 5/1 seviyesinde bile değil iken şükür sahibi ve emsallerine göre muteber bir devlettir.

16- Sanki İslam âleminin işareti haline gelen rüşveti kaldırmakla, yok etmekle beraber; devletin tertipli biçimde verdiği hediyelere /ihsanlara, ücretlere kanaat ederek, fazla mallarıyla da (ekip-biçtiklerini) ticaret yaparak devlet gelirlerini güzelce arttırıp; yağmacılara/çapulculara yedirmeyip devletlerine gelir oluşturmalarının yanı sıra kuvvetli bir iktidara sahip 300.000-400.000 kişilik ordusu olan bir devlettir.

17- Küfür ehli bunu başarabilmişken Allah’ın izniyle biz neden başarmayalım.

18- Avrupalının usulü bizim usulümüze aykırıdır diyenler; esas düşmanımız ve hedefimiz olan rüşvetin kaldırılmasından, menfaatleri kesileceğinden bizim sözlerimizle alay ederek gerçek niyetlerini örtmeye çalışırlar.

19- Toprağıyla zengin ve verimli Mısır, Frençe istilasıyla virane olmuş iken Ali Paşa (Kavalalı) Mısır hazinelerini Mısır için kullanıp, kişileri liyakat ve yeteneklerine göre istihdam edip, vazifelerine göre tayin etmekle hem rüşveti kaldırdı, hem yağmageranı (Çapulculuk-hırsızlık) def eyledi hem de asayiş ve güvenliği sağladı.

Himmetü'r- rical takla'ü'l-cibal (Ricalin gayretiyle dağdan takla atılır ?)

[9. Sayfa]

20- Ulemamız, Ezher'den (Mısır Darülfünun'u) daha akil olduğu, bizim kâtiplerimiz Ezher'in divan efendisinden efdal olduğu malumdur.

21- 20-30 senelik ömür için alt derecedekilerin canını yakacak bu tiksine şeylere razı olacağına, padişahımızın ihsan edeceği mertebeye kani olsak, devletin bize (memurlara/hizmetlilere) verdiğini gerçek-zaruri ihtiyaçlara uydursak, geçim derdi diye fukaralardan istediğimizi (rüşvet) Allah'tan istesek Allah'ın vermesi için engel bir kuvvet var mıdır?

22- Devlet-i Aliye'nin hizmetlileri belirlenmiş ve sabit bir gelire sahip olsa ayrı bir işe tenezzül etmez.(rüşvet) Halk da elindekileri vermek zorunda kalmaz.

23- Yeniçeri Ocağı yok edilmeden önce böyle mütalaalarda bulunmanın sonu ya ölüm korkusu ya da yok olmak idi. Artık bu mütalaaları yapmak ricalden beklenir.

24- “Mehdi'nin gelmesi yakinken Nizam-ı Âlem olmaz” diyenlere şöyle cevap veririz ki: Mehdi yarın zuhur etse biz gayretle çalışalım ki; “umulan Mehdi geldiğinde bize aferin desin.”

[10. Sayfa]

25- Kıyamet yakinken Nizam-ı Âlem olmaz diyenlere bir hikâye: bir kadın elbisesini yıkayacağı gün arifesinin gecesinde elbisesini kirletirmiş. Neden böyle yapıyorsun sorulduğunda; yarın geceliğimi yıkayacağımdan kalkıp yürümeye üşendiğim için (hacet) öyle yaparım diye cevap vermiş. İşte bunun gibi Mehdi gelecek diyerek devlete nizam vermemenin manası yoktur. Böyle bir padişahın kadrini bilmeyip, hayırlı işleri terk etmek hangi aklın kârıdır? “Yarın kıyamet kopacak olsa bugün ağaç dikin” rivayeti ya ne içindir.

26- Herkese, olabildiği kadar nizam vermedikçe şu üslub (Bu mantık) “saçmalık” olacaktır.

27- Beytü'l-Malde bir şey yok iken hadame-i devlet nasıl geçinecek sorusuna; padişahın yardımı, bahşişi yağmacılardan (yağmageran/kötü insanlar/kötü memurlar) muaf tutulup, halka yalnız ihsanda bulunularak gelir ve giderlerimiz iyice hesap edilerek, hademe ve askeriyeğe göre ayarlanması icap eder.

[11-12. Sayfa]

28- Halktan alınan ağır vergilerin devamlılığını savunanlara karşı: Mevcut gelirler birilerinin elinin uzanmasıyla azalmayıp, olduğu gibi hazineye girse ve yeni gelir kaynakları oluşturursak, halka zulmetmeden tahsil mümkündür. Devlet-i Aliye Buhara ve Harezmi'deki tevaif-i mülükler gibi değildir ki kıyas edelim de az vergi alalım. Cesamete göre vergi alınarak reayanın cesametine göre vergi de cesim olur. Tabii bu; hazineyi ve halkı koruyarak olacaktır.

29- Gürcistan, Tataristan, Kazak Taifesi, Devlet-i Aliyye'de iken 1 gurus para ve 1 nefer asker hâsıl olmazdı, şimdi düşmanın elinde olan bu yerlerde yeni araziler verime başlamış ve asker çıkartılır olmuştur.

30- Sual edilir bunları kim yapacak. Bir devletten başka bir devlete gidip vekiller/bakanlar/nazırlar nizam verdiği olmamıştır. Elbette bizim vükelamız yapacak. Bizim vükelamız deli değildir. Usulümüz bozuk olduğundan müşküliyet çekeriz.

[12. Sayfa]

31- Talim maddesinin önemini fark etmeğe inatçı ve lanet olası Ocak eskisi, bir türlü kani-kabul olmadı. Hâlbuki talimin önemi apaçık ortadadır.

32- Talimi çok, daha fazla ve iyi olduğu için kefare devletler, din-i İslamiye'ye galiptir. Zira küfür ehli devamlı gayret ettikleri, takat getirdikleri için dünyalarına nizam vermişlerdir.

33- Sual olunur ki: 1.000 kese akçe ile bir vezir nasıl geçinsin. Cevap: bu gelirle, bu zulümle geçinmesi lazım gelirdi. Şimdi birçoğu borçludur. İltizamat vezirlerden kaldırılmadan önce hepsi öyle zengindiler ki; gelirlerini sarraflara yatırıp Ermeni ve Katolikler abad olmuşlardı. Şimdi bu imtiyazat onlardan kalktığı için

rüşvet ve irtikâp fayda etmek şöyle dursun gelirleri kendilerine dahi yetmez hale geldi.

34- Bu Çapulcu taifesinin kazanç ve gelirler sabit olmadığı bu durumda; çeşitli kötü işlerle bu geliri arttırmak haram olduğu halde, sistem bunu mümkün kılmasına rağmen Karun kadar zengin olmaları gerekirdi.

[13. Sayfa]

35- Misal: Bir vezirin mühürdarı; paşasından bir imtiyaz ve mütesellimlik hayaliyle iş yapabilmeden önce 20.000-30.000 gurus borçlanır, bu hülyaya bel bağlar. Fakat farkında değildir ki ya paşası azlolsa ya fevt olsa ya da kendisi ümit ettiği mertebeye gelmeye. “Aynı anda 2-3 maslahat mümkün mü ki”

36- Bu imkânı bulamayan kişi gelirini 30.000 gurusu çıkarmak için halkı perişan eder. Ancak bu mühürdar aylık 1.000 gurusla aşını-işini uydursa ne kendi zarar eder ne reayayı zebun eder.

37- Misal: Bir kapucubaşı, Aydın’da bir mütesellimlik kazanarak bir-iki yılda 1.000-2.000 kese akçe kazandığı halde, komşu kapucubaşı (başka vezirin kapucubası) bayramda kendisiyle bayramlaşmaya gelene 10 gurus bahşiş verecek halde değildir. Bu durum adalete layık olmadığından gönlümüzü yaralamaktadır.

38- Hizmet mukabili verilen hediye ve bahşişlere kimsenin kin gütmeyeceği muhakkaktır. Mesela Hüseyin Paşa’ya verilen hançer bizi de mutlu etmiştir. Bu dengeyi ancak padişahımız kurabilir.

[14. Sayfa]

39- Hizmet ve mertebeye göre padişahımızın yaptığı iyilik ve ihsanlara kimse itiraz edemeyeceğinden, gayrısına müsaade edilmesi haset ve fesadı engellemek için elzemdir.

40- Bu duruma muvaffak olma babında Asakir-i Mansure’dır. Zira askeriyede isteğe göre komuta etme gibi bir duruma izin ya da müsaade edilmez. Yeteneği, hizmet yılı, rütbesi, harp sanatına yatkınlığı ve kabiliyetle olacağından ben şu yerde görev alayım vs. diyemez.

41- Askeriyenin dışındaki yerler eğer şu hal ile kalırsa bu ahval askeriye de sirayet eder.

42- Sadece askeriye nizam vermekle diğer kurumların düzensizliğini hesaba katmadan ve hatta kendisi nizama sahip olmadan bir işe girişmek: “Nizamlı şeye nizamsızlıkla nizam vermek iddiası en büyük hata olur.”

43- Bu maddeleri bütünüyle ele alıp; inkâr etmeden, şikâyet etmeden, bundan iyi fırsat olamaz diyerek işe sınıksı bağlanılmalıdır. Bu iddialarımı söylememizin yanında icraatını yapmak boynumuza borçtur. Adalet meyilli, âleme nizam verme arzusu, iktidarı kuvvetlendirme isteği olan padişahımızın gayretini umursamayıp felekten ve kaderden şikâyet etmek, tembellik ve gevşekliktendir. Çare: “Biz erbabı değiliz” demektir. (Ayrıl o işten/görevden)

44- Hazinesinin içinde bulunduğu nakit sorunu; halkın, bu sorunun çözümü için emirleri işlerinin başında görerek ve sorun çözme gayretini fark ederek zorbalığa karşı asayişe yardımcı olurlar.

[15. Sayfa]

45- Halk verdikleri vergileri ya da kendilerinden vergi adıyla alınan malları, memurların şahsında/üzerinde görmeleri infiale yol açmaktadır.(Rüşvet ve usulsüzlük) Hâlbuki ne halk rüşvet vermeye yeltenmeli ne de hizmetli bu teşebbüse meyil vermeli.

46- Halkın şikâyeti, işin kendisinden değil işi yapandandır.

47- Allah’ın dinine yardım edene Allah da yardım eder ayetince biiznillah muvaffak oluruz. (Muhammed Suresi 7. Ayet)

2. İdari Alana Dair Önerileri ve Görüşleri

a. Meclis-i Şura’nın Tanzimine Dair²⁶⁷

1-Meclis-i Şura’ya; atama ya da rütbe mansıbına göre değil ‘veşavirhum Ayet-i Celilesine göre’ (Al-i İmran Suresi 159) akıllı ve aklıyla müstesna kişiler dâhil edilmeli.

²⁶⁷ Birinci Bent: Esas-ı Nizamat Olan Meclis-i Şuranın Tanzimidir. (Nizamın Özü: Meclis-i Şura’nın Tanzimi)

2-Yüz senedir Meclis-i Şura'nın daimi üyeleri olduğu halde ahvali ve şartları istişare edecek birine rast yoktur.

3-Meclis-i Şura âleme nizam vermenin ön şartıdır/temelidir.

[16. Sayfa]

4- Meclis-i Şura'daki insanların arasında çokça dalkavuk olup, içinde itibarlı biri varsa istişare, meşveret yalnız o kişi üzerinden sürmesi alışılmış hale gelmiştir.

5- Makam odasının dışına çıkmamış bir emir 2-3 defa konuştuğu insanı hikmet ehli sanır. Bu münasebetten de kastı zaten kibrini tatmin etmektir.

6- $5 \times 5 = 25$ olduğunu bilmeyen adamın maliye ile de alakası olmadığı halde 5 sene defterdarlık yaptığı malumdur.

7-Bu hareketin sebebinde insanın fitratı gereği; kendi fikrini zayıf akıllıya tasdik ettirme/beğenilme ihtiyacı yatar. Devletin verdiği imkânlarla makam elde eden bu âdemlerin işaretlerini sanki bir hikmet ürünüymüş gibi beklerler/gözlerler. Sırf böyle bir beklenti intibasını oluşturmada diye meclisten kovulan vardır. Bu bozukluk bu zamanda peyda olmuş değildir. Yüz senedir olan bu durumun mesuliyeti tek bir adama yıkılamaz. İstişare, istişare olduğu sürece 10-15 makbul âdem olsa hayırlı işlerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

[17. Sayfa]

8-Meclis-i Şura ihdas edilirken: Ulema ve ricalden rütbe ve makamlarına bakılmaksızın; ilerleme sağlayabilir istişare sağlayabilecekler seçilip, istenilen seviyeye sahip olup olmadıkları fikirleri dinlenerek elde edilen sonuca göre bu mecliste uzaklaştırılma durumuna göre başka hizmetlerde istihdam etmek lazımdır. Zira bazı kimseler amir bazıları memur olmaya layıktır.

9-Bazı hallerde fikir ortaya koysa da koymasa da/ muhalif olmasa (Yeniye karşı olsa da) da, icra ehli olması yönüyle (iş yapması) meclis içerisinde olan üyeler yukarıda belirtilen kaidenin dışına çıkmasına sebep olamaz.

10- Padişahımıza yaraşır bir meclisin oluşturulmasında: Kendini beğenen, kendi fikrinde sabit olup başka fikre direnen ve 'nefsini kendiyle beraber taşıyan' (kibirli) ve de başkasını kötölemekten çekinmeyen, aklı yettiği halde başka fikir

gerektir diyerek mevzuyu başka yöne kaydıran, bir mana olmaksızın herkesi reddederek/muhalif olmaktan, sözlerini sanki ilahi bir sözmüş gibi söylemekten; azade olmak şartıyla Hırka-i Şerif odasında her birine yemin ettirilip, Meclis-i Şura'nın dışında konuları konuşmamak (devlet sırrı mesabesinde) aksi olursa muhatabı bizzat padişahın kovacağı taahhüt buyurmalıdır.

11-Meclisin ifade edildiği şekilde işleyip işlemediğini 2-3 ayda bir kere padişah, bizzat toplantılara katılmadan kafes arkasından izleyip, denetlediği suretle beklenen şekille karşılaşmazsa yeniden meclisin tanzimine ilişkin emir buyurması icap eder.

[18. Sayfa]

12- Meclis-i Şura'da Padişah efendimiz bulunursa meclis üyeleri padişahımız hangi tarafa meylederse onlar da o tarafa meyledebilir. Ayrıca hilafında da aksi bir görüş ortaya koyamaz. Bu sebeple Padişah efendimiz toplantıya katılmasın, kafesten izlesin.

13- Karara bağlanmış konular; padişahın aklına, mantığına ve iradesine aykırıysa maddeyi tekrar şuraya yollamak.

14- Şura'da şeyhülislam varsa, katılmışsa karara bağlanmış konular için fetva-senet oluşturulup Hırka-i Saadet odasında herkese ifade oluna.

15- Şura içinde kavga olursa bu kavgayı usla çözelim.

16- Bab-ı Ali'de Perşembe günleri Meclis-i Şura toplanıp, kâr-zararları mütalaa eylemeleri ve Bab-ı Ali memurları haftada bir gün Bab-ı Ali'de toplanıp maslahatlarını/işlerini istişare, mütalaa ve ifade etmeleri.

17- Cumartesi günleri Sadrazamın boş günü olup, o gün kendi işleriyle ilgilenip, hususi işleriyle ilgilenmeye izin verilmesi için (tatil günü) rahatsız edilmeye.

[19. Sayfa]

18- Pazar günü askeri nazırların hepsi Bab-ı Ali'de hususi bir mekânda toplanıp fes ve cizye nazırı gibi düşük rütbeli eminler de burada bulunarak asker bölüklerinin büyüklüğüne göre ihtiyaç olunan ne varsa alınması.

19- Misal; uka dükkânlarında ne kadar uka var ise araştırılıp, askere yarayan 1.000 top uka topu bulundu; fiyatını o gün hepsi beraberce belirleyip, her sınıfın büyüklüğüne göre taksim edile.

20- Nazırlar, bende çok uka bulunsun diyerek 40 para fazla verip satın alıyor, diğerk nazır hiç uka bulamıyor, ya da ürünün pahalılaşmasına sebep oluyorlar. Bu durum diğerk lazım olan nesneler için de geçerli.

21- Askerlere verilecek akçeler hep bir arada verilmesi suretiyle rastgele alınması sonucunda biri fazla akçe alıyor birisi iki ay para alamıyor. İşte bu durum dedikodulara sebebiyet veriyor. Askerler bu durumu sadrazama iletirler gereğıne göre cevaplarını alsınlar, cevap verilmezse ertesini hafta ifade isteyeler ve bu süre zarfında arzu hallerini düşünüp acil bir durum olmadıkça Bab-ı Ali'ye gelmeyeler.

22- Pazartesi günü mal emirleri (amirleri) ve defterdarlar toplanıp gelir-giderleri Devlet-i Aliye bağlamında müzakere etmeleri.

23- Salı günü İstanbul erzakına memur efendiler, ağalar toplanıp İstanbul erzak idaresinin sohbetini eyleyip yardım edilecek nahiyeler tespit edilip, sadrazamdan talep eylesinler onlarda Salı gününden gayrı bir gün gelmesinler.

[20. Sayfa]

24- arşamba günü Eyüp, Üsküdar, Galata ve İstanbul Edirne kadıları ve müfettişler gibi görevliler ya da kim çağırılmış, gerekmişse yemek faslından sonra Bab-ı Ali de toplanıp kahve içildikten sonra sadrazam teşrif buyurup isteklerini, arzuhallerini dinlemesinin icra edilmesi

25- Bir günde halledilecek mevzu/konu/sorunları ikinci güne uzatmak abestir.

26- Perşembe günü seçilmiş meclis-i şura toplanıp devletlerarası işler ve diğerk hususlar müzakere olunmak.

27- Cuma günü müminlerin bayramı olup bugün isteyenler Bab-ı Ali'ye gelip vükela ve sadrazamdan istek ve arzularını bildireler.

28- Hafta tertibinin bu hal ile faydaya göre zararı daha azdır. Birinci faydası işlerin birbirine karışmamasıdır. Mesela kethdabeye tfekhane nazırı diyeceğini derken ihtisap ağası kömürcü esnafını ne yapalım der. O ara ricali devletten biri gelip

onu ağırlayalım derken hamallar kethüdası ortada kalır. Nemçe tercümanı resmi yazı getirir ona ilgili memur bakmaz. İkinci faydası beğenilen/güzel Nizam-ı Cedid'in ilk şartı olan denk uygun elbise hususudur. Bu bağlam bütün askerler misal Binbaşılar bir mecliste yalnız çehrelerinden fark olunması icap eder. Farklı elbise yüksek rütbeli askeri fesada düşürür. Bu yönüyle haset yalnız zabıtana olacağından zabıtanda bu seviyeye ilim öğrenip yetenek ortaya koyacağından diğer askerleri de gayret ve çalışkanlığa sevk eder. Tabi giyim yönüyle aynılık padişahın kendine has askerleri için geçerli değildir.

[21. Sayfa]

29- Nazırlar alacakları elbiseyi birbirleriyle konuşarak denk almaları ve giyilecek elbisenin ortak fikirle belirlenip maiyetlerinin de buna riayet edecek biçimde icra edilmesi.

30- Bu tertip ile kapı (Bab-ı Ali) rahatlarsa herkesin yaptığı iş güzel olur, akıl başa gelir. "Franklar akıllıdır derler gelsin bizim paşa kapısında böyle bir kalabalıkta hizmet etsinde görelim bizim kadar akıllı kalırsa o zaman akıllı derim."

31- Bab-ı Ali hizmetlileri duruşma günü (Meclis-i Şura mı, yoksa ayrı bir gün mü [?]) istirahat edip fakat birisi nöbetleşe tedbir maksadı ile Bab-ı Ali de bulunması icap eder ki; sadrazama yardım etsin. Meclis-i Şura erbabı ya da Bab-ı Ali hizmetlilerinden biri bir suç işlerse (ortaya çıkarsa) vekiller arasında ifade edilsin, ifadesi alınsın, bildirilsin. Usulünce terk edilecekse ayrılacaksa/kovulacaksa kusuru vezir vasıtasıyla padişaha bildirilip iyice araştırılıp neticeye varılıp, ona göre tedib edilsin. Eğer bu kişi Meclis-i Şura'dansa def edilmesi yani kovulması eğer hizmetliyse görevliyse açığa alınması. (suçu sabit oluncaya kadar.)

[22. Sayfa]

32- Erbab-ı Şura üyelerine rütbesinden, makamından gayrı, hiçbirine paye, ihsan vermemek.

33- Güzel bir iş ortaya koyarlarsa hepsine ihsan bir hata ederlerse hepsine azar. (yani muamelede kefalet)

34- Aralarında (Meclis-i Şura'da) söz verdiğinin aksine inatçı bir tutumla her fikre muhalefet ederse o kişi sadrazamla ortak varılan karara (sadrizamın hükmüne tabi) mutabık kalmak. (ulemadan değilse)

35- Ulemadansa şeyhülislamdan fetva isteyerek tahkikatın yapılmasını talep etmek.

36- Devlet hizmetlerinden olup henüz bir işe yerleştirilmemiş kadro verilmemişse tezkere ile şura günü Erbab-ı Şurada ifade vere. İfadeden maksatla kendisine asla zarar verilmeye hatalı ise mevzu sonuca erene kadar açığa alına.

37- Yargılama sürecinde Erbab-ı Şura bu işten mesuldür zira ukalamız ve seçkinler bunlardır.

38- Müştekinin kusuru sabit olduğu halde yalanda ısrar ederse sürgüne yollanması.

[23. Sayfa]

39- Erbab-ı Şura oluşturulurken; iyi hesap bilir, coğrafya bilir, iyi derecede matematik geometri bilir, siyaset-tarih kitapları okumuş, konuşma ve hitabet yeteneğine sahip, akılını kurtarmış (kendine kandırmayan) kişilerin bulunması esastır.

40- Devlet hizmetine gireceklerde bu meziyetler şart olmayıp yukarıdaki meziyetlere sahip kişilerin kararı ile iş görececek âdemler olması kifayet eder.

41- Meclis-i Şura tanzim edilirken diğer meseleler tanzim olunamaz olursa bile bozulur. Bu esas ahlak kitaplarında ve başka kıymetli eserlerde mevcuttur.

b. Devlet Hizmetlilerine Sabit Bir Gelir Verilmesine Dair²⁶⁸

1- Vurguncu/zorbalardan her gün biri asılsa vurgunculuğu bitirmenin bağlı olduğu yol halkı rahata erdirmektir. Bu hususta defterler, listeler ile alakalı olduğundan bu mesele çözülmeden ne yağmaya çare ne yaraya merhem olunur.

2- Menziller büyükçe bir karışıklığa (fesada) sahipken şükür ki bu bahis halloldu. Ukalamıza sorsan zaten nizamlı olan bu teşkilata nizam ne hacet derler

²⁶⁸ İkinci Bent: Varidat-ı Devlet-i Aliye Maktu Olup Hademe-i Devlet'e Maktu'an İrad Verilmenin Hüsn-i Beyanıdır (Devlet-i Aliye'nin Kaynağı Sabitlenmiş/Belirlenmiş Olup Devlet Hizmetine Toptan Gelir Verilmenin İzahıdır)

lakin haber yerinde ve zamanında ulaşır ve bir maniye takılmadan havale olduğundan menziller nizama girdiğinden işler yoluna girdi.

[24. Sayfa]

3- Gelir ve gideler belirlendiği/ saptandığı halde bütün dinlerde ve milletlerde haram kabul edilen rüşvet; herkesin kesesinden azade olsa, bereketin artacağı, devletine hizmeti karşılığında başka bir beklentisi olmadan kendisine hediye ümidinden kurtulmuş olarak; bunların aleyhine hareket edenlerden şikâyetçi olursa, bu gelirlere nizam verilip, (devlet gelirleri) herkese geçineceği miktar aylık ile birkaç yıla isteyen yalı alacak kadar gelir tahsis olursa “ bize rüşvet aldırıyorlar” münasebetsiz sözünü demeğe kim cesaret edebilir?

4- Makul bir şekilde rütbe ve makama göre aylık verildikten sonra kim kime haset eder?

5- Misal; bir vükelanın kapıcıbaşı, kendisine mubayaa (satın alım) verdirip akçe kazanırken oradan mahir ve becerikli olduğu halde kendisi bu imkândan mahrum bırakılıp biraz sitem etse hemen tedib olunur. Kaderine razı olsun denilmez.

[25. Sayfa]

6- Farz-ı misal; o söz konusu mübayaa (satın alım; ek gelir, bahşiş, artık harç) devlet mevkii/ nasbı alıp iki kapıcıbaşına da bölünürse bunlar devletin hadimi olur, yoksa kapıcısında durduğunun kapıcısı olur. Allah’ın kaderi hâkimdir.

7- Bir gün birisi ile sohbet ederken bir zat İzmir gümrükçüsü Kamil Efendi namından bahsetti. Öyle övdü ki Kamil Efendi az daha pašalığa yol bulacaktı. Sordum (İzzet Molla) nedir bunun hikmeti biz padişahı ondan geçiniriz deyu. (İzmir gümrüğünden)

8- Bizler (halk) devletten, devlet de gümrükten geçinirse İzmir gümrükçüsünün güzelliği-çirkinliği aşikâr olur. Böylece kim devlete hain kim devlete sadık görürüz.

9- Devlet-i Aliye’nin hadimleri muvazzaf (daimi) olduğu suretle hareket edilirse hademe ihtiyacı (görevli-memur) giderek azalır ve devlete bağlı insanlar (memurlar) ortaya çıkar.

[26. Sayfa]

10- Yılda 1.000 kese akçe alacak vezir kim olursa olsun demeyiz, esaslıca araştırıldıktan sonra olsun.

11- Akçenin devlet tarafından verilmesinin faydaları saymakla bitmez.

12- Denilir ki hem devlet hizmetini (memuriyeti) alırsız hem de irtikâptan geçmeyiz, ne fayda ettik o zaman. El cevap Asakir-i Mansure'nin içinde kulluk neferi olup, kilise kapısında paskalya kutlayıp, reayayı soyan var mıdır şimdi? Şimdi böyle şeyler niye olmuyor çünkü nizam öyle şeydir ki; esaslı bir nizam verildikte üç yüz yılda zorla bozulur.

13- Parası devletten olan hususlar epeycedir mesela vezirlerden birinin tabiiyetindekilerden birine kapucubaşılık verilse hemen olur, faydalı olarak da kabul edilir. Lakin herhangi bir ağaya (kişi mi asker mi) geçinmesi için bir hisse verilmek istense galiba rıza göstermezler.

14- Nüfuz ve itibar rütbe ve nakitle olduğundan rütbe verilecek kişinin evvela yeteri ve geçinecek gelire ihtiyacı olduğunu düşünmek lazımdır.

[27. Sayfa]

15- Zira rütbesi büyük, kendisi bir paraya sahip olmazsa rütbesini hırsızlık aracı yaparsa bile ayıplanamaz.

16- İşte gelirimiz el sırtından olduğu için, (rüşvetle) herkes menfaat ve zorbalığına göre iş gördüğü için âlem yokluğa girdi.

17- Rüşveti ve irtikâbı yalnız 200-300 insandan def etsek 200.000-300.000 insan bu beladan kurtulur.

18- Bir zalimin elde ettiği rüşvet gelirini beş on kişiye hissedar etse kimseden ses çıkmaz.

19- Geçici de olsa Hurşit Paşa bu usulü kaldırması güzel bir örnek olsa da, onun gayreti ile ya da başkasının ferdi çabası nihayet vermez, bu iş nizamı tam olarak girmedikten sonra.

20- Sabit gelir öyle olmalı ki kendine yettiği gibi başka insanı da doyurabilecek imkân hâsıl ola.

21- Misal elinden bir iş gelmez, görev yerine gitmez bir kâtibin vakıflardan, ihsandan 2500 kuruş, müfettişlikten 1000 kuruş alması, işini hakkı ile yapan, iş gören kâtibi kederlendirir.

22- Sözü özün tarafsız verilen nizamı herkes rıza gösterir. (herkesi kapsayan) Bu kelama razı olmayan hadsiz ve cahildir. Birkaç uğursuz, cahil ve hadsizden korkmak yersiz ve reayanın yayarına uygun değildir.

c. Devlet Hizmetinde Bulunan Görevlilerin Ne Şekilde İdare Edileceğine Dair²⁶⁹

[48. Sayfa]

1- Kazaların geliri sabit olduğu suretiyle kazaların büyüklüğüne göre 3.000 kuruştan yarım kese akçeye kadar muhassıllar tayin etmek; bu muhassıllar padişahın şahsi hizmetlileri, vezirlerin ve devlet hizmetindeki ayanların, devlet görevlilerinden seçilmesi kaza âdetine göre; misal, burada Hüdavendigar Sancağı (Bursa) [36 kaza] 15 tanesi valiler tarafından belirlenmesi 15 tanesi devlet görevlilerinden, 6 tanesi de ahali tarafından seçilmesi.

2- Vezirlerin kapu kethüdalarının maaşı 3.000 kuruşa sınır konulup, bir kethüda iki vezirin kethüdalığını yapmayı yasak etmek, atanacak mirlivalara birer kapu kethüdası verilip 1000 kuruş aylık verilmesi bunların da iki farklı yerde çalışmasını men etmek.

3- Bab-ı Ali personelinin tayini Matbah-ı Amire'den verilip sadrazamlar yalnız kendi bölümlerini idare etsinler.

4- Paşa Sancağı kâtipleri ve talebeleri dâhil liyakatine, yazısına göre 50.000 kuruş ihsanı şahane edilebilme limiti ile muamele edilmesi ve muhassıllıklarda görevlendirilip bu taksimin rütbesine göre belirlenmesi.

²⁶⁹ On Birinci Bent: Varidat-ı Devlet-i Aliye Maktu' Oldukta Vüzeray-ı Alişan Ve Hademeye İrad Kalmayıp Ne Vecihle İdare Olunmaları Beyanındadır (Devletin Gelirleri Sabitlenip/Değerli Biçildiğinde Vezirler Ve Diğer Hizmetlilere Gelir Kalmayınca Ne Şekilde İdare Edileceği Beyanındadır)

[49. Sayfa]

5- Paşa Sancağı personelinin, kendilerine verilen zeametler, (maaş) görevleri sürecinde kendilerinde kalması fakat miras bırakılmaması, lakin her kalem ferdinin (kâtibinin) kalan evladına pederi gelirinin 3/1'i verilip kâtiplik yapabilirlik şartıyla verilmeye devam edilmesi kâtiplik yapmaya yeteneksiz ya da başka kurumlara meyil edip giderse/girerse bu maaşın kesilmesi.

6- Rütbe ve makama göre aylık vermek; emekli ya da azledilmiş olanlara da geçinecek kadar mahiye vermek. Bütün rütbe ve makamlardakilere aylık verilip verilen aylığın kaydı yapıp buna mukabil ilgililerin çalıştığı yerlerdeki gelir-gider kalemi de tutulup artan fazladan olan gibi şeyleri memurlar uhdelerine almamaları babında devlet hazinesinden bir kuruş dahi şahsa ya da özele harcanmaması.

7- Emeklilere verilen aylıkların kaydı dairelerine göre defter tutularak, maaşın verisinin devlette bulunması.

8- Her şey kayıtlı olacağından istenildiğinde kayıtlardan bakılıp sağdan soldan bakılıp sağdan soldan duymaya hacet olmasın.

9- Bu yaklaşım bütün yönetici ve yönetilenlere uygulanarak icra edilmesi gerekir.

10- Herkese kendi şartlarına göre davranmak gerekir.

[50. Sayfa]

11- Rütbe ve makama göre maaş verilip hediye kabul edenler azarlanmalı, hediye yasaklanmalı fakat bunu şu aşamada kontrol zor olacağından vüzeranın 1.000 kese akçeye kadar hediye kabulü ve hediye vermesi şartı ve kalemiyeye kaydı şartıyla oldurulabileceği.

12- Devlet hizmetlilerine verilen aylığın kâfi olmadığı, fakat buna nazaran 1.000 keseden fazla gideri olan dairelerin hududu 1.000 kese akçe ile sınırlandırılmalıdır. Zaten 1.000 kese akçenin bütçe olarak kalemiyeden başkasına verilmesi yersizdir yeteri miktar gelikle diğer vüzeranın yolsuzluğa girmesine sebebiyet ortadan kalkar.

13- Bazı durumlarda/ hallerde yetersiz akçenin verilmesi, aylık kâfi etmeyeceğinden ek bir akçe verilmesi sağlanmalıdır zira bir zamanlar kâfiyen bugün masrafların artması buna sebeptir.

14- Denilir ki sadrazamlar (bakanlar) kendilerine lazım olacak kadar şey alsın devleti zahmete sokmasın. El cevap; ihtiyaçlar sabit olmadığından bunu tatbik etmek imkânsıza yakındır. Devletin zaruretli olduğu meselelerde zararı görmemek olmayacağından, güzel idare kurularak ancak bu mesele halledilir.

[51. Sayfa]

15- Acizliğin yani devletin hizmetindeki noksanlıklardan biri bu idi bizden öncekiler bu düzeni devam ettirdiği için halen daha aynı acizlikteyiz. Kırk yıldır iyi tedbir uygulayacak akil bir âdem geldi mi geldi, fakat tedbirlerini duyanlar ona deli muamelesi yaptı. Her kim yapıcı bir itiraz eyledi, itiraz sahibinin ifadelerini şahsiyetlerine sanıp gücendiler. Doğrusu bazıları bu hali anlamayıp ahmaklık ederek kusuru o yaptı bu yaptı deyip birilerini çekiştirdiler.

16- Hakikat kimsenin şahsında/ elinde değildir kötülenecek, çekiştirilecek usuldür kişiler değildir. Eğer mesele mekruh olan şeyler/ kişiler olsaydı şimdiye kadar yapılan değişikliklerin birinde; bir akıllı insan gelip her şeye nizam verebilirdi.

17- Bu durum; bir değirmen çarkının bir tarafının kırık oluşuyla o çarka ne koşulsa dönmemesinin sebebiyle misallendirilebilir.

18- Kelâmını ettiğim bu sözleri birilerini iğnelemek için yapmıyorum. Hepimiz Ocak gibi nizama girmeye bakmalıyız. Yoksa devlet hepimizi azletse, başka taife geçse yine esas yapılası iş bu şekil üzeredir. Bizim değişmemiz ancak Yeniçeri Ağasının görevden alınması gibidir.

19- Doğrusu, iyi bir âdem gelip beş on gün kalıp nizam verdikten sonra üstüne gelen bu nizamı bozdu deyip çareyi bozuk usulü düzeltmekten başka yerde arayanlar hata ederler. Bizden önceki (klasik dönem) ukala (akıllılar) gelseydi usule mi kişilere mi müdahale ederdi? Ocak bahsinde olduğu gibi ilkönce ocağı kaldırırlardı.

20- Maksadımız ocak kaldırıldığından bu yana 22 ay geçti. Gayret edilip icra olunsa idi esash bir nizamât mümkün idi.

[52. Sayfa]

21- Bu misale örnek işte asker nizamıdır. Zira Avrupa'da üç yılda öğrenilen talimi Türkler iman ve şevk ile üç ayda öğrendiler fakat henüz bizler onlar kadar nizama giremedik.

22- Sadrazam mutedil bir daire teşkil edip burada sadaret makamının güzel ve hayırlı işler yapmasını sağlamak için emek sarf edilmesi/ çabalanması ve saadet için yıllık harcama planının yapılması:

Kuruş

25.000	Yetmiş nefer ağ(a)vât-ı enderûn ve kedd-i külliyyân tertîbi ve mukannenâtı re'y-i âsafiye menûl olarak
2.000	Kapu Kethudâsı ve Selâm Ağâsı
2.000	İmam efendi ve sakallı ağâlar 10 nefer
5.000	Alay çâvuşu iç mehteri ve kavvâs 40 nefer
3.000	Hazînedâr
3.000	Kapu Kethudâsı
15.000	Masârifât-ı elbise-i sadr-ı a'zam vesâ'ir
30.000	Masârifât-ı matbah-ı sadr-ı a'zamı
15.000	Ahûr masârifât-ı sadr-ı a'zamı
25.000	ba'zı masârifât-ı müteferrika-i sadr-ı a'zamı

+ _____

125.000

[53. Sayfa]

Kuruş

3.000	bi-hisâb-ı kîse-i rûmî senede sadr-ı a'zamlara verilecek mukannenât
4.500	ser-asger ve kapûdan- deryâ ve boğâz muhâfızı tesviyesi irade-i şâhâneye menûl olarak

4.500	Rumili’de ve Anadolu’da iktizâ eden vezîrlere 15 adet
10.000	Yirmi Mir- i alay
5.000	hademe-i bâb-ı âli ve ketebe-i bâb-ı müşarün-ileyh mukannenât-ı resmiye ile tesviye olunmak üzere
+ _____	
27.000	
6.000	hademe-i bâb-ı defterî harc-ı aklâmla tesviye olunmak
1.000	Kapucubaşılar muhassıllıklarda olmayanlarına
5.000	silah-şôr ve za’îm muhassıllıklarda olmayanlarına
3.000	haseki ve müteka’idlerine hidmette olmayanlarına
3.500	rikâb ağâlarına vesâ’irlerine
2.000	ulemâyâ
3.000	ricâl-i devletin ma’zûl olup muhassıllıklara gitmeyenlerine ve müteka’id vüzerâyâ ber- vech-i tahmîn
+ _____	
50.500	

[54. Sayfa]

23- Bu miktar akçe bulunduğu suretle maaş vererek kâfi gelirse fazlasını askeri kuvvetler için harcamak icap eder.

24- Bu nizamdan sonra mesela; nişancı, defter emini kadrosunu lağv edip, iki emirde evkaf nazırı uhdeliğine verilip üçü bir maaşla idare edilmesi. (üç kadroyu bir kişiye indirmek)

25- İrad-ı Cedid Defterdarlığı ve Tersane Defterdarlığı biri asker biri mukataat Defterdarlığı nazırlığına verilmesi.

26- On seneye kadar kimseye hacelik ve kâtiplik makamı verilmeye hüner gösterip, işini gösterirse o kişi Rikab-ı Hümayuna verile. Oradan da Bab-ı Ali’ye

gelip o âdemin rütbe basamaklarını atlaması sağlana. Padişah efendimiz işini beğendiğine mansıp ihsan ede.

27- Kapıcıbaşılık kimsenin isteği ile verilmeyip ancak padişah efendimizin ihsanı ile verilir ki, Vezirlerin kılığı çehresi ve dirayetine göre verilmek.

28- Ve diğer Vezir hizmetlilerin hali bilinip paşasının isteği ve fikrine göre maaş/ gelir vermek.

29- Bab-ı Ali, Defterdarlık, Vüzera, Ulemaların, hepsinin; kanunnameleri oluşturularak/ yazılarak Bab-ı Defteri usulüne göre hareket edip iş eylemeleri ve bu kanunnameleri liyakatli ve haysiyet sahibi kişilere yazdırıp, tanzim olunması. Zira kâtiplik bilgim olmadığından ancak hatırıma gelenleri/ nizamı bu kadarca yazdım.

3. Adli Alana Dair Önerileri ve Görüşleri

a. Kadı Vekillerinin/ Naiplerinin Durumuna Dair²⁷⁰

[68.Sayfa]

1- Yeni atanacak naiplere işleriyle alakalı, misal bir kitaptan hüccet verilip bu evrakı açıklanması istenile. Eğer açıklayıp, teknik ifadesini (mesleki ifade) gerçekleştiremezse başka bir iş tut telkininde bulunula.

2- Cevaba muktedir olursa aylık 300 kuruştan nahiyelere tayin oluna ki az harcama yapılarak masraftan kaçınıla.

[69.Sayfa]

3- Nahiyelerin bağlı olduğu kazalardaki kaza naipleri mıntıklarındaki müftü ve müderrisleri ihtiyaca göre dağıtıp, bunların aylıklarının kayıtlı olduğu defterin nüshasını şeyhülislam makamına göndersin.

4- Tayin olunan ilmiye mensupları, gidecekleri yerlere kalabalık bir hane ile gitmesin, zira kalabalık gitmek ahaliye eziyettir.

5- Böyle bir şey olursa o kişi, görevden el çektirilip, bu işlerden men edilsin. (kovulsun)

²⁷⁰ Ahval-i Nüvvab (Kadı Vekillerinin/Naiplerinin Durumu)

6- “Bu zamanda liyakatli bulmak zor fakat liyakatli olanları, adaylara/ namzetlere görev vererek bulabiliriz.

7- Normal şartlarda (usulde) böyle bir şey mümkün olmaz. Yani ehil olunup öyle görev yerine gidilirdi. Buna kazasker dahi müdahale edemezdi. Fakat şartlar birkaç kötü tecrübeyi göze alıp bütünü etkilememesi gerçeğiyle zaruriyetleri doğurdu.

[64. Sayfa]

b. Askeri Kadıların Durumuna Dair²⁷¹

1- İlmiyeden birine paye vermenin şartı zor bir meseleyi çözümüyle ile olmalı. Belirlenen mahiye dışında herhangi bir ek gelir, fazlalık vs. olmaması, olursa kesilmesi gerekir. Kadıların tabiiyetinde (Askeri kadılar mı yoksa genel kadılar mı belli değil gibi[?]) 2 sakallı (rütbeli) 8 adet bıyıklı (asker) 4 adet atlıdan fazla maiyetinin olmaması. Kadıların ihtişamının hepsinin aynı ve denk olması (Olursa şeyhülislamdan azarlanmaya muhatap olması) Kadiaskerlerin tabiiyeti en fazla 20 kişi ile sınırlandırılması. (Yüksek payeli olup, özel şartlar gerektirdiği durumlarda)

[65. Sayfa]

2- Ve işini iyi yaptığı sürece Kadiaskerlerin değiştirilmemesi.

c. Yargı Yolu’nun Durumuna Dair²⁷²

1- Yargı bütün mesleklerden ziyade düzene muhtaçtır. Yargının en az 5 senede belli bir düzeye gelmesi ancak mümkündür.

2- Mahkemeye ihtiyacı olmayan ya da küçük yerlerde olan mahkemeler kaldırılmalı.

[70. Sayfa]

3- Mahkemelerin kaldırılması birden olmayıp, yeni görevler (memuriyetler) oluşukça oralara kapatılacak mahkemelerden âdem tayin edilmesi, ancak yeni

²⁷¹ Ahval-i Kuzat-ı Asakir (Askeri Kadıların Durumu)

²⁷² Ahval-i Tarik-i Kaza (Yargı Yolu’nun Durumu)

yerinde kabiliyet ve bilgi kazanıncaya kadar (bir nevi deneme süresi) asli görevle çalışmayacağını bildirir bir evrakla çalıştırıla.

4- Bunlar içinde ayrıca esnafılık yapan varsa görevden atmak.

5- Vezirlerin ya da yüksek memuriyetlerde çalışacak kadıların sabıkası araştırılıp; davranışı, duruşu sağlam olanları istihdam etmek.

6- Yüksek memuriyetlerde görev alacak kadıların istihdamında şart; imtihanla ya da 10 yıl memuriyet şartı aranmak.

7- Yapılacak bu dağıtımda birden yüksek memuriyete geçmek olmayıp, çeşitli sıralı rütbelerle ve yerlerde zamanla yükselmesi mümkün olacak şekilde nizama sokula.

8- Yapılacak olan bu atama vesilesiyle 300 kazada 1 tane memuriyet eksiltmeden yılda 3600 aylıktan tasarruf edilmiş olur.

9- Bu usulün sağlıklı bir şekilde işlediği kontrol edilip ona göre gidilirse artan aylık çalışanlara pay edilip, refah içinde yaşarlar.

10- Ve bu durum okur-yazarlığa meyli arttırıp böylece yargı ve Tarik-i İlm düzelir.

[71. Sayfa]

11- Yapılacak bu işe karşı çıkan, akli ermeyen âlimler görevlerinden el çektilirile. “Devlete olacağına onlara zarar olsun.” Her nizamda böyle şeyler hep olmuştur.

12- Karyelerin ahalisi bir miktar zarara uğrayabilir. Fakat bu zarar önceki nizamın ve gelenlerinin zararıdır.5-10 senelik süreden sonra faidesini görecekle.

13- Niyeti temiz, ehl-i ilim kişiler bu yapılanları anlayıp, bize destek vereceklerdir.

14- Sadece bu sınıfın yola girmesi yeterli değildir. Diğer sınıflar da nizama girmelidir. Ancak bu sınıf yola girerse diğerleri de girer.

[72. Sayfa]

15- Devlet içinde bu yapılanlar elbette bazılarının hoşuna gitmeyecektir. Fakat Allah'ın rızası, padişahımızın onayı ve fukaranın desteği ile bu âdemler bertaraf edileceklerdir.

16- Yapılacak işlerde birilerinin memnuniyetini kazanma gayesi olmaz. İşine odaklanılıp fahşiyet (aşırılık) kontrol edilirse kazalarda olumsuz/ kötü haller 3 aya düzelir.

3-Molla Gürani, İsmail Efendi, Veli Efendi, Tevfik Efendi gibi âlimlerin düşük/ az akçelerle yaptırdığı eserler ortadadır. Bizim bu zamanki âlimlerimizin onlardan fazla gelire sahip olmalarına karşın “mürekkep hokkası kadar kubbe yapacak gücünün kalmaması” safahattandır. Öncekiler taklit edilse sahib-i hayrat olur.

[73. Sayfa]

17- Bir âdem hâkim nasb edilip, o hâkimden şikâyet eden olursa hükmüne itiraz eyleye. Eğer tatmin edici bir cevap alamazlarsa bir heyet (ukala) oluşturulup, onların reyine sunmak icap eder.

d. Mahkemelerin Durumuna Dair²⁷³

[68.Sayfa]

1-Mahmud Paşa, Ahi Çelebi, Balat, Davud Paşa mahkemeleri kaldırılıp, Seraskerpaşa Kapısı civarında büyük bir mahkeme ihdas edilip; 2 naibin emrinde 20-30 kâtip istihdamı ile fayda sağlamak

2-Tophane ve Kasımpaşa Mahkemeleri kaldırılarak; Galata Mahkemesine bağlanması ve toplanan mahkemelere birer hace tayin edilerek her gün fıkıh-ı şerif okunması.

3-Bu fıkıh okumalarına haceler de katılıp, ayrıca haceler kâtiplerden kitaplar öğrenip, okuyup; okudukları kitaba karşılık kâtip hacelerine de mahiye verilmek.

4-Mahkemelere yıllık 30 hizmetli (memuriyet) verilerek çokça hadim kazanmak mümkün olur. Kâtiplere buradaki başarı ve gayrete göre paye vererek ihsanda bulunmak lazım gelir.

²⁷³ Ahval-i Mahakim (Mahkemelerin Durumu)

4. Askeri Alana Dair Önerileri ve Görüşleri²⁷⁴

[34. Sayfa]

1- Her yıl belirlenen; devletin ihtiyaç duyduğu ürünler, narh ile belirlendiği fiyatın 1 kuruşta 4'er para eksiğine ve nakliyesi mal sahibine ait olmak üzere, yed-i vahitten (tekelden) parası verilmek. Eğer eşyaya zam gelir pahalılaşır; bu fark devlete yansıtılmayıp, satın alınan mal hangi kazadansa zarar kasabaya denilerek fazlalık para o vilayetten alınmak ve bu usule karşı olacak harekete zor kullanmak.

2- Bu hareketten kast; rayiç bedelin artmaması için, dolayısıyla devlet zarar etmemesi için bedeli ağnam gibi farklı vergi adları altında toplanması.

3- Bu elbette bir karışıklık sebebi gibi görünebilir, hatta ahalinin zararına olduğu da açıktır, fakat devlet zarar ederse bütün ahali zarar edeceğinden böyle yapmak icap eder. Bu zulüm gibi gözüktür ama reaya yüz bulduğu surette insafını kaybeder.

4- Bu nizam ile baskı altına alınan halk ve satıcılar, narhın fiyatını yükseltmez. Düşük fiyatla oluşturulan gerekli levazımat sabit bir vergi sistemi haline getirile.

[35. Sayfa]

5- Barut üretiminde kullanılan güherçile tek bir yerden temini olmadan farklı yerlerde üretilerek belirlenen fiyatla sabit olunup satın alınmak.

6- Anadolu ve Rumeli'de beşer mahalde barut üretimi yapılacak yerler tayin edilip ve başka ihtiyaç duyulan mahallerde de müzakere olunarak bir fiyat belirlenip kar payı da konularak satın alınmak.

7- Daha faydalı olan; barut İstanbul da satılıp başka yerlerde satılmadan lüzumu olan yerlerin ahali; dilekçe ile vali ve hâkim marifeti ile devletten satın alınması (rayiç bedelle) ve bu halin ülke sathına yayılması lazım gelir. Zira her mahalde barut yapılması mülke zarardır çünkü bu gelir kalemin vergilendirilmesi gelir durumun farklılık göstermesinden dolayı bir dengesizlik oluşturabilir. (Mahallerin ekonomik imkân ve farklılıkları)

²⁷⁴ Beşinci Bent: Mühimmat-ı Seferiyye'nin Tanzimi Beyanındadır (Harp İçin Gerekli Olacakların Oluşturulması, Düzene Koyulması)

8- Sorulur ki İstanbul'dan başka mahalde olan ahali İstanbul'dan barut beklemeye neden muhtaçtır. El cevap: İstanbul her hususta taşraya muhtaçtır, bu konuda da taşra İstanbul'a muhtaç olsa gerektir.

9- Levazımâtın ilki olan hububat maddesi her ne kadar sabit bir bedel belirlenmişse de satın alım için İstanbul'da pahalılık olacağı aşîkârdır. Bu duruma çare ilk olarak her kazaya yüklenen zahire miktarı ilgili kazalardan Asitane'ye irsal olunması ve bu ihtiyaçların önceden tespiti ve fiyatın belirlenmesine aykırı hareket hem devlete hem reayaya zarar eyleyeceğinden böyle bir hal vukua gelirse ne kadar zarara sebebiyet verilmişse o miktar ilgili kazalardan alınması.

10- Bazı durumlarda fiyat düşürme değil de belki kilede 1-2 kuruş zam gerekebilir. Zira görevlilerin denetim boşluğundan istifade edip mübayaacılar paraya satabilir ve halk zarara uğrayabilir.

11- Kendi tacirlerimiz uygun iskelelerde ticaret yapmalarına sağlarsak düşmana para kazandırmayız. Kendi esnafımızı güçlendirip ekonomiye katkı sunarız.

[36. Sayfa]

12- Demir, kendir, (kenevir) kereste vs. maddeler zahire maddesi kadar mühim olup bunlara da o derece önem verilmesi lazımdır.

13- Bir araba fabrikası ihdas olunup seferde ne kadar araba lazım geleceği serasker ve diğer askeri yetkililerden sorulup, raporlaştırılıp ona göre araba imal edilmesi ve bu arabaların bazılarının ülkenin çeşitli yerlerine barış zamanı kiraya verilip hem ülkedeki tarıma, ulaşımaya dolayısı ile ekonomiye katkı sağlatıp ayrıca bu iş için ayrı olarak kira bedelinden dolayı bir gelir kalemi oluşturmak hem zarardan kurtarır hem de kâr yaptırır.

14- İtimat edilen bir âdemi levazımattan sorumlu arabacıbaşı olarak nasb etmek ya da bir toparabacıbaşının idaresine vermek.

15- Top çeken beygir ve yük hayvanları için 5.000 kese harcanıp bir mekaribcibaşı nasp olunarak, stratejik olarak ve belirlenen yerlerde kiraya verilmesi. Masraf ve kârı mekaribcibaşısına ait olup; telef olunan beygirin zararının 1/3'i mekaribcibaşısına 2/3'si devlete kesilmesi bu iş için senelik kazalardan birer miktar akçe alınması. Deve ve öküzler bu usule dâhil.

16- Ahır, araba ve çekme hayvanları için belirlenen memurlardan başka bu üüne bir nazır nasp olunup bu işe önem vermek.

17- Topçeken hayvana ihtiyaç olundukça kazalardan (ahır) temin edip yerlerine başkalarının temini yapılması. (başka hayvanların temini)

18- Bu usul birer yıllık olup kazlardan temini yoluyla sağlanacaktır.

19- Olası zarar ve ziyanı engellemenin yolu ise özen göstermektir.

[37. Sayfa]

20- Yapılan işe önem verilip kaidelerine riayet etmek gerekir. Devlet-i Aliye de bu işi denetleyecektir zira tek kuvvet odur.

21- Düzen ve kaidemiz düzgün olduğu ve işlediği sürece bir âdem yanlış etse dahi nizam bozulmaz gerektiği durumda ceza verildiğinde de öyle ceza verilmeli ki kimse suça tenezzül etmeye/ edemeye.

22- Misal silahtar Mehmet Paşanın (merhum) kuzu yasağı vaki olmuş idi. (sadrazam) Ondan sonra gelenler bu yasağı sürdürdü mü de kuzu yiyen adam siyaset edilsin. İşte devlette işler bir âdemin ömrü ile değil, nizam ile nizam için yapılır.

23- Yoksa Allah’a ordu lazım değildir. Nizamın kurulu olup devamlılığı, devletin varlığıyla ilgili olduğundan, biz kullar için nizam elzemdir.

[38. Sayfa]

5. Mali Alana Dair Önerileri ve Görüşleri

a. Gelirlerin Nasıl Tespit ve Sabitleneceğine Dair²⁷⁵

1- Toplanacak vergiler; bilhassa barış zamanı, özenle defterlerin oluşturulması, (mesuller, ölçüler, cinsleri) vergi toplanılmayan zamanlarda bu süreye ekletileceği de hesaba katılarak vilayet vergileri bir defterde toplanıp muhassıllık marifetiyle (yanına bir iki ya da yerine göre beş altı yardımcı ile) reayadan üç taksitle tespit edilen vergi derecesine göre (edna-evsad-âlâ) toplanarak merkeze yollanması.

2- İltizam ile ya da muhassıllarla vergi toplama da yardım karşılığında bir yerin geliri ayanlara verilmesi söz konusu olduğunda, (iltizam sonrası kâr zarar

²⁷⁵ Üçüncü Bent: Suret-i Maktu’iyyeti Beyan Eder (Kesinleşmiş Gelirin Şeklini Beyan Eder)

vucuhta (ayan) olacak biçimde %2'yi geçmeyecek oranda tahsildariye (harç şekli) koyabilmesi fakat ayriyeten hiçbir harç almamak üzere bu işi icra etmesi babında yine üç taksit ve dereceye (edna-evsad-ala) göre toplanıp muhassıla teslim edilmesi.

3- Vergi işinde yardımcı ya da mültezim olacak ayanlar her livanın içinde beş kişiyi geçmeyip her sene kura ile başka beş kişi belirleyip ona göre bu işi murakabe ede. (denetlemek).

4- Vucuh (Ayan) olanlardan seçilecek kişilerin hanesinde en az iki hizmetkârı ve haremi (ailesi) olsun. Muhassılların da memleketin ayanlarından devlet görevlileri ve vezirlerin tabiiyeti olanlardan seçilmesi.

5- Her livanın masrafına göre muhassıllara aylık verilmesi. Kira gelirlerini eksiksiz getirmeleri durumda bu mukataa sahiplerine hazineden ücretleri üç taksitle hisse ile verilmesi. (senet gibi)

6- Toplanan arazi kiralalarının iltizamları iki senedir zam oluyorsa, bir yıllığı hesaplanıp ilgili livanın ayanına toptan verilmesi (geri ödeme gibi, iki yıldır zam edildiği takdirde böyle bir şey varsa bir yıl alınmayacak para geri verilecek).

7- Vergi irsalinde vergiyi getiren cebelüye de geldiği uzaklığa göre akçe verilmesi. (yolluk gibi)

[29. Sayfa]

8- Vergisini zamanında (taksiti) ödemeyenlerden onlar adına sarraflardan para alıp bu vergiyi valiler tarafından merkeze ulaştırmak.

9- Vermedikleri takdirde bir taksit ceza zam olunması ve bu halin icrasında Asakir-i Mansure görevlendirilmesi. (50-100 nefer vasıtası ve Marifet-i Şer'le tahsili.)

10- Vergi tahsilinde Asakir-i Mansure olarak hizmet edeceklerin 6 ay bulundukları mıntikalarda, 6 ay da sancak kazalarında kullanılması.

11- Herkes bulunduğu mahalde aylık 15 kuruş maaşla sefer zamanı tedarik olunacak biçimde Asakir-i Mansure temin etmek gayet kolaydır.

12- Memleketin asayişinin görülüp, fark edilmesi ile herkes bu asker tertibine razıdır. Zira devlete ve Müslümanlara fayda sağlayacak bu iş giderlerin azalmasına vesile olacaktır.

13- Avrupa'nın çoğunda asker tedariki bu şekilde temin edilmektedir. Hiç geliri ve harcayacak yeri olmayan Türk'ün eline 5-6 kuruş girse bu para ona yeter.

14- Herkese bol maaş vererek fazlaca imkânlar verilse kimse bu bolluğa doymaz, kifayet etmez.

[30. Sayfa]

15- Belirli bir geliri olup bilindiği sürece kimse ne ödünç para verir ne alır. Devletin bu imkânlarına kanaat etmeyenler ticaret ziraat ve türlü kazançlar için çalışacakları aşikârdır. Bu vesileyle birkaç yılda ülke kuvvetli olacaktır.

b. Fiyatların Sabitliğine Dair²⁷⁶

1- Devletin gelir ve gideri bilinir ve kesilmiş olsa bile narh ve teraziye (hilesiz satış) müdahale edilmediği sürece her şeyin fiyatı meçhule doğru artar. Herkes kendi bildiği fiyatla ürün satarsa 5 kuruşluk mal 15 kuruş olur. Bu hal ammeye ızdırap olur ki kablen nizama aykırıdır.

2- Devletin belirlediğinden aykırı bir fiyat koyanların tespitiyle, kazalarda olanına mevcut cezanın yanında bunun iki katı ceza kesilip biri devlet biride reaya için kesile. Asitane'de bu durum gerçekleşirse sattığı cinsin bir senelik kârına el konulma cezası uygulanarak bu ceza yönteminin haberi duyurulup art niyetlilere karşı tehdit babında uyarı olması sağlanmalıdır.

3- Narha yinede muhalefet ederse suçludan idamına bedel akça alınması ve yine aynı şeyi yapar ısrar ederse bu defa idam edilmesi lazım gelir. Bu hususa haftada bir özen gösterilip erzak nazırı tarafından denetimi ve kontrolü sağlana.

[31. Sayfa]

4- Bir eşyada kıtlık olursa sorumlusu biziz (devlet). Misal buğday az olduğu sene fiyatı fahiş artar neden? Niye parayı çok veren buğday bulurda az veren

²⁷⁶ Dördüncü Bent: Narh-ı Amme Suretidir (Fiyat Sabitliyet Çaresi)

bulamaz? Vurguncu mültezim tekelci ve insafsız esnaf bu hali menfaatlerine yontup Allah'ın kullarını zora ve zarara sokmaktadırlar.

5- Mesela memlekette kıtlık olsa başka devletten zahire satın almaya muhtacız. Bu halde de onların insafına kalıp kaçtan satarlarsa o fiyattan almaya mecbur kalırız. Ve yahut yakın memleketlerde kıtlık olma durumunda bizde mal olsa gerek eşyadan gerek nakliyeden edilecek gelirle devlet âbat olacakken biz yalnız nakliyeden para alarak ki böyle yapmamız icap eder bize gayet kifayet eder.

6- Bu nizam ile Türklere refah gelerek İstanbul'un levazımatı düşünülmez olup, mesela; Kayseri rahat olduğu müddetçe, Türkler kazancından vazgeçip deri vs. imal etmezse Asitane sıkıntıya düşer. Bu durumun yaşanmaması için İstanbul'a hangi beldeden ne gelirse detaylıca deftere kaydettirmek ve ihtiyaçların gönderilmesi, (üretilmesi) reayaya taahhüt ettirilmesi lazım gelir. Zira başkent ziraata müsait olmayıp hayvan beslemeye de uygun değildir. Her payitaht böyledir zaten.

7- Bu düzenlemeler ihtisap nizamı gibi beş on zengin-fakirden akçe almak (nisf-ı tertip) suretiyle olsa da sarraftan da tütüncüden de denk akçeyi almak pek makul değildir.

[32. Sayfa]

8- Bu dengesiz mesuliyet halen daha İstanbul, İzmir ve Bursa ve diğer mahallerde bu karara bağlanmış olup bir nizama konmamıştır. Zira bazı derbentlerde (kale-kaza) gelen-giden eşyadan alınan akçe bazısında hiç alınmamaktadır. Hiç değilse gümrükleri aynı fiyat ve ölçüde ola.

9- Mesela bir gün bir araba kömürden üç kuruş ertesi gün kırk para alırlar okka-kantar diyerek insafa göre ölçü verilip bir fiyat ölçü belirlenmemiştir. Bu tembellik yüzünden edilen zarar ve reayanın mağduriyeti oldukça fazladır.

10- Mesela ihtisaptan bir dükkân için alınan 10 paradır bu para herifin sattığı şeye göre çok olduğundan bunu çıkartmak için adam haliyle pahalıya satıyor. Bu haliyle tehdit yersiz kalır.

11- Mesela erzaka dokunulmayıp fazlaca binaya sahip olanlardan ve pahalı eşya ve abartılı malzemelerden ihtisap alınsa. Tersî yapıldığı halde devlete zararı ortadadır. (pahallık, vurgunculuk vs.).

12- İhtisaptan önce evvela narh defterlerine bakılsın sonra hesap edilen defterlere bakılarak ihtisap belirlensin.

[33. Sayfa]

13- Bir kurumun eksiğinin gelirinin giderilmesi o kurumun işleyişinde olan ya da oluşabilecek kusurların giderilmesiyle mümkündür. Aynı zamanda kurumların denetimi, sorunlu amirlerce gerçekleştirilip usulsüzlüğün cezalandırılıp, nizamın sağlanıp korunması ile iyi güzel işler ortaya çıkar.

14- Yalnız ağnam (hayvan [koyun]) maddesi için kasapbaşılar ile meşveret edip fiyatın belirlenmesi hususunda makul bir anlaşma ve nerelerden ağnam getirilmesi gerektiği istişare edilmesi gerekir.

15- Mevsimsel duruma göre fiyatlardaki ihtimaller hesaba katılarak ve bu durumlara dönük önlemler alınarak fiyat dengesi düzgün olmalı ki 15 kuruş vereceği yerde kışın 50 kuruş vermek zorunda kalınılmasın.

16- Bu hallere dikkat edilip özenle hareket edildiği sürece bir kusur ortaya çıkmaz. Çıkması durumunda da gayretsizlik ve tembellikten kaynaklı olacağından her işi özenerek yapmak gerekir.

c. Girişilecek İslahat İşlerinde Mali Kaynağın Nasıl Kullanılacağına Dair²⁷⁷

1- İlkönce kaza defterleri tek tek görülüp hazine defterlerine ve mukataat hazinesine ve diğer hazine defterlerini; alacaklarına göre birleştirmek ve nizama sokmak.

2- Hazinenin sabit gelirlerinden başka ne miktar ek gelir bulursak, onu sermaye edip ne miktar paramız olduğu belirlenirse, ona göre de askerimizi, maaşlarımızı vs. lazım olan ihtiyaçlara uydurmak gerek.

3- Mesela sabit ve değişken gelirlerimiz 400.000 kese akçe oldu. Bu miktara göre icraat ve harcama lazım gelir. Zira zulümlerden dolayı hazineye gelecek para sabit ve kesin hesaplanmış olmadığından bu tertip kesinlikle –irad-ı sahih- ancak

²⁷⁷ Altıncı Bent: Kazalar Maktu Olduğu Surette Verilecek Nizama Göre İktiza Eden Akçe Bulunmaz ise Ne Vecihle İdare Olunması Beyanıdır (Kazaların Gelirleri Sabit Olduğu Halde Nizam İçin Gerekli Akçe Bulunmazsa Ne Şekilde İdare Edileceği)

nizama girer. (gerçek gelir bu şekliyle ancak nizama girer) Kurulacak yeni düzen için harcamalar tahmini 60.000 kese akçe olup bu şekilde toplanır.

[39. Sayfa]

Kîse-i Rumî		Nefer
150.000	Piyâde Asker-i Mansûre	100.000
40.000	Süvârî Asker-i Mansûre	15.000
40.000	Tersâne-i Âmire	
30.000	Tophâne-i Âmire	
5.000	Humbarahâne-i Âmire	
+ _____		
265.000		
10.000	Baruthâne-i Âmire	
3.000	Zarar-ı Mübaya'a	
5.000	Ebniyye-i Miriye	
5.000	Mühimmât-ı Hıyâmiyye	
10.000	Matbah-ı Âmire ve arpa	
+ _____		
298.000		
2.000	Zarar-ı Ağnâm	
10.000	Kılâ-ı Hakâniyye	
20.000	Masârif-ı Nâgeh- zuhûr	
+ _____		
330.000		

4- Bu masraf tablosuna göre gelir/ kazancımız ne kadar az bulunsa/ bulunursa harcamaların toplamının içindeki kalemlerden her parçadan azaltmak gerekir. Bu

bağlamda diğerlerine göre lüzumsuz sayılabilecek kalemler azaltılarak şart olarak askeriye hususuna ilave etmek icap eder.

[40. Sayfa]

5- Gelirin sabit ve giderinde sabit ve aşikâr olduğu suretle bu denli mühim işler için harcama kalemleri bilindiğinde ve masraflar düşünüldüğünde maaşlara ek para çıkmadığında kimse suçlanamaz, kınanamaz.

6- Bir âlime aylık 3.000 kuruş vereceğiz diye misal Tophane-i Amire'nin kalemini eksiltemeyiz, zira Mora, kâfirde 7 sene kaldı ne oldu ise halka oldu devlete oldu. O yüzden elzem olan tophanedir. (askeri ihtiyaçlar)

7- Ahalisi Müslim olmasa bile bir köy ya da kaza, elden gittiğinde; ucu memurun maaşında eksiltme, askerin ve görevlilerin gelirlerinde azalmaya sebebiyet vereceğinden, herkes gayret eder asker dahi parasız hareket eder.

8- Fakat şimdiki suretle zarar devlete aittir bundan dolayı Mora'nın elden çıkışında memura ettiği zarar bilinmektedir

9- Padişahımız mülkünden, biz padişahımızdan geçinirsek sadakat dahi hizmet olur zaten reçetedeği gibi bir nizamda olmaktan başka çare yoktur.

10- Usulsüz gelir-gider ile nizamlı bir askere sahip bir devlet yoktur.

11- Mirasçısı olmayıp devlete intikal eden malların ve çocuksuz ölen birinin bıraktığı mal mülkün bedeli parası ile gelirimizi giderimize geçirtirsek, ne seviyeye bunu çıkartırsak ve ona göre kullanırsak kudretimiz odur.

[41. Sayfa]

12- Harcamalar bütçeye göre orantılı yapılmalıdır. Herkes ayağını yorganına göre uzatıp misal 500.000 kese gelir var diye 20 kuruş mahiye ve elbiseden 500.000 asker yapılamaz. Yapıldığı takdirde kâr/ düzen bozulur. Misal mülkten vasat düzeyde vergi alınması gerekirken buna aykırı vergi alınsa mülk bozulur, alınan vergi kadar üretim/ dönüşüm olmaz.

13- Memleketten vergi alınmazsa asker duramaz/ olamaz. Bu yönüyle devlet reayasını düşünüp ona göre hareket etmesi lazım gelir. Mesela Prusya, Rusyalının

büyüklüğüne göre asker tertip etmeye kalksa bütün düzeni ve işi bozulur. O yüzden Devlet-i Aliye de kendi şartlarına ve ihtiyacına göre asker tertip etmesi gerekir.

14- Misal bizim dinimizde cihat her Müslüman'a farzdır, yalnızca askere vacip değildir. Bir beldeye kefere hücum etse, o yerin avratları dahi muharebeye girer. Fakat kefere böyle değildir, yalnız muharebelere dönük bu farkındalık vardır.

15- Öyle ki devletleri başka devletlerin eline geçse malına mülküne zarar olmadığı sürece o devletten tarafta olur/ o devletin tarafında olur.

[42. Sayfa]

16- Kefere devletlerin vükelası ve hademeleri bizden çok devletleri için çalışırlar. Bu onların nizamları için lazım gelen usulleridir. Bütün gün bu usulün icrasına nezaret etmektedirler. Geçenlerde Moskoflunun vükelası gizli olarak Bonapart ile ittifak ettiler. İşte bu durum İslam vükelası için mümkün değildir, zira bizim gücümüz azlığımızda değil: Allah'a iman ve güvenle, ondan umduğumuz yardımlardır. Bu alaka ile ne miktar kudret ortaya koyarsak bu kuvvet efendimizi (s.a.v.) temsil ettiğinden efendimizin kuvvetidir.

d. Cizye Vergisi Suistimalinin Engellenmesine Dair²⁷⁸

1- Cizye; diğer vergilerden hariç biçimde toplanacak şekil ile Şevval ayında; Anadolu ve Rumeli'nin üç koluna ulema rical ve görevlilerden birer insaf sahibi ve dini bütün kişiler görevlendirilip, maiyetine patrik tarafından belirlenen birer rahip de verilerek reayanın vergi dercesine göre tek tek tahrir edilip, (edna-evsad-ala) her kazaya bir defter oluşturulup o yıl için (bir sene) akçe miktarında (vergide) indirim yapılması.

2- Evvela; görevlilerin de önceden yöneticilere bildirilmesi gerekir ki cizye verilmeye can atılan bir vergi değildir. Şevvalden iki ay önce bu emir yöneticilere gönderilsin ki iki aya reaya vergi vermeye hazır olsun.

3- İlk tahrirde kafa kâğıtları verilip ertesi yıl bunlar muhassıllara gönderilip vergi vereceklerin tespiti yapıldıktan sonra, cizye vermede gecikenler muharrem ayını da geçirirse o kazanın cizyesinin toplanması işinin patrikhanenin yapması.

²⁷⁸ Yedinci Bent: Emval-i Cizyenin Garet-Geran Elinden Halas Olmasının Çaresidir (Cizye Vergisinin Yağmacılar/Talancılar/Çapulcular Elinden/ Suistimalinden Kurtuluş Çaresidir)

[43. Sayfa]

4- Arazisi olan cizye sorumlusu reaya, muhassıla cizye gelirine göre cüzi bir gelir vermesi (muhassılın kendisine mi yoksa tüzel kişiline mi belli değil) fakat bir görevli cizyeden başka herhangi bir para talep eder, alırsa o kişi bundan gayrı muhassıllıkta çalıştırılmayıp siciline işlenmesi.

5- Ya da muhassıllara verilen sabit evraka/ belirlenen evraka “tahsiliye” ibaresiyle mühür vurulup iki kopya halinde kayda geçilmesi (tahrir edilmesi).

3-İşi bilenlerin ifadesine göre bu yol işlerse büyükçe akçe edineceğimiz yüksek oranda kesindir.

6- Denilir ki; kâr etmedikten sonra devlet bu külfete niye katlansın. El cevap; reayayı muhafaza, mülkünü imar ve verginin arttırılması bizim görevimizdir. Reayanın kalbinden vahşeti yok etmek ve Allahın rızasını kazanmak içindir.

7- Yurtan (bir kavim [?]) ve Kıbtıyan (Çingeneler ve Berberiler) dahi bu usul ile sisteme sokulup mesela (ayanlardan biri) Cabbarzadelerden biri Karaosmanzadelerden biri ve birde ulemadan bir memur buyrulup; ev ev götürü olarak tahrir edilmesi.

8- Bunun götürü olmasında bir zarar yoktur lakin cizyede bu caiz değildir götürü cizye Şer’e aykırıdır.

e. Madenlerin İhracına Dair²⁷⁹

1- Hali hazırda padişah madenlerinden ihraç edilen gümüş ve altın kârından (vergi mi[?]) vazgeçilip, parayı arttırmak için mevcut piyasaya göre birkaç para aşağı fiyatın tayin edilmesi.

2- Başka maden olan yerlerde bu sistem işlenerek oraların da işletilmesi/ işlenmesi sağlanarak o mahaldekiileri de bu işe teşvik ederek ihracata meyil verdirmek. Şimdi meyillerinin olmayışı zulüm korkusundandır.

3- Padişah madenlerine halkın ettiği hizmet devletin harcadığı para ve maden valilerinin masrafına göre hesaplansa gümüşün her dirhemi 60 parayı geçer.

²⁷⁹ Sekizinci Bent: İhrac-ı Maadine Dairdir (Madenlerin İhracıyla İlgilidir)

[44. Sayfa]

4- İstanbul ve başka beldelerde maden ihracına hizmet edecek insan bulunursa; kumpanya usulü ile ihale olunup, odunu kömürü ve diğer malzemeleri kendileri tedarik etmek üzere işletilmesi. Ve dahi bu icraat, birine muhtaç olmadan/ bağlanmadan iş yapılsın da isterse acem isterse Elbruz (Kafkasya'da bir dağ) dağından odun, kömür getirsin. Fakat ne yaparsa yapsın devletçe devlet kontrolünde satın alınması gereksin.

5- Ve insanların maaşı az/ düşük tutulup bu surette herkesin elinde para oldurarak akçe tedavülünü sağlamak.

f. Halkı; Üretime ve Ticarete Yönlendirmenin, Üretilen Mamullerden Nasıl Faydalanılacağına Dair²⁸⁰

1- İlk olarak her kim hangi sanata heves ederse devlet o kişiye destek ve iltifatta bulunup o kişiye her yönüyle yardımda bulunması; eğer fikrini, teşebbüsünü icraya geçirmeye kalkarsa o kişiye kefil şartı ile sermaye sağlanmak.

2- Avrupa'da da bilindiği üzere üç yıl mürur etmediği sürece, üç yıl iade talebinde bulunulmayıp, (kredi) üç yılın ardından belirlenen/ gereken ölçüde devlete iadesi edilmesi.

3- Bütün devlet büyükleri ve devlet hizmetlileri ticaret yapabilme hakkına haiz olup, ancak; bu takdirde diğer tacirler nasıl muamele görüyorsa aynıyla muamele etmek, Eşitsizlik olmaya.

4- Diğer devletler gibi devletimiz için kesintisiz işler düşünülmeli. Mesela; Boğazhisar'a, Kütahya ve Pirlepe gibi emsalde çanak çömlek çıkan yerlere ustalar gösterilip güzelce resim/ desenlice üretilmesine dikkat olunmak.

5- Ve makas, çakı, şişe ve değerli taş vs. gibi Avrupa'dan gelen ürünlerin üretimine dikkat olunup, bu iş yerlerinin taşrada oluşturulmasına yardım ve destek olunmak, zira taşrada işçilik ücreti Asitane'den ucuzdur.

²⁸⁰ Dokuzuncu Bent: Ahalimizi Kar-u Kesbe ve Ticarete Meyil Ettirmenin Ve Memalikimizde Çıkan Mensucun ve Mamûlatın İmal-i İstimali Esbabının Suretidir (Halkımızı Kazanca ve Ticarete Yönlendirmenin, Mmemleketimizde Üretilen Dokuma Ürünlerinin Ve Diğer Mamüllerin İşlenmesi Ve Faydalanılması İçin Surettir)

[45. Sayfa]

6- Avrupalı taifesinden kıymetli eşya/ mal alınmazsa gümrükler zarar eder Avrupa'dan alınan malların gümrüğe verebileceği zararı kendi ülkemizde ürettiklerimizle elde edeceğimiz kâr ile dengeleyebiliriz

7- Enfiye (tütün mamulü) gibi her halükarda üretilen şeylerden, devletin tekelinde olarak imal edilenden satılsın denmeyip, şimdilik Avrupalıların da ürünlerinden alınabilir. Zira halk bundan al şundan alma lakırdısını istemez. Bu tür şeyler çekici yönüyle belli oldukça halk meyleder, çünkü her yasaklı şeyin zararı ya devletedir ya da insanlara. Fakat her ikisine birden yararı olursa bu makuldür.

8- Yasak şeylerin bir bedeli olarak devletimize bir menfaati olmalı ki halk o menfaati görüp yasağa razı ola ve bazı zamanlar öyle yasaklar olur ki işaret edilen/ tembih edilen eşya yasak olmayan eşyadan çoktur. Mesela etbaa (memurlar-görevliler) bir ara çukadan urba yaptırdılar, anında bir fesatla şayaktan (kumaş türü) yaptırınsınlar diye emir verildi. Bunun üzerine kişi, çukadan urba masrafı etmiş iken onu zararlarla satıp şayakı da bir kat fiyata alarak iki kat zarar etmiş oldu yasaklı şeyin belirsizliği ya da kararsızlığından dolayı Rum vakası ortaya çıkmalı kâh bu sebepten kâh savaştan birkaç 1.000 kese akçemiz düşman eline geçti. Bu manalı söze kulak vermedik diye başımıza böyle bir iş geldi. Keşke urba paralarını sefer için kullanmış olsaydık.

[46. Sayfa]

9- Yasağın faydası mesela şöyle olabilir birkaç tür kuşak yapıp üstüne nakliye parası eklenerek kalpak satılan yerde kalpağı yasak edip zaten kullanılan kuşağın tüketimini sağlamak yoluyla açılan dükkânlara iş yaptırtmak.

10- İsteyen senede bir, isteyen senede iki alsın isteyen pahalısından alsın kalpak maddesi kaldırılırsa; hem devlet fayda görür hem akçemiz devletten çıkmaz, hem kalpağa senede otuz kuruş veren halk on kuruş verir, hem halk ucuza mal alır hem de para dışarı gitmez içerde kalır böylece ürünlerimize talep artar.

g. İsraktan Kurtulma ve Halkın Sefahatten Nasıl Uzaklaştırılacağına Dair²⁸¹

1- İlk olarak kuyumcu esnafı bundan sonra gümüş ve altından kaplama kap kakak işlemeyip, bakırdan kap kakak yaparak geçinsinler. Eğer gümüşten altından nesne imal ederlerse kaç dirhem ise o kadar halis gümüş Darphane-i Amire'ye verip istediklerini düşünler.

2- Parlak cam/ kıymetli taş olan maddeler yalnızca devlete ait olup darphanede üretmek.

3- Gümüş ve altın tel çekilen bütün yerler kapatılarak iş yerleri ve tezgâhları devlet tarafından kiralanıp, çalışmayı durdurup kalfa ve diğer çalışanlardan başka işlere girmeleri sağlanmalı ya da gümüş maddesi gibi katını (vergisini) Darphane-i Amire'ye verirlerse istedikleri gibi dükkânlarını işletmelerine izin verilebilir. Has gümüşten kapladıkları kap kacağı Darphane-i Amire'ye götürüp satarlarsa seksen ayar olanlara miktarı dirhemi kadar altın para verilsin.

[47. Sayfa]

4- Bir seneye kadar rayiç fiyat ne kadar ise o fiyattan alınıp satılmasına karışılmayıp, bir yıldan sonra yalı-konak yüz elli kese akçeden yukarıya alınıp satılmaması.

5- Konakların, yalıların tamiri yahut yeniden inşası gerekirse binanın sahibinin dairesine göre ruhsat verilip fazladan/ ayrı bir işten men olunmak. Yok, mutlak yaparım derse fazlalığına göre belirlenen miktarda vergi alınmak.

6- Hasta ve yaşlılardan başka devlet hizmetlileri dışındaki herkes kim olursa olsun hayvana binmeyip ve reayanın da bu kaideye uymasını sağlamak.

7- Hastalığı olanların hayvana binebileceği üzerine; bu hasta kişinin İstanbul kadısı ve hekimbaşı marifeti ile muayene edilip her ikisinin mührü ile eline tezkire verildikte binmeleri.

²⁸¹ Onuncu Bent: İsrâf Olan Şeylerin Bi'l Mülâyime Refîyle Halkın Bi't-Tedric Safahattan Men Olunması Beyanındadır (İsrâf Olunan Şeylerin Uygun Biçimde Kaldırılıp Halkın Yavaş Yavaş Zevk Ve Eğlenceden Esirgenmesi Beyanındadır)

8- Yok ben mutlaka bineceğim diyen olursa bu defa süvari askerine senede beş yüz kuruşluk bir binek hayvan verip, senede hayvanın yiyeceği arpa ve samanı vereceği taahhülle ruhsat verilmesi.

9- Devlet hizmetlilerine tayin edilip belirlenen gelirlerin ölçüsünce ücret verilip eğer ziyade/ fayda olursa alığı fazlalık kadar devlete vergi vermesi. Mesela bir âdeme üç köle belirlenmiş, o da bu sınırı aşmışsa ve fazlalığın kendinde kalmasını istiyorsa Asakir-i Mansure'ye bir askerin yıllık harcanan gideri kadar vergi vermesi.

[48. Sayfa]

10- Esas maksadımız halkın yararını korumaktır. Hem devlet menfaati hem kamu yararı düşünülerek halkı israftan kurtarmak gerekir, yoksa manasız sıkıntılarla huzursuzluk vermek fayda verseydi çoktan verirdi.

6. İlmiye ve Ulemaya Dair Önerileri ve Görüşleri

[55. Sayfa]

a. İlmiyenin Nizamına Dair²⁸²

1- İlmiye henüz kurumsallaşmayıp merkezilik kazanamadığından halis âlimler çekilse ya da iş yapsa dahi sorun olmakta ve bu sorunlar devam etmektedir. Öyle ki dalkavukluk niyeti ile hareket eden âlim, meşayih ve kadı vekilleri halk aleyhinde fetva verip iltizam, mukataat, aylık, yıllık gibi bahşış ve ihsanlara tenezzül edip ayanların halka zulmüne onay verirler. (vergi vs. ile ayan tasarruf yetkisi kullanarak şerre aykırı işi meşru ederler)

2- Öyle olmuştur ki zulmü, Ahkâm-ı Şer'iyye'ye şikâyet etmek yerine ayanlara şikâyet etmek vaki olmuştur. (halk adaleti kadıdan değil ayandan aramaya başlamıştır)

3- Evvela adaleti kadılardan önce ayanlarla aramanın çaresine bakmak lazımdır. Denilir ki; Sultan Süleyman zamanındaki gibi kadılar yok ki her kazaya ehil kadılar atansın. El cevap şimdilik ehil olanları atayalım diğerlerini Allahın izniyle yetiştiririz. 800-900 kazaya kadı atamak ve bulmak elbet de zordur. Lakin

²⁸² On İkinci Bent: Tarik-i İlmiyenin Nizamat-ı Muharereye Tatbikan İktiza Eden Nizamıdır (İlmiyenin Yazılı Olan Nizamlara Göre Uygulanmasını Gerektiren Düzendir)

Tophane-i Amire’de nasıl ki bir senede kabiliyetli yetenekli cerrahlar, hekimler bulunup yetiştirildiyse Tarik-i İlmiye’de de bunu başarırız.

4- Allahtan hayırlısını dilemek güzel ama nihayeti dua ile arzulamak tembelliktendir.

5- İlmiyenin nizamı olmadıkça her şey binizam olacaktır. Öyle ki ilmiye nizama girmez ise askeriyede girmez, onlar da itiraz etmeye başlar.

[56. Sayfa]

6- Bu anlayış sadece bizim için değil tüm muhataplar için olmalı. Bir takım efendiler buna uymazsa lakırdılar başlar lakırdı etmeseler de “ nahnu sükûtun vel-heva yetekellem” manasınca (ben sustum nefsim konuştu) konuşurlarsa zor susturulur.

7- Biz üç taife idik ulema, rical-i ketebe ve ocaklı. Üçümüz de bozulmuş idik. İlmiye haddini bilip kusurunu anlayıp, hatasını kabul eden olduğu için Ocaklı gibi olmadı ve padişahımızın af ve bağışlanmasına mazhar oldu.

8- Allahın rızası ve padişahımızın memnuniyetini kazanmak için askerden utanıp biz de nizama girip on iki nizama razı olup itaat etsek olmaz mı? [İlmiyenin 12 nizamı?]

9- Tarik-i ilmiye denilen şey beş çeşittir (Tarik-i Ulema, Devriyye, Rumeli, Anadolu, Mısır) bu çeşitlerde Tarik-i Ulema’ya yardımcı olunup geçimini sağladıktan sonra tabiiyeti düşünülse memleketin zenginliği ve ucuzluk sağlanır ve böylece bu beş çeşit idare edilir, fakat şimdi zor.

10- Çaresi şudur ki; mültezim olan kişiler devlete bağlanarak ya da bağlılıkları arttırılarak, mütesellimlerin yanına Anadolu ve Rumeli’den olan Tarik-i Kaza mensuplarına memuriyetler verilip (sürelî-geçici) bu kişilerde şeyhülislam efendi ve Südur-u Kiram’ a arpalıklar verilmek suretiyle oluşturulacak memuriyetlerin bu arpalıklarda görevlendirilmesi.

11- Bu arpalıkların geliri üzerinden kuruşta bir parayı aşmayacak şekilde vergi alınması.

[57. Sayfa]

12- Tarik- i İlmiye mazullerinin maaşlarının nasıl olabileceği yönünde ve bu sayede rüşvetten nasıl ilmiyenin kurtulacağına dair: Rumeli Mazulüne 7500 mahiyye, Anadolu Mazulüne 5000, İstanbul Mazulüne 4000, Mekke Mazulüne 2000, Bilad-ı Erba Mazulüne 1000, Mahrec Mevalisine 750 kuruş.

13- Bu kadar maaşa rağmen ayriyeten masraf ederlerse görevden el çektirilmesi gerekir. Her bir mensup kanaat üzere hareket etmesi gerekir, yani gelirine oranla dengeli bir yaşam biçiminde olması gerekir.

14- Mesela bir İstanbul mazulü 2500 kuruşla işini yapıp geçinirken ayda üç kese akçe arttırsa azarlanması lazım gelir. Eğer merasimleri (devletin icra ettiği dini- milli bayramlar) devletin görevlisine yakışır biçimde gerçekleştirmez, eski elbise giymeyi ümit ederde böyle bir iş yaparsa bu duruma karşılık maaşından kesilmesi gerekir.

[58. Sayfa]

15- Fakat gerektiği şekilde kendini idare edip sefahati terk ile merasimi yerine getirip idareli hareket edip akçe/para arttırsa varsın biriktirsin yeter ki safahat etmesinde isterse yalı yapsın konak alsın ne yaparsa yapsın

16- Mevcut durumla hareket edildiği takdirde (yani hem sabit bir maaş yok hem arpalıktan sabit ya da belli bir gelir olmazsa) yine kötü işlere tenezzül etmeye mecbur kalırlar.

17- Bu çözüm maliyetli ya da büyük bir akçe olmayıp yalnız 3500 kese akçe ile Tarik-i İlmiye'deki bu düzenleme vesilesi ile Devlet-i Aliye kurtulur, böylece hem dalkavukluk nihayete erer hem de şeraitin gerektirdiği gibi hüküm icra ederler.

18-Bundan gayrı her kim padişahın bu fermanına aykırı iş yapar tedibe layık olur.

[59. Sayfa]

19- Bu seviyede oluşturulan kadroların giderek azaltılması ve var olanlara; boşa, gereksiz paye vermemek, rütbesine denk işlerle ilgilenip kendi yetkisini aşan meselelere dâhil olmayan kişi ise o kişiye ihsanda bulunmak.

20- Rütbe isterse üstün bir iş/ mesele çözmedikçe rütbe verilmemek/ ihsana muhatap olmamak.

21- Bütün naipler bağlı olduğu şeyhülislamca bir zat imtihana götürülüp sonuca göre nasp olunup, emanetin kendilerine tarif edilmesi (atandıkları yerin özelliklerinin anlatılması. Görevli yerlerini ahali yardımıyla tek tek defter tutup; (kaza gelirinin raporlaştırılması) müftü ya da müderris imzasıyla şeyhülislam efendiye sunulup, belirlenen biçime göre arpalıkları ilgililere/ sahiplerine ihsan buyurmak.

22- Denilir ki; ulemanın bazıları cahil ve devlet yönetim anlayışından gafilken bu kadar masrafa değer mi? Gerçekten de bütün devlet hizmetlileri padişahımızın onda bir ihsanına değmezler, zira hiç birimiz gerektiği ölçüde gayret sarf etmiyoruz. Herkes aynı seviyede iken birini diğerinden daha üstün tutmaktan/ ödüllendirmekten kaçınılması gerekir ama erbabı yok denirse gerçektende erbabı yoktur. Nitekim Ebu Suud ve Tacizade gibi ricalin ayarında insan yok iken onların geliri çömezden ve mehterden düşük idi. Lakin bu duruma şimdi ancak Asakiri Mansure-i Muhammediye nail olmuştur ki; sultan Süleyman 6 akçe ile asker ederken Asakiri Mansure-i içinde 6 akçe ile nefer eylenir.

[60. Sayfa]

23- Sorulur ki bu kadar ulema niye lazım? El cevap; olabildiğince çok ulema lazımdır. Tarik-i İlim cahillerin yolu gibi cühela ile doldu, hak eden kişilere saygı gösterilmeli paye verilmeli. İsteyen ulemanın oğlunu ilmiyeye girmesine müsaade ettiğimiz için ilmiye böyle oldu “ illa kıdem fe illa kıdem” değil illa ilim ma-la a’lem” olursa ilmiye nizamı girer.

24- Bir işe talip olabilmek için ilgili işle alakalı ilme ve yetiye sahip olmak icap eder. Makam-ı Fetva da işte böyle bir nizamdır. Makam-ı Fetva için öncesi

sonrası mütalaa edilerek karar verilmelidir eski zamanlardaki fetvaları bu zaman için uygulamaya kalkarsak tezat zuhur eder.

25- Naima'nın Üstüvani'ye verdiği cevap gibi "Bu devletin uleması ve ricali çöl Arap'ı gibi çırılçıplak gezemez" ifadesini bir takım cahiller o zaman için/ başlarda geçerliymiş derler. Cevap her sınıf evvel zamana boyun eğerse mevzu düzlenir. Bir hale/ zamana/ duruma gelen şey tekrar eski zamanı geri döndürmez. Misal ki mezar taşları çeşit çeşit süslenmiş olsun bu süslere hem ölçüye hem tereke ve varise zarardır denilerek Şer'an men edilebilir. Lakin bütün mezarlar bid'attır denilerek men olunamaz, olsa bile uydurma bir söz olur.

[61. Sayfa]

26- Her sınıfı eski hale getirmek mümkün değildir işte bu sebeple olabildiğince nizam verme çabası içinde olunmalıdır buda "Ma-la yudriku külle la yudrik külle ka" kaidesince yani tamamı idrak edilemeyen bir şeyin tamamı terk edilemez esasıyla mümkün olabilir yoksa cahil insanların itirazı her sınıfta olacaktır.

27- Eğer denirse ki eski zamanlardaki gibi "her sınıfa rabıta verelim" eskinin şartlarıyla bugünü değerlendirmek ve eskiyi yeniden tatbik etmek nizamı aykırıdır. Zira Hz. Ömer'in yaptığını Ömer bin Abdulaziz ya da onların yaptığını sultan Süleyman uygulamamıştır. Nizamdan kast ilerlemektir, yoksa halkın dediği gibi Nizam-ı Âlem mümkün değildir.

28- Bizim amacımız dünyamızı mahveden rüşveti kaldırıp gelirlerimiz sabit ve hesap edilerek ümera ve vüzeramızın gelirlerine kani olup zulmetmemsi ve ilim ve şariatla meşgul olan naibler yetiştirip istihdam ederek hiç olmazsa kırık-elli sene öncesinin durumuna göre nizam koymaktır.

29- Bu mevzularda sözü ne kadar uzatmak isterseniz mümkündür fakat her sınıfın itirazına kulak asıp bu lakırdıların sebebi ıslah-ı âlem iken bunları kaale almak fesat oluşturur. Maksadım şahsıma bir paye ya da ihsan değildir. Kimse aklıktan ölmüyor.

30- Ancak dengeyi de sağlamak gerekir rütbeyi yapılan işe kaliteye yani: maaşı/ parayı ehilliğe âlimliğe göre arpılığı çalışma, gayret ve başarıya göre verilmesi lazım gelir.

[62. Sayfa]

31- Devlete hainlik etmiş kişilerin tabiiyetindekilere de düşmanlık etmekteyiz. Devlet kademelerindeki ricallerden hainliği ve fitnesi ifşa olmuş âdemlerin; iş başındayken atadığı yerleştirdiği bütün kadroları, hepsi onun adamıymış gibi muamele etmemek icap eder. Ast-üst ilişkisi, mecburiyetten iyi geçinme kaygısı gibi durumlardan zamanında o hain kişilere tabiiyet gerektirdiği için suçsuz adamları yakmamak icap eder. Hele ilmiyede icraata bakarak hainliği apaçık ortada olanlara ceza verilmelidir

32- Mesela Darphanedeki ustalara suçlu diye hüküm vermek; mesuller gün gibi ortadayken bu ustaların günahı nedir? Buraya nezaret eden; vüzera mataracıbaşı, ulema, başçukadar gibi sorumlulardan değil de ustadan suçlu çıkartmaya çalışmak cürümdür.

33- Varsayalım ki böyle bir durumda yaptığının farkında olan ancak korkudan ve elinden bir şey gelmeyeceğinden ötürü ses çıkarmayan âdemler de yaptığı şeyin yanlışlığını bilip af dilerse padişahımızın merhametiyle kendisini affetmek; işte sebat ve gayret ve terbiye ile çalışıp gayret etmesi şartıyla yeniden işine dönmesine izin verilmelidir. Zira günahsız olan ricale husumet caiz değildir.

[63. Sayfa]

aa. Şeyhülislamın Durumuna Dair²⁸³

1- İlmiyeden olanların oğullarından ve kibarzadelerin oğullarından (soylu aile çocukları) 15'er(15 ulema 15 kibarzade, toplam 30) tanesini (okur-yazar olan) alıp, başlarına bir danışmend verip, eğitim sürecine sokmak. Bu safhada bunlara kâfi oranda bir maaş bağlayarak, herhangi bir suç da işlemedikçe tahsillerine devam ettirmek. İçlerinden herhangi biri mevleviyete (İlmiye payesi) nail oldukta, şeyhülislam ile sohbet edebilme imkânına kavuşması, yazıhanede yazı işleriyle uğraşması ve bu süreçte bir müderrisin yanına tayin olunması suretiyle yazıhanedeki çalışmalarının kalitesine göre bir hacenin de kontrolüyle bu işten ona maişet temin ettirmek.

²⁸³ Ahval-i Şeyhü'l-İslam (Şeyhülislamın Durumu)

2- Şeyhülislam efendiler, kendi kethüdalarını ve mektubcularını kendi idareleri altında istihdam edip, mevleviyet payesi alan âlimleri arzuhalci nasbedip, beraberine iki danışmend (stajer) tayin olunup failiyetlerini gözetlemek. Bu danışmendler; Umur-ı Meşihat, kethüda ve mektubi gibi bürolara hiçbir şekilde müdahale etmeyeler. (kendi görev mıntikasının dışına çıkmamak)

[64.Sayfa]

3- Şeyhülislamın maiyetindekiler (Kendi yakın çalışanları[koruma, seyis vd.]) dahil 30 ademi geçmeye. Şeyhülislam makamı üzerinden bayramlar dışında ufak bir paradan gayrı akçe almayalar.

4- Şeyhülislam 1/4 oranında mahkeme harcından başka yüksek harç almayıp, tabiiyetindekilerden herhangi bir para, hediye vs. almayıp, talep etmeyip ve 4 arpalıktan fazla arpalık almayalar.

5- Şeyhülislam tabiiyetindeki personele layık olduğu rütbe ve aylığı (maaş) tertip edip ihtiyaçtan fazla/gereğinden fazla âdem istihdam etmeye.

6- Büyük kavuklu (Yüksek rütbeli, ehl-i tarik mensubu) ve şeyhülislam makamı hizmetlilerinin/ görevli personelinin kendi tutulup bu mansıb izahı üzere hareket edile.

ab. Mevleviyet Payeli Âlimlerin Durumuna Dair²⁸⁴

1- İstanbul mevali payesine sahip ilmiye mensubu İstanbul kadısı iken azledildiğinde maiyetine 1 sakallı, (rütbeli) 1 imam, 3 seriyyedar, (atlı asker) 1 seyis, vermek ve 6 çukadardan fazla elbise vermemek. 1 sakallı daha lazım olursa bir bıyıklı (ast/asger) eksiltip sakallıyı o boşluktan tedarik etmek.

2- Mekke payeli mazuller: 1 sakallı, 4'er tabiiyet, 1 seriyyedar, (atlı asker) ve 1 seyis,

3- Bilad-ı Erbaa (Eyalet kadılarının bir derece üstü [Edirne, Bursa, Kahire ve Şam]] payeli kadıların bir üst payesi/rütbesi Mekke-Medine kadılıkları ola. Bursa kadılarında mani bir hal zuhur ederse Edirne kadıları Mekke-Medine payesi olarak maiyetine; 1 sakallı, 3'er uşak, 1 seriyyedar ve 1 seyis verile.

²⁸⁴ Ahval-i Mevali (Mevleviyet Payeli Âlimlerin Durumu)

4- Sadaret makamında görev yapmış ulemanın ve Meşayih-i İslamiyye personelinin azlinden sonra boşta kalan arpalıklara yine aynı yerlere göreve gelip devam edenlerden bu arpalıklara talip olanlarına niyabetle görevlendirmek.

5- Bütün ulemaya varisi olmadığı takdirde mallarına devlet tarafından el konulacağı üzere muamele etmek.

6- Baştabip, Müneccimbaşılar ve Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ifade edilenlerin dışında tutulup, onların hangi mertebede ihsan olunacağına Padişah efendimiz bu şartları göz önünde bulundurarak karar vere.

[66.Sayfa]

ac. Müderrislerin Durumuna Dair²⁸⁵

1- Müderrisler bulundukları muhitte (Mevaliler de dâhil) kibarzadelere (soylu ailelerin çocuklarına) mahallerindeki camilerinde ders vermeleri görevini vermek, kabul etmezlerse görevden el çektirmek.

2- İmtihan ile müderris olan hacelere seçenek sunulup; camilerde ve mescitlerde ya da ilimle alakalı yerlerde mi bulunmak istersin sualine, istedikleri yere göre yerleştirip onları kanalize etmek.

3- Cahil müderrisler bu seçeneklerden herhangi birini tercih etmezse onları ihraç etmek.

4- Kadı çocuklarının babalarının mesleğine geçmelerine müsaade edilmeyerek,[ehil olmayan evlatlar için, yeteneği olmayan] kadro da verilmeyerek (senede 6 kadro açılması suretiyle) 3'ü bu evlatlardan, 3'ü de geriye kalanlardan seçimi yapılacak, (imtihan ile) 7 yıllık eğitim sürecinin sonunda yine imtihan ile yerleştirilmek üzere, vefat edenlerden boşalacak kadro payesinin yarısı oranında istihdam etmek.

5- Mezun olup, imtihanı geçen (bitirme tezi mahiyetinde) bu mahdumlar; hemen medreselere tayin edilmeyip, ders-i amm (asistanlık) görevi ile mahkemeler, tophane, hendeshane ve tercüme odalarına nısıf (yarım) paye ile istihdam olunmaları icap eder.

²⁸⁵ Ahval-i Müderrisin (Müderrislerin Durumu)

6- Bu sürecin asistanlara; nerde, ne şekilde, nasıl davranacakları hususunu öğretip, bayağılık ve usulsüzlük yapmalarına en azından esasta mani olacaktır.

7- Hassaten Ordu kadılığında; yersiz cümleler ya da derin mana içerip, izahat gereken lafları askerler içinde kurmamaları öğretilcektir.

[67. Sayfa]

8- Bilgi amelesi olup 70 yıl yaşamış âdemin bir yerde görev almadan, vazife yapmadan yaptığı âlimliğe; 30 yaşında, ömrünün yarısı vazifede geçmiş âdemin ilmi ve hayat tecrübesi bu 70'liğe galebe çalar.

9- Bu âlim adayları bu sürece tembih edilerek, alıştıktan sonra yeteneklerine göre istihdam edilecekleri söylene ki, eğer buna razı değillerse başka alternatifler düşüneler. (Sahn-ı Seman'dan yukarısını düşünmeyen ilm-i tarik için)

10- Bursa ve Edirne medreseleri bu müderrislere (ya da adaylarına) münhasır olup bunlara mahreç payesi (İlmiye rütbesi) vermek, buralarda kadro boşaldıkça hak edenlere sırayla devriye payesi (İlmiye rütbesi) vermek.

7. Muhtelif Konulara Dair Önerileri ve Görüşleri²⁸⁶

[75. Sayfa]

1- Esirler için ferah bir bina inşa edilip bu binanın köle pazarı olarak kullanılması ve buraya yaşlı bir kapucubaşı tayin edilerek, bütün köle tacirlerinin haysiyetli kimselerden seçilip hepsinin tahrir (kayıt) edilmesi lazım gelir. Köle tacirinin başka cariyeleri mümkünse görmemesi.

2- Köle (cariye) satışında müşterilerle ilgilenecek koca karı istihdam edilmek.

3- Bir yerden bir yere gitmek için tezkere şartı getirmek. (köle ve cariyeler için)

[76. Sayfa]

4- Bağımsız olarak çalışan (devlete bağlı, bekçi gibi) kapucubaşının sokakta rastlayacağı abartılı bir giyime sahip ve yüzlerini açan hatunlara karşı; hanesine kadar o hatunu alıp götürüp kocasına ya da sahibine; (cariye ise) “ bir daha bu

²⁸⁶ ... Bazı Fıruat-ı Hayriyye (...Esastan Olmayan Güzel-Hayırlı Detaylar/ Kısımlar)

kıyafetle hatununu sokağa korsan sana haddini bildiririm” nasihatıyla, terzilere de bir ölçü ve renk verilip, emredilene aykırı hatun hareket ederse edeplendirile.

5- Menzil yerlerinden (konak yerlerinden) hamamların tamamen kaldırılması.

6- Müslüman’ı Müslüman, gayrimüslimi gayrimüslim tıraş etmesi.

7- Hamamlarda reayanın bilinmesi için halk havlu yerine peştamal giymesi.

8- Bir çift terliksiz hamamda gezmemek, pis suyun ayağa sonra da peykelere değmesi Müslümanlara zarardır.

9- Esnaf, kethüda ve yiğitbaşılardan başka mest giymeyip çorap ve terlik giymeleri.

10- Devlet memurlarından gayrı, esnaf vs. kişilerin; çatal sarık giymeyip, beşli tabir olunan kavuk üstüne önsüz sarık sarmaları tembih olunması.

11- Başkentte yapılan sayımdaki; eksik sayımlar yüzünden ve görevlilere verilen para (ek ücret) sebebiyle hem toplanan gelir gitti hem de birbirini tekrar eden aynı kişiler farklı yerlerde yazıldı. Nüfus sayımının maksadı başıboş âdem bırakmamaktır.

[77. Sayfa]

12- Başıboş veya işsiz olan âdemler her mahalde vardır. Bunlar tahrir olunup bir işe girmesini ya rızalarıyla ya da cebren sağlamak ve girdikleri iş kolu için bunlara zabıta marifetiyle tezkere verilmek.

13- Miskinler için Asitane’den uzak bir mahalde onlara mahsus bir mekân kurmak.

14- Osmanlı ülkesindeki mevcut seyyahlara 6 ay süre verilerek, bu süre zarfında ya tekkelerde ya başka sabit bir mekânda ikamet etsinler ya da kendi vilayetlerine dönmeleri şartı getirile.

15- Mekke, Medine ve Buhara’dan ya da mübarek yerlerden kişiler (alim vs. bir iş için gelenler) gelecekse ülkeye girdikleri yerden, şeyhü’l- harem, mevali ya da emir mektubuyla gelsinler. 6 ay şartı onlar için de geçerli olacak şekilde, yolda her eyalette mürur tezkiresi almak yerine tek vilayetten tezkere verilip işlerini halletsinler.

16- Başkentte illetli, (hasta) topal, çolak vs. fukaraları tabhanelere (mutfak, aşevi) koyup, zenginlerden onlar için akçe almak ve her muhtaç/ fukara için mahallesinden yardım toplanması usulüne kendi mahallelerinden sadaka toplayarak mahalle fukarasına sadaka verile. Fukarası çok mahalleye zengin mahallesinden yardım edile.

17- Bir memur nasp olunup, sokakta bir dilenci vs. âdem gördüğünde mahallesinde göre; zengin mahallesindense oradan, fakirse yine zengin mahallesinden bu ademe maaş bağlansın. (hasta, kötürüm vs. ise)

18- Eli ayağı tutuyor ise Tersane-i Amire'ye yollanıp günlük yevmiyeci olarak istihdam edile.

[78. Sayfa]

19- Her yıl İstanbul'un kaldırımları düzenlenip, yenilenip bunun parasının yarısı devletten, 1/3'ini yolcusu ve arabacıdan, 1/3'i evinde su olanlardan, 1/3'i de haremi arabaya binen ailelerden tahsil edilmesi. İnsanların ortak kullanımı olduğu için ve hassaten bu gruplar yolları kullandığı için bunlar bu parayı vermeli.

20- Oyuncaklar için; put gibi hayvan oyuncakları yapılmaya, oyuncak daha çok savaş aletlerinden yapılarak çocukların meylinin bu yöne celbi sağlana.

21- Sabah, öğlen ve ikindi vakitlerinin dışında sokakta çocuğun bulunmaması, bu iş için bir memur tutulup; çocuk bulunur da ana-babası yok ise Asakir-i Mansure'nin ilgili birimine kaydedilsin. Ana-babası varsa ya haceyeye ya da ustaya verilmesi cebren veya güzellikle sağlansın.

22- Camilerde bulunan büyük balmumu yerine boyalı direk/sütun konulup, (mihrabın yanlarına) [İslam'ın parlayan nuru gibi] bu camilere müezzin ve hademe bulmak.

23- Mihraplarda 30 kese akçelik mum boşa yanmaktadır. Allah ve Resulünün rızası olmadığı şeyi camide dahi yapmak reva değildir. Ayasofya gibi selâtin camilerinde müezzin yoktur.(buluna [?])

24- Esnaflar arasında “tezkere”nin (esnaf tezkeresi) sahtesi yapılması yoluyla istismar alanı oluşmakta. (sahte tezkere) Bu durumun üstesinden gelmek için bu

usulün kaldırılıp, gizli olduğuna dair tezkere ibare ile tezkere zarfa konulup, katı mum ile mühürlenmek suretiyle bu usulsüzlüğün önüne geçile.

25- Maiyete/ tabiiyete sahip bütün kimseler, maiyetine ayriyeten para verip, “koltuk bahşışı” namıyla kimse kimseye bir para vermesin.

[79. Sayfa]

26- Ülkemizde çokça Avrupa ürünleri mevcut. Bunları yasaklasak yerini alır ülkede eşya olmadığından insanlar zarar eder, mağdur olur. Mesela: İngiliz şalı alınıp-satılmakta olup ondan ucuz yerine ikame olabilecek mal yok. Bu yüzden yerli ürünü teşvik ya da yabancı ürünü yasaklamak sonraya kalsın. Fakat ülkemizde yeri tutulur, insanların (reayanın) menfaatine uygun ürünlerde, Efrenç (Avrupa) ürünleri yasak edilsin. Mesela; duhan (tütün) yerine Manisa gülü kullanılsın. (o da nikotinli bir bitki olmalı) Mesela; yasemin, silme ve erguvan yerine kiraz çubuğu kullanılsın. Bu şekil olursa bunlara giden para mülkümüzde kalır.

27- Yukarıda anlatıldığı şekilde Ülkeden yabancı eşya, ürün ve mallara para gitmeyip, paranın ülkede kalması için çok daha kapsamlı bir tahkikat ve çalışma yaptırılıp hangi ürünlerin kalması, hangilerinin geçici süre ile kalması, hangilerinin de tamamen yasaklanacağına dair liyakat sahibi, namuslu kimseler istihdam edilirse bu durum birkaç aya düzelir. Böyle âdemler kaldı mı derler? Devlet-i Aliyyemiz’de böyle namuslu âdemler çoktur.

28- Bir kusur işleyen, (usulsüzlük [irtikâp, rüşvet gibi]) memur ya da yüksek rütbeli rical; buna kusuru rical içinde yüzüne vurulup, cezalandırılrsa 5 sene bu ar insanlara kifayet eder.

[80. Sayfa]

29- Bir âdem: Benim ifadelerimi (İzzet Molla) size (II. Mahmud’a) gelip; “azledilmiş biri sizin için bunları dedi, bunları demişse bir kusurumuz vardır. Allah’tan af dileyin, Allah merhamet sahibidir, duanızı kabul eder.” Lafını münasebetsizce söylese dahi hal böyle olursa bile devlette hain aransa bulunmaz.

30- Bu ifadeler Allah dostları, fikir sahipleri ve adaletli padişahımız vasıtasıyla çoğaltılıp akıl-gönül süzgeci ve bilimsel dayanaklarla şekil verildikten sonra bir nizamat nazırı sıfatıyla; ulemadan bir akıl zatı, rical-i devletten bir akıl

âdem ve bir memur görevlendirilerek, her kim nizamdan hariç fiilen ya da kavlen (söz ile) hata ederse/karşı çıkarsa/ uymazsa sadarete haber edip tutuklanması ve gevşeklik gösterilmeksizin tedip edilmesi lazımdır.

31- Çocukluğumdan beri duyup; duyunca hüzünlendiğim: “Padişah yasağı 3 gündür” sözünü ettirmemek için icraatlarda süreklilik ve padişahımızın bütün imkânsız ihtimallere rağmen Şer-i Şerif’e uygun olmak için tavizsiz icra edilmesi lazımdır. Bu süreksizliğin sebebi padişahın emirlerine nezaret (tatbik ve kontrol sağlayıcı) edecek birinin olmayışındandır.

32- İşte bu durumun takibi için; padişahın emirlerinin takibi ve kontrolü için iki nazır olmalıdır.

[80. Sayfa]

33- Narh’ın önemi reaya için pek mühim-i vaciptir. Öyle ki eşyaların fiyatı kontrolsüz artarsa yine irtikâp peyda olur. Mesela; böyle bir şey olursa toptan fiyatlar artar, o zaman da iddiamızda güçsüz oluruz. Bundan dolayı pazarlar, toptancılar vs. sıkı denetlenip kontrol edilmezse nizam vermek mümkün olmaz. Bu esastandır, gerisi usulden.

34- Bir de Tersane, Tophane ve Mühimmat-ı Hiyamiyye (Mehterhane) nizamları çok önemlidir ki; onlarla alakalı bilgimiz pek olmadığından, bu konularda Avrupalıların eserleri tercüme olunup, şer’an nizam verip (Bize uydurup) bizde tatbik edilmelidir. Zira onlar, akıllarını ve işlerini haylice bu nizamata ayırdığından, bizim onlar kadar sarfımız yoktur. Bu sebeple biz onların kural, kaidelerini değil, icraatlarını (pratik uygulamaları [teknîği]) alırız. Böylece hem para harcamaktan hem vakit kaybetmekten kurtuluruz.

8. Hatime²⁸⁷

[73. Sayfa]

1- İfade edilen bütün nizamât fikri eski kanunlarımızı güncelleştirme, yenileştirme niyetidir.

²⁸⁷ Hatime ve... (Sonsöz)

2- Devlet adamlarının aldıkları gelirler; ya şimdiki gibi Vezirlerin harcırahı, hazineden maaş alanın dışında aldığı ek gelir (bir nevi rüşvet) [Şeyhülislam da kapı arası denilen bir para alıyor] ya kaldırılmalı ya da bu bozuk sisteme devam edilmeli (!)

3- Mollaların ziyade (ayrıca) masrafları için hazineden istedikleri ayrıca para 500 akçe ile sınırlandırılması ile birlikte, ayrıca arpalık da bulundurmalarına bağlı olarak Molla 500 akçelik değil de 500 kuruşluk bir gider kaynağı oluşturmalarına sebep oluyor.

4- Rüşvet veren de alan da tutuklansa, eğer bu çirkin işi tekrar eder (ısrar eder) olursa bu defa idam edile. (Maaşlardaki düzenleme olduğu halde)

[74. Sayfa]

5- Sadrazam dahi bir mahalden cüzi bir miktar almış olsa bile padişah; “sana gelir tayin olunmuş iken bu ne cürettir” deyü sadrazamın azarlanması icap eder. Fakat şu halde bu kadar keyfilik varken bu icap yersiz olur. (tutarsızlıkları def eylemek beyanında)

6- Bir yerde memurlar vergi toplamakta yetersiz kalıyorsa bu kazaların vergileri tıpkı bir Ocaklık gibi taksitler halinde Tophane Nazırları marifetiyle toplanması. Mesela Ankara ve Çankırı geliri Matbah-ı Amireye tahsis olduğu için buranın vergilerini Matbah Eminleri yapa. (geliri belli bir kuruma aktarılan bütün gelirlerin toplanma işini ilgili kurumun görevlileri yapsın.)

7- Bir birim kendi ödeneğinin haricinde bir gelire ihtiyaç duyarsa bu durumu hazineye bildirip, şartlara göre ödenek çıkarmak ya da yapılacak işte kolaylık sağlamak lazım gelir. Bu vesile ile kurumların her istediklerini dile getirmesi kötü gibi görünse de; isteklerin ve giderin kayıt altına alınması, ihtiyaçların bilinmesi, memurun psikolojik açıdan kontrolünü sağlama gibi vesilelere sebep olacağından devlet lehine mühim ve güzel bir iştir.

[75. Sayfa]

8- Devletin kurumlarından gider ihtiyacına dönük, hepsinden bilgi isteyip-toplayıp, mali yıla kadar hepsinin hesaplanması, buna ek yapılacak yatırımların da hesaplanarak toplanması ve faiz gibi haramlardan kaçınılarak bu işin yapılması

Allah'ın izni, Peygamber sevgisi ve Padişahın onayı ile elbet mümkündür. Bu izah usulden ziyade esasa dâhil olur.

9- Ulema ve ricalin daireleri (yemek ile ilgili olanlar) azaltılıp yemeklerini kendi mutfaklarında yemesiyle hem devlet hem ahali rahat eder. Yoksa her ulema (memur) kapısına bir cariye lazımdır.

[80. Sayfa]

10- Zulmü yok etmek, bütçeye nizam vermek ve gelirleri arttırmak, devlete nizam için yeterken bu kadar bahis nedir sorusuna; büyük bir küpün bir ağzının açık olup doldurulmaya çalışılması gibidir, sadece bu nizamatlarla yetinmek, her şeyin birbiriyle bağlantısı olduğundan ötürü birini önceleyip diğerini önemsemesek umumi hal sıhhatsız olur.

11- Selamet mümkünken, yarı köleliğe razı olmak niye gereksin ki.

[81. Sayfa]

12- Bu dediklerimden rahatsız olacak, menfaatlerine zarar verdiğim için bana düşman kesilecek, hatta yarım akıllı ile âlim geçinen cahiller bana reddiye yazacaklardır. Bana münasip bir akıl ile cevap verirlerse buna razı olmam yaraşır. Yok, eğer vermezlerse aldırış etmemek gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ISLAH-I NİZAM-I DEVLETE DAİR RİSALENİN II. MAHMUD DEVİRİNDE TATBİKİNE İLİŞKİN YANSIMALAR

Tanzimat Devri tabiriyle ifade edilen dönem, daha çok 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan süreci çağrışırsa da; aslında sultan II. Mahmud'un, bilhassa 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından giriştiği bütün bir yenilik ve değişiklikler silsilesinden itibaren başlatılabilir. Hassaten 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın sonuçlarından sonra belirgin bir şekilde fark edilen icraatlar, fermanın önce tanzimatı başlatmış gözükmetedir. Öyle ki Gülhane-i Hatt-ı Hümayûn ismiyle de bilinen Tanzimat Fermanının alt yapısı, hukuki bir kanun niteliği kazandığı 1839'dan önce; devletin çeşitli birimlerini ilgilendiren kanunnamelerin yürürlüğe girmesiyle oluşturulmaya çalışıldı. Bu yönüyle Tanzimat Fermanı, sultan Mahmud ile başlayan yeni uygulamaların hukuki izahı ve programı olarak kabul edilebilir.

Keçecizâde İzzet Molla'nın devlet düzenine ilişkin 1828 yılında sunmuş olduğu lâyiha, barındırdığı teklifler yönüyle müstesna bir eserdir. Bu müstesnalık, Tanzimat Fermanı ile birlikte resmi hüviyet kazanacak olan yeni idare tarzının hemen öncesinde sunduğu tekliflerden kaynaklanmaktadır. Mevcut olanın kifayetsizliği ve güncellenmesi gerekenlerin mevcut olandan kopuk olmaması adına bir yaklaşım ortaya koyan Molla, eskinin yenisi; yeninin de eskisi meyanında arada bir üslup ortaya koymuştur. Belki de bu yüzden ne tam olarak yenilikçi ne de tam olarak gelenekçi bir hükümle Molla'ya kaftan biçilebilmiştir. Teklif ettikleriyle bir reçete ortaya koymaya çalışan Keçecizâde, öne sürdükleriyle de geleceğe etki etmiş benzemektedir.

İzzet Molla, lâyihasını padişahın emri doğrultusunda; Devlet-i Aliyye'nin gelir ve giderlerini araştırılması hususunda kaleme almıştır. Daha çok mali nitelikte olması beklenen raporun çok daha geniş kapsamlı bir izahla terkip edilmesi, gerçekte mali nizamın gereklilikleri ve kapsamının diğer alanlarla da alakalı olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki mâli görüş ve önerilerinin yanında; idari, askeri, adli,

toplumsal ve ilmiyeye dair alanlarda da fikirlerini beyan etmiş, devlet sisteminin ancak kurumlar arası bir ahenkle sağlıklı bir şekilde işleyebileceğini belirtmiştir²⁸⁸.

Molla'nın mali görüş ve tekliflerinin yanı sıra diğer alanlarda sunmuş olduğu fikirlerin bazıları daha önce kale alınan lâyihalarda da çeşitli biçimlerde ifade edilmiştir. İfade eden ve edilenlerin tekrarından ziyade kâmil bir algı ve izahla geçmişin olaylarından dersle, Molla'nın yansıttığı olguların bu açıdan değerlendirilmesi gerekir. Molla'nın lâyihasını özel kılan görüşlerinin yanında, Molla'dan önceki lâyiha yazarlarının ortak beyanları; problemlerin kaynağı açısından mutabık kalınan hususlar olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu açıdan Molla'nın lâyihası baştan sona mümtaz önerilerden oluşmadığını ifade etmek gerekir. Elbette ki bilgi ve görgü, birikim ile gelişen ve değişen olgular olduğu için Molla'nın lâyihasını da bu bilinçle değerlendirmek icap eder.

Tanzimat Fermanı 11 yıl sonra yayınlanacak olsa da, sultan Mahmud'un icraatlarının habercisi yakıştırmasıyla umumi bir dönemi etkilediğini düşündüğümüz İzzet Molla'nın 1828 yılında kaleme aldığı lâyihası, genel manada bir ıslahatnâmedir. Keçecizâde İzzet Molla'nın risalesinde öne sürdüğü fikir ve önerilerini; alanlarına göre tasnif edip, II. Mahmud devrine etkisi kapasamında sınırlı tutmak suretiyle devlet düzenine dair yansımaları ele alınacaktır. Molla'nın önerilerinin dikkate alınışı şeklinde kabaca ifade edilebilecek bu bölüm, teklifler ile yansımalar bağlamında nüve ve etkilerin izah edileceği bölüm olacaktır.

A. İdareye Olan Etki ve Yansımalar

Keçecizâde İzzet Molla, lâyihasının mukaddime kısmında idareye dair genel bir ifade ortaya koymuş, ilgili hususlar hakkında da sunduğu başlıklarla iltisaklı öneriler sunmuştur. Bu anlamda ilkin bütün devlet görevlilerine (ulema, rical ve askerler) düzenli aralıklarla ödenen sabit bir aylıkla ve muvazzaf kadroyla görev verilmesini önermiştir. Devlet görevlilerinin; tıpkı Askakir-i Mansure'deki gibi yetenek ve kabiliyetlerine göre istihdam edilmesini belirten Molla, askeriye dışındaki görevlilerin de hizmet yılı ve mevkiine göre muamele edilip, aylık verilmesini düşünmüştür. Ayrıca devlet görevlilerinin her ne olursa olsun kimseden hediye ya da bahşış almamasını, bunun tek istisnasının padişahın ihsanıyla sınırlandırılmasını

²⁸⁸ Lütfi Doğan, *A.g.e.*, s.14

savunmuştur. Askeriye dışındaki alanlarda da bu esasların dikkate alınıp uygulanmasını bildiren İzzet Molla, eğer bu icraatlar diğer alanlarda yapılmazsa askeriye'nin de onlar gibi olacağını ilave eder²⁸⁹. Bu yönüyle İzzet Molla'nın görüşleri, sultan Mahmud döneminde başlayan devlet memuriyeti uygulamasına büyük oranda etki ettiği söylenebilir²⁹⁰.

Molla, idari düzene ilişkin Meclis-i Şura ismiyle bir meclisin oluşturulmasını önermiştir. Esasında isimden ziyade içeriği önem vererek meclisin gerekliliğine değinen müellif, bu meclisin çeşitli yetki ve sorumluluklarla görev yapmasını düşünmüştür. Meclis üyelerinin niteliğinden, Meclis'in çalışma biçiminden ve hangi gün hangi konuların konuşulacağına kadar detay bir planla bu konuya dair fikrini beyan eden Molla, Meclis-i Şura'yı nizamın özü olarak telakki etmiştir²⁹¹. Molla'nın; Hem bir temyiz ve yüksek yargı makamı gibi, hem de devleti ilgilendiren meselelerin istişare edilip karara bağlandığı bir kurul olarak öne sürdüğü Meclis-i Şura, sonradan ihdas edilecek olan Meclis-i Vâlây-i Ahkâm-ı Adliye'ye büyük benzerlikler gösterir²⁹².

1. Meclis İhdası

Yoğun olarak III. Selim'in ve II. Mahmud'un topladığı bir kurul olarak karşımıza çıkan Meclis-i Meşveret, Divan-ı Hümayun'dan başka danışma kurulu mesabesindeydi. Aslında padişahın vefatının akabinde ya da padişahın uygun gördüğü hallerde toplanan Meşveret Meclisi, bu iki padişah zamanında; Divan-ı Hümayun'un kifayetsizliğinden olacak ki, sık sık toplanır hale gelmişti. Divan-ı Hümayun'un aksine sultanın tasvip ettiği kişilerin katılabildiği Meclis-i Meşveret, Divan-ı Hümayun gibi kendi bürokratik teşkilatına sahip değildi. II. Mahmud'un özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından girişilecek yeniliklerde mutabakat ve plan oluşturulması amacıyla mütemadiyen topladığı Meşveret Meclisi, kurumsal bir yapıda da değildi²⁹³. Meşveret Meclisi'nin kurumsal bir yapısının olmayışı ve Divan-ı Hümayun'un da yetersizliği dolayısıyla bir meclisin ihdas

²⁸⁹ Lütfi Doğan, *A.g.e.*, s.4,13,14

²⁹⁰ Konuyla ilgili Molla'nın ayrıntılı görüşlerine dair II. Bölümün ilgili kısmına bkz.

²⁹¹ Lütfi Doğan, *A.g.e.*, s.15

²⁹² Molla'nın Meclis-i Şura ile alakalı detaylı görüşlerine dair II. Bölümün ilgili kısmına bkz.

²⁹³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay. Ankara 1994, s.16-19

edilmesi fikri süreç içerisinde kendini iyiden iyiye hissettirecekti²⁹⁴. Böyle bir ortamda klasik dönem Osmanlı idaresindeki Divan-ı Hümayun'un yerini alacak olan modern bir kabineye ihtiyaç duyuldu.

Meclis-i Meşveret'in bir diğer ismi kimi yerlerde Meclis-i Vükelâ olarak geçmektedir. Doğrusu; 1830'dan sonra kabine görünümünü alacak olan Meclis-i Meşveret, vekâletlerin yani nazırlıkların oluşmasıyla hakikaten de bir nazırlar kurulu haline geldi. Meclis-i Vükelâ, bilhassa nazırlıkların kurulmasıyla birlikte aldığı kabine görünümüne rağmen henüz daha teşkilatlanamadığından Divan-ı Hümayun'un alternatifi olabilecek bir yapıya dönüşmemiştir²⁹⁵. Buna karşılık Meclis-i Meşveret'in ve Meclis-i Vükelâ'nın bir tekâmül süreci olduğunu düşünürsek; Divan-ı Hümayun'un yerini alacak olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, teşkilatlı bir yapı olarak 24 Mart 1838'de kuruldu²⁹⁶.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, aslında bir yasama organı olarak Mustafa Reşit Paşa tarafından tasarlanmıştır. Meclis-i Vâlâ'nın usul ve esasına ilişkin net bir yöntem belirlenmemiştir. Daha çok üst kurul şeklinde tasarlanan Meclis-i Vâlâ, iki alt birimden müphem ortaya çıktı. 1836'da askeri işleri görüşmek üzere Dâr-ı Şûra-yı Askerî, 1838'de ise hükümetle alakalı işleri istişare etmek üzere Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî kurulmuştur²⁹⁷. Meclis-i Vâlâ bu iki meclisin üstünde olup; 6 asil üye ve iki kâtipten oluşmakla birlikte Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî, aynı üye sayısına sahipti. Sadaret makamının yerine oluşturulan başvekilin başkanlığında toplanan Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî'de eğer bir kanun uygun görülürse Meclis-i Vâlâ'ya gidiyordu. Bu durum kendi içerisinde meydana getirdiği sorunların yanında, taşra ile merkez arasında ve meclisin kanun yapma yetkisinde bazı sorunları da beraberinde getirmişti²⁹⁸. Bir yasama organı ve temyiz makamı olarak karşımıza çıkan Meclis-i Vâlâ, II. Mahmud dönemindeki idari icraatların Tanzimat Fermanıyla alacağı yeni hüviyette bir köprü görevi görecekti²⁹⁹.

²⁹⁴ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.249

²⁹⁵ Seyitdanhoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s.23; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vükelâ", *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.252

²⁹⁶ Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.250

²⁹⁷ Seyitdanhoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s.35

²⁹⁸ *A.g.e.*, s.36-39

²⁹⁹ *A.g.e.*, s.40

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin çalışma şekli ve esasları; kurulduğu sürecin başında İzzet Molla'nın teklif ettikleriyle benzerlik göstermiştir. İhdas edilecek meclis üyelerininin 10-15 kişiden oluşmasını, seçilen kişilerin de eşit rütbe ve paye ile meclisin çalışmalarına katılmalarını teklif etmiş, Meclis-i Vâlâ'da bu esas üzere düzenlemelere tabi tutulmuştur. Meclis-i Vâlâ'da çalışacak diğer görevliler için padişahın ataması yoluyla görevlendirilmesi gerektiği Molla tarafından teklif edilmiş, sadrazamın etki ve tesiri meclisin üzerinde oluşmamasına dikkat edilmiştir. Meclis-i Vâlâ üyeliğine seçilen kişilerin de görevlerine başlamadan önce Keçecizâde'nin de teklif ettiği gibi Hırka-i Saadet odasında yemin etmeleri usulü getirilmiştir³⁰⁰. Gerektiği durumların dışında padişahın bizzat Meclis-i Vâlâ'ya katılmaması gerektiğini öneren İzzet Molla'nın teklif ettiği üzere padişah, bizzat toplantılara katılmamış, Meclis-i Vâlâ'da daimi bir reis bulunmuştur³⁰¹. Molla'nın, Meclis'in bağımsız istişare etme ve karar almada padişahın tesiri olabileceği düşüncesiyle padişahın bu toplantılara bizzat katılmaması yönündeki görüşü dikate alınmış olacak ki sultan ekseriyetle bu mecliste aktif bir biçimde bulunmamış, zaman zaman kafes ardından seyretmiştir. Meclis-i Vâlâ'da alınan kararların, padişahın onayı olmadığı sürece yasalaşmadığı bilinmesinin yanında Molla, tasarıların şeyhülislam makamının fetvası ile kanunlaşması gerektiğini önermiş, Meclis bu esas üzerine kanunları yürürlüğe sokmuştur³⁰².

Keçecizâde'nin teklif ettiği Meclis'in yansıması gözüken Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Molla'nın da tavsiye ettiği gibi geniş bir karar selahiyetiyle donatılmış, aldığı kararlar da padişahı bağlamıştır. Molla'nın söz konusu meclisin kararlarının da denetleyicisi olarak üst bir organ görevi verdiği padişaha da, alınan meclis kararlarının düzenlenmesi hususunda resmi olarak veto benzeri bir yetkiyle kanun sürecine müdahale imkânı tanımıştır. Padişahın hali hazırda geniş yetkilerinin varlığına rağmen, istişarede ve meşverette özerk bir yapının oluşmasını teklif eden

³⁰⁰ Şerife Gülpınar, *Osmanlı'da Tanzimat Döneminde Merkezîyetçilik ve Bu Bağlamda Yapılan İdari Düzenlemeler*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2010, s.57

³⁰¹ Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s.36-37

³⁰² A.g.e., s.38-39

İzzet Molla için bu kapsam, öyle gözüküyor ki sorumluluğu bölüştürmek ve girişilecek icraatlara zemin oluşturmak maksatlı bir amacı da barındırmaktadır³⁰³.

Molla'nın Meclis için teklif ettiği biçimde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin üyeleri arasında rütbe ve mansıp farkından kaynaklı istenilen istişarenin rahatlıkla gerçekleştirilemediğinin fark edilmesinin ardından üyelerin hepsine eşit rütbe, maaş ve mansıp verilmiştir³⁰⁴. Molla, ihdas edilecek meclisin aynı zamanda yüksek yargı görevi görmesini teklif etmiş; gerek meclis üyelerini gerekse yüksek devlet görevlilerini, meclise yargı yetkisi verilerek bu selahiyete haiz olmasını tavsiye etmiştir. Molla'nın da belirttiği üzere Meclis-i Vâlâ'nın aynı zamanda bir yüksek yargı, yüksek devlet görevlilerinin yargılanması ve cezalandırılması yönüyle verilen yetki, bu teklifin dikkate alınıp uygulandığının göstergesi olmuştur³⁰⁵.

İzzet Molla'nın teklif ettiği meclis düşüncesinde: Perşembe, devletlerarası ilişkilere; Cuma, arzuhâle; Cumartesi, tatil gününe; Pazar, askeri nazırlara; Pazartesi, mali konulara; Salı, İstanbul ile ilgili meselelere; Çarşamba ise, ilmi ve adli meselelere ayrılmıştı. Molla'nın teklif ettiği 6 günlük çalışma programına karşın Meclis-i Vâlâ; Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günü toplanacak şekilde haftada 4 gün çalışmasına karar verildi³⁰⁶. İzzet Molla'nın öne sürdüğü meclis fikriyle önemli benzerlikler gösteren Meclis-i Vâlâ, II. Mahmud Dönemi ile Tanzimat devri arasında bir nevi köprü görünümü oluşturmuştur. Bu yönüyle Meclis-i Vâlâ, kurulduğu ilk evrede daha çok kaide ve usul tartışmalarıyla olgunlaşırken Tanzimat Dönemi'nde ihdas edilecek olan kurumlara tecrübesini aktaracaktır³⁰⁷. Bu hususlar; İzzet Molla'nın aslında hep teklif ettiği hususlar olması yönüyle ya önerilerin dikkate alındığının ya da tekliflerinin ne denli yerinde olduğunun göstergesi olması bakımından misal oluşturmuştur³⁰⁸.

³⁰³ Seyitdanlıoğlu, A.g.e., s.169

³⁰⁴ Halim Kılıç, "Tanzimat Bürokrasisinde Yeni İdari Yapı Arayışlarında Aracı Reform Kurumu Olarak Meclis-i Akam-ı Adliye (1861-1868)", *Turkish Studies*, c. XV, say. 8, Ankara 2020, s.4040-4041

³⁰⁵ Ayhan Ceylan, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de Yargı", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. VIII, say. 1-2, Erzincan 2004, s.37-48

³⁰⁶ Seyitdanlıoğlu, *Meclis-i Vâlâ*, s.37-38

³⁰⁷ A.g.e., s.39-40

³⁰⁸ Meclis hakkında Molla'nın görüşlerine dair detaya, II. Bölüm'deki ilgili yerden ulaşabilirsiniz.

2. Devlet Memuriyeti

Devlet memurluğu kavramı oldukça yeni sayılabilecek bir kaidedir. Bu yeniliğe karşın uygulama yönüyle memuriyet kavramının dönemsel karşılığı oldukça eskidir. İslam Devletleri'nde zekât tahsil eden ya da herhangi bir iş için görevlendirilen devlet görevlilerine “âmil” veya “âmildar” ismi verilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde ise bu unvana karşılık olarak iş eri, iş-güzâr ya da maslahat-güzâr ismi kullanılmaktaydı. Âmiller, zekât tahsilâtı görevi ile iş gördüklerinde nasıl toplanılan vergiden pay alıyorlarsa³⁰⁹, Osmanlı Devleti'nde de bu minvalde iş yapan görevliler örfî veyahut şer'i vergiden muayyen oranda pay alarak aylık mahiyetinde maaş alıyorlardı. Devlet kademelerinde bulunan; hâce ve şakirtten kâtip ve mümeyyize, tımarlı sipahiden mültezimine kadar bütün bir devlet görevlileri tahsisat usulü denilen bir yöntemle yaptıkları işin karşılığını gayrimenkul bir varlık üzerinden belirlenen bir oranla nakdi aylık olarak almaktaydılar³¹⁰. Ancak, kul kökenli olan devlet görevlileri gibi bazı görevlilere; bilhassa Kapıkulu Ocağı mensuplarına aylık, nakit olarak maaş şeklinde verilmekteydi³¹¹.

Devlet-i Aliye'nin merkez teşkilat ve kurumlarındaki ihtiyaç duyulan görevlilerin temini; daha çok babadan oğla geçmek üzere usta-çırak ilişkisi ile sağlanmaktaydı. Çocuk yaştan itibaren, devletin çeşitli dairelerinde en rütbeli memur olan hâcenin gözetiminde yetişen bu şakirtler, kalem ve yazışma usulünde uzmanlık kazanarak yetişir; uzun süren bu sürecin ardından terfilerle makam ve maaş alırlardı. Merkezde vezirlerin maiyetinde olan bir takım personelin, taşradakinden farklı olarak; ekserisinin maaşı devlet hazinesinden karşılanır, fakat atamaları ise bağlı bulundukları vezirler tarafından yapıldı³¹². Taşradaki görevlilerin ise yaptıkları işlerden belirli oranda aldıkları pay aylık yerine geçer bir vaziyette işlerdi. Yani bugünkü ifadeyle daha çok pirim usulü bir iş- ücret ilişkisi bulunmaktaydı³¹³.

³⁰⁹ Mehmet Erkan, “Âmil”, *TDVİA*, c. III, İstanbul 1991, s.58-59

³¹⁰ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2011, s.22, 25-26

³¹¹ Devlete ait olan toprak ya da madenler gibi bir getiriye sahip yerlerin gelirinin ilgili görevlilere aktarılması yoluyla bir aylık ödemesi gerçekleşmekteydi; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s.49-50

³¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay. Ankara 1988, s.150-157

³¹³ Pirim usulüne dair kaynak

İmparatorluğun idaresine dair; taşrada ulemadan daha çok kâtip, merkezde ise kalemiye mensubu kişilerin istihdamıyla devlet işleri görülmekteydi. İstisnalar hariç genel anlamdaki devlet idaresinin, bilhassa taşradaki idarenin; II. Mahmud Dönemi merkeziyetçilik siyasetine bağlı olarak merkeze bağlılık ve denetimlerinin arttırılması amacıyla kadrolu memurluk sistemi üzerinde çalışmalar yapıldı. İşte bu algıyla girilen icraatlarla birlikte kalemiye elamanları birer “mülkiyeli” olarak kamu görevi üstlenmelerine; dolayısıyla merkeziyeti güçlü bir idarenin memurları haline geleceklerdi³¹⁴.

Osmanlı Devleti’nde bugünkü algıyla anlaşılan memurluk kurumunun temelleri II. Mahmud devrinde atılmıştır. Sultan Mahmud’a kadarki devlet idaresinde kamu görevlileri olarak tabir edebileceğimiz devlet görevlilerinin birçoğu kapı halkı³¹⁵, tahsisatlılar³¹⁶, iş-erleri³¹⁷ ve kâtipler olarak özetlenebilirdi. Yaptıkları iş ve işlemler üzerinden belirli oranda bir ücret alıp, geçimlerini sağlayacak geliri bu yol üzerinden temin eden görevliler, zamanla rüşvet ve irtikâp ile anılır oldular. Bunun yanında devletin mali sistemindeki gelir- gider hesap ve dengesinin eksiksiz yapılamamasından ötürü ortaya çıkan karmaşadan olacak ki hemen her türlü gelirin önce devlete, akabinde çalışanlara maaş olarak ödenmesi yoluna gidildi³¹⁸.

Devlet görevlilerinin kurumsal manada kadrolu bir personel haline gelme süreci 1821 Mora İsyanı akabinde; Tercüme Odası’nda çalışan Rum asıllıların bu isyanla ilintilerinin fark edilmesinden ötürü bu odalara alınan Müslüman kişilerin statüleri ile başlatılabilir³¹⁹. Tercüme Odasında çalışan Müslüman personelin yetişmesi için bir usulün belirlenmesi ve aylık maaşla çalışmaya başlaması, memuriyet hususunda kurumsallık ihdas edilmeye başlandığını göstermektedir. Bu açıdan modern anlamdaki memurluğun temellerini, Tercüme Odasına Müslümanların alınmasıyla başlatmak olağan durmaktadır. Nitekim ilk memurluk; Bab-ı Âli’ye bağlı olarak kurulan Tercüme Odası’nda çalışmaya başlayan Müslümanlara verilerek,

³¹⁴ Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s.21

³¹⁵ Merkez ve taşradaki yönetici pozisyonunda bulunan görevlilerin maiyetinde olup, maaşlarını bağlı olduğu yöneticiler tarafından alan kadrosuz devlet görevlileri olarak ifade edilebilir. Bkz. Mehmet İpşirli, “Kapı Halkı”, *TDVİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s.343-344

³¹⁶ Çeşitli hizmetler karşılığında, taşınmazlar üzerinden elde edilen gelirin belirli bir kısmının aylık olarak verildiği kimselerdir. Misal; timar, arpalık gibi usuller.

³¹⁷ Mehmet Erkan, *Agmd.*, s.59

³¹⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yay. İstanbul 2018, 24-26

³¹⁹ A.g.e., s.46

yabancı dil öğrenmeleri hedeflenmişti³²⁰. İlk Tercüme Odası ve kurulacak olan Hariciye Nezaretinde çalışmaya başlayan kalemiye mensubu görevlilerin memur olarak kadrolaştırılması ile birlikte mülki yapının en alt rütbelisi olarak karşımıza çıkan bu yeni düzen, bütün bir İmparatorluk sathına yayılmaya başlayacaktı³²¹

Tercüme Odasının kurulmasıyla birlikte devlet görevliliğinde bugünkü algıya yakın bir memuriyet anlayışının başladığı gözlemlenmiştir. Tercüme Odası' nın kurulma süreci daha ziyade Rum mütercimlere olan güvenin sarsılmasıyla ilintilense de devlet memurluğunu zoraki koşan sebepler İzzet Molla'nın teklif ettikleriyle ilişkilidir. Nitekim uzun yıllardan beri devlet sistemindeki rüşvet ve irtikâbın bir türlü önüne geçilemeyeişine çözüm önerisi bakımından dikkate alınabilecek olan memurluk, net bir çözüm gibi durmaktadır. İzzet Molla'nın bütün devlet görevlilerine; merkezi bir kaynaktan muayyen oranda aylık olarak maaş verilmesini teklif etmesi ve bu teklifin yerindeliğini Tercüme Odası örneğiyle devlet sisteminde uygulanmaya başlaması, Molla'nın görüşlerinin doğruluğu açısından misallendirilebilir.

Kalemiye ve ilmiye mensubu memur adaylarının memurluğa girişte bir sınava tabi tutulmasını belirten Molla'nın 1828 yılında ifade ettiği öneri, görünüşe göre 1838 yılında yayınlanan Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi'nde uygulama esası olarak yürürlüğe girmiştir. Memur adaylarının çeşitli kitaplardan ve mülakatla imtihan edilmesi; bizatihi Molla'nın da teklif ettiği öneri olması bakımından somut bir örnek olarak gösterilebilir. Memurlara verilen ücret ve harçların bir takım usulsüzlüklere sebebiyet verdiği gerekçesiyle bütün devlet görevlilerine; mevkii ve kıdemlerine göre maaş verilmesini öneren Molla'nın düşünceleri; uygulama pratiği açısından memuriyeti temsil etmesi ve 27 Mart 1838'de sultan Mahmud'un yayınladığı bir emirle yürürlüğe girmesi yine İzzet Molla'nın önerisinin sisteme yansımaya ilişkin örnek olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu tarihten itibaren memurlara düzenli maaş bağlanarak, reayanın işlerinin yürütülmesinde memurlara ek

³²⁰ Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.82-92

³²¹ Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s.21-22

ödeminin yapılmaması kararlaştırılmış, rüşvetin ve irtikâbın önüne geçilmeye çalışılmıştır³²².

İhdas edilen yeni devlet görevliliği sistemiyle birlikte merkezi yönetimin kuvveti belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmış, devlet görevlileri; kalem efendilerinden mülkiye memurlarına dönüşmüştür. Merkez ve taşrada iki temel ayrımla; genel kaideye bağlı, kendi dinamikleri içerisinde özgün bir vecihle tekâmülünü sürdüren Osmanlı memuriyet sistemi, 1838 yılına gelindiğinde adaletsiz ve eşit olmayan uygulamaların fark edilmesiyle yeni bir düzene girdi. Zira memurların rütbe ve mevkilerine göre maaşlarının düzenlenmesi ve alınacak yeni memurlar ile görevde yükselecek memurların iki aşamalı bir sınavla belirlenmesi usulüne Ekim 1838’de başlandı³²³ ki bu duruma ilişkin İzzet Molla’nın teklifleri bir takamülü temsil etmesi bakımından ifade ettiği biçimde gerçekleşmiştir³²⁴.

Devlet memurluğunun ihdas edilmesiyle birlikte yeni memuriyet makamları da ihdas edildi. Özellikle padişahın iş ve direktiflerinin takip ve kontrolü mahiyetiyle Keçecizâde İzzet Molla’nın kast ettiği³²⁵ nazırlık, bir nazırlık düzeyinde olmasa da II. Mahmud döneminde dönüşüme girdi. Mabeyn Dairesi’nin personel ve görev yelpazesinin çeşitliliğine karşın II. Mahmud 1833’te yaptığı değişikliklerle, Mabeyn Müşirliği’ni ihdas etti. Oda nizamında yapılan değişikliklerle sıratıplığı Mabeyn Başkâtipliğine evrilerek, padişahın nazır ve devlet görevleriyle irtibatın sağlanması ile sultanın emirlerinin denetleyiciliği bu makama verilmiş oldu. İşte İzzet Molla’nın bu kasıtlı teklif ettiği iki nazırlık olmasa da; ilgili görevliye yüksek bir mevkii verilerek addedilen misyon, Molla’nın önerisinin kıymetini yansıtmaması açısından bir başka örnek olarak ifade edilebilir³²⁶. Mabeyn Kitabeti, nazırlık olarak ihdas edilmiş olmasa da Divân-ı Hümayûn üyelerinin nazıra dönüşmesiyle memuriyet algısı ve sistemi kurumsallaşmasını sürdürmeye devam etti.

Nazırlıkların ihdas edilmesiyle beraber devlet memurluğunun kurumsal köklerinin sağlamlaştırılarak; gerek merkezi yönetimin güçlendirilmesi gerekse mali

³²² Erhan Afyoncu, “Mevâcib”, *TDVİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s.420

³²³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, s.32-33

³²⁴ Detaylı bilgiye II. Bölümdeki ilgili kısımdan bakabilirsiniz.

³²⁵ Lütfi Doğan, *A.g.e.*, s.80

³²⁶ Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümayun”, *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.284-285

girdi-çıktının hesap edilmesiyle idari alanda olan bu icraatlar haliyle mali alanı da kapsamış oldu. Bab-ı Ali’de kurumsal manada başlayan devlet memurluğu; Reisülküttap makamının Hariciye Nezaretine, Sadaret Kethüdalığının Dâhiliye Nezaretine dönüşmesiyle birlikte (1835) devlet isteminde bütüncül bir reformun ilk nüveleri haline geldi³²⁷.

İzzet Molla’nın devlet memuriyeti hususundaki görüşlerinin doğruluğu bakımından, sultan Mahmud döneminde başlatılan memurluk sistemi, Gülhane Hattı’nın yayınlanmasıyla birlikte sürekli bir düzenleme ile ihtiyaçlara cevap olarak gelişimine devam etti. Molla’nın idari ve mali kapsamı açısından önerdiği sabit bir aylıkla, maaşın devlet hazinesi tarafından verilmesi fikri haliyle hem kapsamlı bir maliye politikasını hem de merkezîyetçi bir devlet yapısının teşekkül etmesinin zeminini hazırladı. Devletin ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmek üzere umumi bir okul 9 Mayıs 1858 açılmadan önce³²⁸, ilk süreç Sultan Mahmud’un iktidarının son yıllarında başladı. Öyle ki memur ihtiyaç ve disiplininin daha çok adli alandaki memuriyetlerle ilişkilendirilmesiyle 11 Şubat 1839’da Mekteb-i Maârif-i Adliyye kuruldu³²⁹. Molla’nın belirttiği memuriyet anlamının kurumsallaşmış bir kapsamla devlet hayatına yansıtıldığı görülen bu uygulama teknik detaylarla Molla tarafınan izah edilemse de gösterdiği yol bakımından devlet düzenine tesir ettiği izlenimi vermektedir.

B. Adliyyeye Olan Etki ve Yansımalar

Ulemadan olan İzzet Molla’nın, o günün sisteminde ilmiyeden yetişen kadılar hakkında belirttiği görüş ve teklifler; hacimli bir alan kaplamasa da mühim düşünceleri barındırmaktadır. Kadı vekili olan naiplerin yetiştirilme süreciyle ilgili bir yöntem ortaya koyan müellif, askeri ve kaza kadılarının dikkat etmesi gereken hususlar hakkında da fikir beyan etmiştir.

Lâyihâsın yeni atanacak naiplere sınav şartı getirilmesi gerektiğini düşünen İzzet Molla, naiplerin ihtiyaca göre istihdam edilip bulundukları mahaldeki kadılarca

³²⁷ Hasan Eryürük, “Osmanlı Devleti ve Bürokrasi”, *The Journal of Social Science/ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. V, say. 22, İstanbul 2018, s.407-409; Seyfettin Aslan; Abdullah Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. II, say. 1, Sivas 2001, s.291

³²⁸ Ali Akyıldız, “Mekteb-i Mülkiyye”, *TDVİA*, c.III, Ankara 2019, s.238

³²⁹ Ali Akyıldız, “Mekteb-i Maârif-i Adliyye”, *TDVİA*, c.III, Ankara 2019, s.236

defterlere kaydedilip payitahta bu defterlerin bir suretinin gönderilmesini önermiştir. İlmiye mensuplarının tümüne paye verilmesinin şartı olarak büyük bir meseleyi çözümlmek olmasını belirten müellif, ilmiye mensuplarının kendilerine tahsis edilen aylık dışında her ne suretle olursa olsun ek bir gelir ve ücret almamasını; alırsa da görevlerinden el çektilirilmesi gerektiğini teklif etmiştir. Kadı maiyetindeki kolluk görevlilerine 12, kadı asker maiyetinde olanlarına da en fazla 20 kişilik bir maiyet sınırının konulmasını tavsiye eden yazar, kadı askerlerin işlerini hakkıyla yaptıkları sürece görev yerlerinin değıştirilmemesi hususunda görüş ifade etmiştir.

Mahkemelerin küçük yerleşim yerlerinden kaldırılarak ya da bir merkezde toplanılarak iş görmeleri gerektiğini düşünen Keçecizâde, kapatılacak mahkeme personelinin ihtiyaç olunan mahallere peyder pey dağıtılmasını tavsiye etmiştir. Adliye dolayısıyla ilmiye mensubu olan görevlilerin dışına herhangi bir işle meşgul olmamalarının lazım geldiğini düşünen müellif, esnaflıkla da yapmamalarını belirtmiştir. Vezir ve yüksek mevkii memurluklarında adli sivilin yani sabıka kaydının araştırılmasını teklif eden Molla, yüksek memuriyetlerde 10 yıl görev şartı ya da imtihanla yükselme imkânının verilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Rütbe ve payelerin; belirlenen şekilde ilerlemesi gerektiğini bildiren yazar, mahkemelere yıllık 30 memurluk kadro açılmasını teklif etmiştir. Devlet memurları arasında okur-yazarlığın arttırılması için teşvik edici uygulamaların yapılmasını tavsiye eden muharrir, kâtiplerin de kitap okumalarının sağlanmasını ve okudukları kitaplar karşılığında para ile ödüllendirilmelerini beyan etmiştir.

Yargılamalarda hâkimin yanlış hüküm verdiğini düşünenlere itiraz yolunun oluşturulmasını öneren İzzet Molla, itirazların değerlendirilebilmesi için heyetler kurulup, heyetler marifetiyle de bu sürecin denetlenmesini ifade etmiştir. Mahmut Paşa, Ahi Çelebi, Balat ve Davud Paşa mahkemelerinin kaldırılıp; Serasker Paşa civarında büyük bir mahkeme kurularak burada birleştirilmesini ileri süren Molla, Tophane ve Kasımpaşa Mahkemelerinin kaldırılarak, Galata Mahkemesine bağlanmasını teklif etmiştir. Toplanan mahkemelere birer hâce tayin edilerek, her gün fikh-ı şerif okutulmasını öneren yazar, kâtiplerin başarı ve işlerine göre de ödüllendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür³³⁰.

³³⁰ Adli düzene dair Molla'nın görüşlerinin detayına, II. Bölümün ilgili kısmına bkz.

II. Mahmud Dönemi'nde gerçekleşen diğer bütün düzenlemeler gibi adli sistem de bu süreçten payına düşeni almıştır. İşte bu noktada Molla'nın teklif ettiği fikirlerin tatbiki bilakis Tanzimat Fermanı'nın sonrasında peyderpey gerçekleşecektir. Bu açıdan Molla'nın bizatihi dikkate alınarak; düşüncelerinin devlet sistemine yansımaları görmek mümkün olmasa da öne sürdüklerinin yerindeliği ve doğruluğu Molla'yı ileri görüşlü bir insan olarak değerlendirmemizde etken rol oynamaktadır. Molla'nın adli düzene dair belirttiği düşünceler daha çok II. Mahmud'un iktidarından sonraki süreçte tatbik edildiği için ileri detaya girilmeyecektir.

Osmanlı Devleti'nde yargılama; ulema mensubu kişilerce yapılır, daha çok hukuk alanında ihtisaslaşan medrese mezunları arasından çıkanlarca mesleki süreç başlardı. Kadılar, İslam Hukuku'nun kaidelerine göre Müslümanları yargıladığı gibi gayrimüslimleri ve gayrimüslimler arasında olan husumetlerde de yargılama yapabiliyordu. Kadılar, yardımcısı olacak naipleri seçme ve maiyetine ek personel istihdam etme imkânı ile yalnızca Kazaskere hesap verme hürriyetine sahipti. Kadının yardımcısı veya vekili konumunda olan naip, daha çok kazalarda bulunur; gerektiğinde de seyyar olarak bulunduğu muhitti gezerek yargıya konu işleri görürdü. Kadılar ise taşra teşkilatının idari anlamdaki en küçük birimi olan kazalarda bulunur, hem idari ve hem de adli yetkilerle görevlerini yaparlardı. Yargılama sürecini kayıt altına alan ve yazı işlerini gerçekleştiren kâtipler de zaten demirbaş görevlilerdendi. Merkezde ise Kazaskerlik Kurumu etrafında taşranın adli idaresi gerçekleştirilmekle birlikte, merkeze konu olan iş ve işlemler görülür; görevlilerin atanması ve denetimi buradan yapılırdı³³¹.

Osmanlı Devleti'nde kadıların, kazalarda; hem adli hem mali hem beledi hem de idari işlerden sorumlu bir devlet görevlisi olduğu bilinmektedir. Şer'i ve Örfi mahkemelere konu olan davalara bakarak, adil bir hüküm çerçevesinde; gördükleri mahkemelerden harç ücreti ile geçimlerini temin ederlerdi³³². Bu durum zamanla rüşvet ve irtikâbın baş sebeplerinden biri haline geldi. Öyle ki kadılardan âyanların

³³¹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yay. İstanbul 2004, s.23-25

³³² Mustafa Şentop, "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, say. 1, İstanbul 2006, s.88-91

lehine hüküm verdiklerinden hareketle şikâyet edilmiştir³³³. II. Mahmud Dönemi'nde girilen icraatlarla, mülki yetkisini Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla, mali yetkisini İhtisab Nezareti'nin ihdasıyla yitiren kadı, vakıflar üzerindeki etkinlik ve denetimini de Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla kaybetmiştir³³⁴.

Merkezi idarenin merkezde, bilhassa taşrada hissedilmesi adına; çeşitli memuriyetlerle paylaştırılan yetki ve sorumluluklar Tanzimat arifesinde kapsamlı değişikliklerin zeminini oluşturmuştu. Bu bakımdan kadılık kurumunda az önce belirtilen düzenlemeler ile kadının elinde olan geniş yetkiler elinden alınarak merkezi yönetimin etkinliğinin arttırılması amaçlandı³³⁵. Keçecizâde'nin rüşvet ve irtikâbın yargı mensupları elinde bir zulüm aracına dönüşmesini ihbar etmesiyle ve aldıkları harçlarda yolsuzluk yapmalarının önüne geçilmesi adına beyan ettiği görüşler doğrusu farkında olunan bir mesele idi. Bu doğrultuda ilk olarak; kadının yetkisinde olan beledi ve mali yetkiler, 1826'da kurulan İhtisab Nezareti ile birlikte İhtisab müdürlerine geçti. Vakıflarla alakalı yetkilerini yine 1826'da ihdas edilen Evkaf Nezaretine devreden kadı, 1831 yılında kurulan Ebniye-i Hassa ile de imar ve iskân yetkilerini devretmiş oldu. II. Mahmud'dan sonra 1840 yılında oluşturulan Muhassılık sistemiyle birlikte de mali yetkilerini kaybeden kadı, artık tamamen yargıyla alakalı işlerle ilgilenmesi yolunda değişikliklere tabi tutuldu. Kadıların yargı yetkisiyle sınırlandırılmasının yanında o güne kadar yargı ve kazai yetkisi bulunmayıp, Divan-ı Hümayun üyesi dahi olmayan şeyhülislam, Heyet-i Vükelâ'ya dâhil edilerek artık kabine üyesi oldu. Bunun yanında Yeniçeri Ağası'nın konağı olan ağa kapısı; ocağın kaldırılışından sonra şeyhülslama tahsis edilerek ilk kez bu makama ait bir bina olmuş oldu³³⁶.

Kadının vekâleti ile nahiyeelerde kazai işleri gören naip, kimi zaman da kazada kadıya vekâlet ederdi. Nahiyye³³⁷ ve daha alt yerleşim yerlerinde seyyar olarak gezerek yargılamalar yapan naip, bu hizmetten ötürü o da harç alırdı. Yüksel tahsil şartıyla; bulunulan muhitte önde gelen âlimlerden seçilen naipler, kadının kaza

³³³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Kadı*, Ankara 1994, Turhan Kitapevi Yay. s.13

³³⁴ İlber Ortaylı, "Kadı", *TDVİA*, c.XXIV, İstanbul 2001, s.71-72

³³⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.22

³³⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.240-241

³³⁷ Bugünkü anlamıyla; ilçe ile köy yerleşimi arasındaki statüye sahip taşra birimi, kasaba.

merciinin dışında çalışamazlardı³³⁸. Tanzimat Devrine gelindiğinde Naiplerin rüşvet ve irtikâba karışmasının, rütbe ve atamalarda usulsüzlük yapmalarının yanı sıra; naipler kendileri yerine naip atayarak yargılamalardaki işleyişte olmaması gereken örneklerle konu olmuşlardı³³⁹.

Kadı ve naiplerle ilgili İzzet Molla'nın önerdikleriyle paralel; yoluzluk ve rüşvetin önüne geçilmesi için II. Mahmud Devri'nde lokal müdahaleler yapılsa da naiplerle ilgili esaslı düzenleme 1855 yılında Tevcihat-ı Kuzât ve Nüvvâb Nizamnameleri ile yapılmıştır³⁴⁰. Bu düzenlemeden önce İzzet Molla'nın yargı mensupları ve adayları hakkında belirttiği düşüncelerin devlet sistemindeki fiili tatbikini şimdiki bilgimizle ancak 1854 yılında görmekteyiz. Nitekim kadı adayı mesabesinde olan naiplerin eğitilmesi ve yetiştirilmesi, imtihan ve ataması 1854 yılında kurulan Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla mektebin kurulmasıyla başlatılmaktadır³⁴¹. Öyle ki naip ve kadıların alacakları ücret, rütbe bekleme süreleri ve aday belirlemeleri ilgili nizamnamede belirtilmiştir.

III. Selim'in iktidarında adli sürece ilişkin pek çok irade ve ferman yayınlanmış olmakla birlikte sultan II. Mahmud devrinde de bu alana dönük ıslah çabaları kendini göstermiştir. 1824'ten 1829'a değin kadıların adil hüküm vermesi, davalara rüşvet ve irtikâbın karışmaması adına içeriklerle dolu olan bu fermanlar, kifayetsiz gelmesinden olacak ki tekrarlanıp durmuştur. 1829 yılında yayınlanan fermada; kadı, naip ve kâtiplerin ehil kişilerden seçilerek iş başına getirilmeleri ve hangi adla olursa olsun belirlenen oran ve ismin dışında herhangi bir ücret almamaları salık verilmiştir. 1834'te yayınlanan bir başka fermada ise; kadıların ve naiplerin görev yerlerinin sürekli değiştirilmemesinin, eğer bir yargı mensubundan şikâyet ediliyorsa bu durumun Anadolu veya Rumeli Kazaskerliğine bildirilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. İzzet Molla'nın özellikle rüşveti engellemek ve adaleti hukuk sisteminde hakim kılmak için öne sürdüğü öneriler idareciler tarafından fark edilmişse de uygulamadalarındaki sorundan olacak bir türlü kat'i başarı

³³⁸ Emel Bengü Bal, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2016, s.11-13

³³⁹ Betül Kayar, "Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, say. 1, Ankara 2020, s.222

³⁴⁰ Emel Bengü Bal, *A.g.e.*, s.26-27

³⁴¹ Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-Kudât", *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.343

sağlanamamıştır. 1834'te yayınlanan fermana; rüşvet verenin de alanında ciddi şekilde cezalandırılacağından söz eden fermana; naip ya da kadı geçinemiyorlarsa bunu şeyhülislam makamına bildirmeleri gerektiği belirtilmiştir ³⁴².

1833 yılında yayınlanan bir ferman ile hâkimlerin ehil kimselerden seçilerek, görev süreleri dolan hâkimlerin Anadolu ve Rumeli Kazaskerinin oluru, padişahın onayı ile görev sürelerinin uzatılarak merkezde maaşsız beklemelerinin önüne geçilmeye çalışıldı. 1834'teki kararla da hâkimlerin istifa ya da şikâyet olmadıkça azledilmeyecekleri bildirilirken, şikâyetleri Kazasker ya da Bab-ı Ali'ye bağlı Meşihat makamının denetleyip inceleyebileceği kararı çıkmıştı ³⁴³. Bu hususta Molla'nın yargı mensuplarının iftira ve yalanla ayağının kaydırıldığını, haksızlığa uğradıklarını belirtip, bu durumun önüne geçilmesi için ilgili kimselerin açığa alınıp bir heyet tarafından yargılanmasını önermesi 1834'teki düzenlemeyle paralel gözükmektedir.

İzzet Molla'nın görüşünün adli sistemde olması lazım gelen hakikatler olduğu aşikâr olsa da işin tatbikinde bir türlü meselenin aşılamayışı başka sorunların olduğunu da göstermesi bakımından geç de olsa fark edilmiştir. Yayınlanan yeni emirname ve nizamnamelerle adli sistem düzenlenmeye çalışılsa da bozukluğun ancak bir ceza kanunnamesiyle ıslah edilebileceği düşünülmüştür. Doğrusu ceza kanunnamelerinin dahi uygulama açısından yeteriz kalmasından ötürü bir türlü istenilen hedeflerin gerçekleşemeyişi başka bir sorunun da varlığına işaret etmiştir. Buna karşın yargı süreci ve yargılamayla ilgili II. Mahmud Dönemi'nde ciddi düzenlemelere gidildi. Bunun en kapsamlı biçimde uygulamalı bildirisi olan *Tarik-i İlmiye'ye Dâir Ceza Kanunnâme-i Hümayunu* 1838'de yayınlanmış olmakla birlikte; bu sürece kadar çeşitli aralıklarla tanzim edici fermanlar yayınlandı ³⁴⁴.

1838'de yayınlanan *Tarik-i İlmiye'ye Dâir Ceza Kanunnâme-i Hümayunu*, İzzet Molla'nın teklif ettiği; naip ve kadılara harç ve ek ücret verilmemesi önerisinin kanunla yürürlüğe girdiği fermanıdır. Nitekim hediye ve bahşiş gibi adlarla da oluşabilecek istismarların da haberine veren Molla'nın önerisi bu yönde de kendisini göstererek her türlü hedi ve bahşişin yasaklanamsı bu kanunnamede ifade edilmiştir.

³⁴² Hamiyet Sezer Feyzioğlu; Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık- Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, say. 38, Ankara 2005, s.42-43

³⁴³ A.g.e., s.242-243

³⁴⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s.243

Keçecizâde İzzet Molla'nın naip ve kadılar hakkında öne sürdüğü sınav biçimi, ifade ettiğine benzer bir şekilde: Türkçeye çevrilmiş fetva kitapları ve suretleri, fıkıh kitapları üzerinden sorular; Türkçe karşılığa binanen Arapça ile karşılama yapması durumunda bir seviye değerlendirmesine tabi tutulacakları kararlaştırılmıştır. Belirtilen seviyeye ek; adayların amaçlarını anlattığı olgunlukta yazı yazmaları halinde bu kişilerin hâkim tayin edilmeleri uygun görülüp, bu imtihanlara girmeyenlerin kadı veya naip olmamalarına hüküm verilmiştir³⁴⁵. Bu kanunname ile Molla'nın teklifleri arasındaki benzerlik, yine bizatihi tesir hükmünü bize vermese de önerilerin yerindeliği ve sonradan uygulanışı, İzzet Molla'nın kıymetini bir kez daha arttırmada kâfi gelmektedir.

C. Askeri Düzene Olan Etki ve Yansımalar

Devlet-i Aliyye'nin asker sayısının ve gelirlerinin bir an evvel artırılması lazım geldiğini söyleyen Molla, asker kişilerin muvazzaf ve sürekli olarak görev yapmaları gerektiğini savunmuştur. Ancak, asker sayısını arttırmada planlı bir süreç tasarlanmasını öneren müellif, gerekli mali kaynağın ve asker için gerekli donanımların tedarik edilmeden bu işe girilmemesini belirtmiştir. Mali dengesizliğin; kurulması öngörülen sistemde açacağı istikrarsızlığa fark eden yazar, askeri düzenlemelerin mali politikalarla birlikte gerçekçi bir algıyla yapılmasını ifade etmiştir. Bu mali algıyla planlanan sistemde; askerlerin aylıklarının ödenmesinde herhangi bir sorunun olmayacağını ileri süren İzzet Molla, asker kişilerin askerlik dışındaki herhangi bir işle zinhar uğraşmamasını ve bunun engellenmesi gerektiğini vurgular. Ocak halkının talim yapmadığı ve talim yapmada direndiği için sürekli mağlup olduğundan yakınan Molla, talimi çok olan düşman devletlerinin bu yüzden Devlet-i Aliyye'ye galebe çaldığını söylemiştir. Keçecizâde ayrıca; Avrupa Devletleri'nin, harp ilmine dair eserlerinin araştırılıp okunmasını ve tercüme edilmesini önermiş, kanun ve nizamları hakkında da inceleme yapılması gerektiğini ilave etmiştir³⁴⁶.

Devlet-i Aliyye'nin, harbe hazırlık için geniş bir lojistik ağla sisteminin yeniden yapılandırılması gerektiğini öngören İzzet Molla, piyasayı ve toplumsal

³⁴⁵ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV, say. 25, Ankara 1981, s.145

³⁴⁶ Lütfi Doğan, *A.g.e.*, s.2-3,6, 12

düzeni de etkileyecek olan bir dizi fikirler beyan etmiştir. Günümüz idare sisteminde; kamu yararı gözetimi fikrini iptidai biçimde ortaya koyan Molla, reayayı devlet sisteminde kâra ve zarara ortak ederek vatandaşlık bilincinin ilk nüvelerini kazandırmaya çalıştığı fark edilebilir. Stratejik araç ve levazımâtın temin ve üretimiyle ilgili kritik önermeler belirten muharrir, harp öncesi ve harp sırasında lojistik sisteme dair tekliflerini sunmuştur. Zorunlu ya da bugünkü anlamla profesyonel ordu izahıyla bir ordu sistemi fikrini zikreden Keçecizâde İzzet Molla, bölgesel anlamda da görev yapacak ve gerektiğinde sefere katılacak bir askeri kuvvetin; yani bugünkü algıyla askeri polis ya da jandarma oluşturulmasını tavsiye etmiştir³⁴⁷. II. Mahmud Dönemi'nde bilhassa Redif Teşkilatı örneğiyle benzerlik gösteren bu öneri, dönemin ricali tarafından dikkate alınmışa benzemektedir. Bunun yanında lojistik ağın öneminin bilinciyle bu konuya dair görüşlerini bildiren müellif, bu iki husustaki önerileriyle; Tanzimat devri uygulamalarına ciddi manada etki ettiği gözlemlenmektedir³⁴⁸.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin daimi ve profesyonel düzeyde takdim edilen ordusu Yeniçeri Ocağı, 15 Haziran 1826 tarihinde topa tutularak yok edilmişti. Bu hadisenin sebebini genel anlamda; girişilen yenilik hareketlerine engel oldukları ve artık işe yaramaz hale geldiklerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından üç gün sonra çıkartılan emirnâme ile Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun kurulma talimatı yayınlanmış; daimi surette görev yapacak ve ücretli bir şekilde çalışacak yeni bir ordu sistemine geçilmiştir. Yeni ihdas edilen bu ordu için Mansure Nezareti ve Seraskerlik makamı oluşturularak askeri teşkilatta da yeni bir düzenlemeye gidilmiştir³⁴⁹. Esasında Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun kuruluşundan itibaren değişiklik ve düzenlemelerle kurumsallaşmasının sağlanması hedeflenmiş; çeşitli aralıklarla yayınlanan emirname, kanunname ve ferman gibi hukuki metinlerle de tanzimi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

³⁴⁷ Bugünkü duruma binaen benzetme maksatlı belirtilen bu ifade; günümüz Jandarma teşkilatı ile tam olarak karşılık gelmese bile benzerlik göstermektedir. Bkz. Lütfi Doğan, *A.g.e.*, s.29

³⁴⁸ Askeri düzene dair Molla'nın görüşlerinin detayına, II. Bölümün ilgili kısmına bkz.

³⁴⁹ Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. III, 5'inci Kısım, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1978, s.189-190

1828'in ortalarında yapılan düzenleme ile tertip deyimi alaya, saf bölüğe çevrilerek; alayla bölüğün arasına tabur eklenmiştir. Üçlü sistem üzere yeniden yapılandırılan teşkilatta; üç taburdan bir alay oluşturulmuş, topçu, top arabacı ve cebeci sınıfları taburlardan kaldırılarak alayda toplanmıştır. Kolağaları tabur bünyesinde görevlendirilerek, sağ ve sol kol olmak üzere taksim edilmiş, maiyetlerine de birer kâtiple sancak verilmiştir. Baş binbaşılık rütbesi kaldırılarak yerine kaymakamlık (yarbay) getirilmiş ve her alayın komutanlığına miralay (albay) unvanlı subaylar tayin edilmiştir³⁵⁰. Asker sayısının artırılması için tüm eyaletlere gönderilen emirnamelere rağmen; bu yeni sistemin oluşturduğu mali yükün ağırlığından ötürü sayı artırımının yavaşlatılmasına dönük gönderilen gizli emirler de vaki olmuştur³⁵¹. Artık omurganın genel görünümü haline gelen bu usul üzere düzenlemelere devam edilirken, erden müşirliğe varıncaya kadar olan askeri teşkilat yeniden düzenlenmiştir. Doğrusu Asakîr-i Mansûre'nin ihdasından beri çeşitli düzenlemelere tabi tutulan askeriye, Molla'nın kast ettiği biçimde Avrupa ordularıyla denk bir sisteme kavuşturulması hedeflenmekteydi.

Yeni ihdas edilen Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye ile birlikte çeşitli kurumlar da ihdas edilmiş, böylece bir alana ait sistem çarkını oluşturan dişliler meydana getirilmeye çalışılmıştır. Ordu çok mühim bir konumda olsa da, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu iktisadi darlık; öz kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasında zorlayıcı sebep oluşturmıştır. İşte bu noktada kurulan Redif-i Asakir-i Mansûre-i Muhammediye, bilhassa taşrada yaygınlaştırılarak; savaşta ve barışta görev yapacak bir yedek ordu teşkilatının kurulmasının zeminini doğurmuştur. Doğrusu Keçecizâde İzzet Molla'nın sebep, amaç ve yöntem bağlamında öne sürdüğü askeri düzenleme benzerliğiyle zikrettiğimiz Redif Teşkilatı, bu anlamda ayrıca bir değer kazanarak teklif ve tatbik bağlamında birbirini tamamlayıcı bir görüntü ortaya koymaktadır.

İzzet Molla'nın teklif ettiği biçimle çeşitli yönleriyle örtüşen Redif Teşkilatı, 8 Temmuz 1834'te yayınlanan kanunname ile oluşturuldu. Yeni kurulan Mansûre Ordusuna destek olmak ve reayayı uzun süre askerlik hizmetinde tutmadan yerel çapta hizmet vermesi planlanan Redif Ordusu, İzzet Molla'nın tam olarak akst ettiği

³⁵⁰ A.g.e., s.192

³⁵¹ A.g.e., s.193

mantık üzere bir ihtiyat kuvveti olarak tasarlanmışa benziyordu. Nitekim Molla'nın bölgesel çapta hazırda asker bulundurmak ve bu askeri kuvvetin giderlerinin maliyeye ağır bir yük oluşturmaktan devamlılığını sağlamak kastıyla öne sürdüğü görüş Redif Teşkilatı'yla hayat bulmuşa benziyordu. Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakîr-i Mansure-i Muhammediye kısa zamanda hacimli bir mevcuda ulaşmış olsa da bütün gayretler rağmen oluşturduğu mali yükten ötürü asker sayısının arttırılması ağırdan alındı. Molla'nın da bizatihi teklif ettiği şekilde; aynı zamanda sancaklarda görev yapıp; hem mahalli asayiş sağlamaya hem de savaş durumunda istifade edilmek bağlamında askere olan ihtiyaç, Redif Teşkilatı ile karşılanmaya çalışılacaktı. Öyle ki Mansure ordusuna oranla maaşları daha düşük olsa da daimi suretle görev yapacak olan Redif Neferleri, muvazzaf görevli haline geleceklerdi³⁵².

Serasker Koca Hüseyin Paşa'nın idaresine verilen Redif Teşkilatı, hangi mahallerde kurulacaksa ilgili vali ve mutasarrıflara haberler verilerek yerel hanedanlardan subaylar tayin edileceği bildirildi. Kanunnameye göre; her sancakta 1400 kişiden oluşan (1838'deki kanunname ile her tabur 860 kişi olarak belirlendi) mevcudu ile 23-32 yaşları arasında sağlıklı erkeklerden belirlenecek neferlerin gönüllü olanlarından kura ile seçilecekti. Deniz kenarında olan kazalar Redif Teşkilatı dışında tutulup, buraların Donanmaya ait mıntıka olarak belirlenmesi kararlaştırıldı. Asakir-i Mansûre emeklilerinden durumları uygun olanların Redif birliklerinde görev yapabileceği belirtilirken, yeterli redif askeri sayısına erişilemediği hallerde civar sancaklardan eklemelerin yapılacağı ifade edildi. Redif askerinin talimlerinin haftada birkaç gün Nizamiye zabitlerinin denetiminde yapılması, zabit bulunmayan yerlere ise İstanbul'dan zabit gönderilerek talimlerin yapılması belirtilmiştir. Ayrıca Redif askerleri, bulundukları bölgede yılda iki defa büyük çapta talim yapacakları bildirilmişse de, ikinci büyük talimin hasat zamanına rastlamasından ötürü bu sayı bire indirilmiştir³⁵³.

İzzet Molla, Redif neferlerinin; genç, kuvvetli ve uygun olanlarının kaydı tutulmasının ardından ancak muhiti olan valilerce onaylanıp merkeze gönderilmesi akabinde uygun görülenler Redif askeri olabilecekleri fikri, Redif nizamnamesiyle de

³⁵² Abdulkadir Özcan, "Redif", *TDVİA*, c.XXXIV, İstanbul 2007, s.524

³⁵³ Cahide Bolat, *Redif Askeri Teşkilâtı (1834-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000, s.14-17

uygulamaya sokulmuştur. Redif neferinin taliminin büyük bir ehemmiyetle yaptırılması hususuna dikkat çekilerek, İstanbul'da olan büyük talimlere de süreç içerisinde katılmaları belirtilmiştir. Redif yoklamalarının yapılarak jurnaller düzenlenmesi belirtilen kanunnamede, Redif askerlerine; elbise, silah, aylık ve tıpkı Mansûre askerine verilen imkânlar tanınarak elbiseleri ile dolaşmalarına müsaade edilmiştir. Asker için gerekli olan; tüfek, matara, çanta, palaska ve diğer eşyaların temini subay ve erlere sağlanılarak, barış zamanında silahların depolarda saklanılmasına karar verilmiştir. Redif Teşkilatı'nın neferlerine aylık 5 kuruş, subaylarına ise sonradan tayin edilecek suretle aylık verilmesi belirtilerek, Redif taburlarının masraf defterlerinin altı ayda bir İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir³⁵⁴.

Tertip edilen Redif taburlarının; nefer, teçhizat, sınıf ve mahallerinin isimleri dikkatle kayıt altına alınıp tutulması sağlanarak, Redif askerlerinin ülke sathında yaygınlaştırılması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1834 yılından itibaren yayınlanan yeni emirname ve kanunnamelerle Redif Teşkilatı hakkında sürekli bir tanzim ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 1836'da süvari askerlerinin de Redif Teşkilatı içerisinde lüzumu fark edilerek Redif Süvari Taburları oluşturulması kararlaştırıldı. Redif süvarisi, Redif askerinin sahip olduğu hak ve sorumluluklara sahip olacaktı³⁵⁵. Redif piyade ve süvarilerinin neferlerine verilen günlük yevmiye 1836'daki düzenleme ile ere 6 kuruş, Yüzbaşıya 200 kuruş olarak yeniden düzenlenmişti³⁵⁶.

1834'te kurulan Redif Teşkilatının gelir ve giderleri ayrı bir hazineye toplanarak Redif-i Mansûre Hazinesi ihdas edildi. Bu hazine için Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerindeki kazalarda iane-i cihadiye adıyla vergi toplanarak gelir oluşturuldu. Sancak mütesellimlerinin sorumluluğunda toplanan bu vergiler bir defterde tutulup altı ayda bir merkeze gönderilmek üzere bir sistem vücuda getirildi. Suiistimallerin önüne geçmek için aylık 20 bin kuruşluk masraf yapma imkânı tanınmış olmakla birlikte, 20 bin kuruşun üstündeki harcamaların vali ve mütesellimlerden tahsil edilmesine karar verildi. Redif Teşkilatı'nın ihdas

³⁵⁴ A.g.e., s.24-26

³⁵⁵ A.g.e., s.28-35

³⁵⁶ Diğer neferlerin yevmiyelerine dair bkz. A.g.e., s.36-37

edilmesiyle birlikte Osmanlı idare sisteminde de değişikliğe gidilerek Redif sancaklarının bağlı olacağı merkezler oluşturuldu. Bu merkezler de Müşirlik adıyla bütün bir imparatorluğun idare sisteminde yeniden bir yapılanmayı doğurdu³⁵⁷.

Redif-i Manssure Teşkilatı'nın ihdas edildiği 1834 yılının Kasım ayında girişilen icraatlar neticesinde 36.386 olan Redif asker sayısı, II. Mahmud devri sonu olan 1839 senesine gelindiğinde 118.400 olarak hesaplanmıştır³⁵⁸. Görüldüğü üzere 5 yıl gibi kısa bir sürede Redif Teşkilatı sayesinde oluşturulan bu ihtiyat kuvveti; Molla'nın de belirttiği üzere azim ve gayretle 5 yıla istenilen düzeyde bir ordu kurmaya yetti denilebilir. Molla'nın teklif ettiği daimi düzeyde bir ordu görüşü; bu anlamda dikkate alınarak geliştirildiği ve o günün şartlarında uygulanmaya çalışıldığı çıkarsanabilir.

İzzet Molla'nın önerdiği ve yeni bir askeri kuvvet örneğiyle bağıntıladığımız Redif Teşkilatı; amaç, yöntem ve kapsam itibariyle birbirini karşılamışa benzemektedir. Buna rağmen bir yandan jandarma kuvvetine bir yandan da zorunlu askerlik hizmetinin iş ve uygulama yapısını da anımsattığı için Molla'nın önerisinin tam olarak Redif Teşkilatı olduğunu iddia etmek afakî gözükmemektedir. Bu sebeple İzzet Molla'nın önerisinin kurumsal geçerliliği ve uygulama esası itibariyle devlet mekanizmasında yeni bir yol olarak icra edilmesi Molla'nın görüşlerine olan itibarı arttırmış olmalıdır.

D. Maliyeye Olan Etki ve Yansımalar

Lâyiha müellifi Keçecizâde İzzet Molla'nın, devletin gelir ve giderlerinin hesaplanması hususunda kaleme aldığı bu risalenin hacimli kısmını mali teklifleri oluşturmuştur. Bir devletin mali düzeninin diğer teşkilatlarla da mutlak ve mühim bağının olduğu gerçeğiyle; Molla da çeşitli başlıklar altında farklı alanlara dair görüş ve önerilerini beyan etmiştir. Haremeyn müfettişi iken kendisine tevdi edilen bu görevin, ilmi payesine karşın; kalemiyeden yetişme bir görevli gibi meseleye derinlemesine vakıf olması, gerçekten de hayret edilesi bir durumdur. Yetiştigi alanın dışında olduğu halde mali noktada sunduğu fikirler gerçekten de sonraki dönemi

³⁵⁷ Misal, Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği adıyla; Erzurum, Van, Bayezit, birleştirildi. Çıldır ve Kars eyaletleri de feriklik olarak Erzurum Müşirliğine bağlandı. Bkz. Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII, say. 14, s.69-71

³⁵⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. III, 5'inci Kısım, s.199-201

etkilemiştir. Zira vergi muhassıllığı kurumu misaliyle örneklendireceğimiz durum, sonradan kaldırılacak olsa da molların teferruatla üzerinde durduğu bir bahis olmuştur.

İzzet Molla, bütün dinlerde ve milletlerde rüşvetin günah ve aşağılık kabul edildiğinden bahisle; rüşvetin olduğu yerde nizamın olamayacağını ifade etmiştir. Bu manada rüşvetin büyük bir sorun olduğunu bunun önüne geçilmesi gerektiğini şiddetle vurgulamıştır. Molla, düzenli bir mali yapının disipline; disiplinin de kaideye döneceğinden hareketle, önce mali gelir ve giderin bilinmesi gerektiğini söylemiştir. Devletin gelirinin ne olduğunun bilinmesi halinde ona göre harcama yapılacağını dile getiren yazar, giderlerin sabitiyeti açısından da devlet görevlilerine aylık sabit bir maaş verilmesi suretiyle memuriyetlerin oluşturulması gerektiğini yinelemiştir ³⁵⁹ . Memuriyet oluşturmanın yanı sıra memurlara geçinmelerini sağlayacak oranla bir meblağ verilmesini de belirten Molla, kıdem ve rütbeğe göre itibara yakışır meblağın verilmesini de savunmuştur.

Gelirlerin net bir şekilde tespit edilmesi için vergi toplanması usulünde; muhasıllar ve idare merkezinin büyüklüğüne göre yanına yardımcılar verilerek yılda üç taksitle toplanması gerektiğini teklif eden İzzet Molla, toplanan vergi derecesine göre ³⁶⁰ ; mükellefler, mal cinsi ve ölçüsü temel alınarak defter oluşturulması gerektiğini tavsiye etmiştir. Vergi toplanmasında yardım etmesi halinde; yerel âyan ve eşrafın ancak %2 tahsildariye adıyla kendilerine pay verilmesi gerektiğini düşünen Molla, bu eşrafın her livada beş kişiyi geçmeyecek şekilde kura ile belirlenmesi ve beş kişi de yedek olarak bu süreci denetlemesini belirtmiştir. Vergi toplamada muhasıllara; mukataa gelirlerini eksiksiz getirmeleri halinde hazineden hisse verilerek ödüllendirilmesini beyan eden yazar, vergi toplamaya refakat eden askere; görevli olduğu yerden geldiği yere olan uzaklığa göre de yolluk verilmesini ifade etmiştir. Vergilerini zamanında ödemeyenlere ilişkin; onlar adına valiler, sarraflardan para alıp merkeze yollaması gerektiğini söyleyen müellif, vergi verilmediği takdirde bir taksit tutarı vergi cezası kesilmesini teklif etmiştir.

Devletin gelir ve gideri tespit edilse bile; piyasanın istikrar üzere olmaması halinde reayaya zararı olacağından bahisle narh sisteminin önemini hatırlatan Molla,

³⁵⁹ Lütfi Doğan, A.g.e., s.24

³⁶⁰ Edna, Evsat, Alâ.

narhın aksine iş yapanlara, kazalarda ise; mevcut cezaya ek iki katı bir ceza; İstanbul'da ise, satılan cinsin bir yıllık kârının ceza olarak alınmasını beyan etmiştir. Bu denli bir ağır ceza yaklaşımıyla narh sistemine verdiği önemi gösteren İzzet Molla, narha muhalefet edene idam bedel akçesi; yok aynı tavrı sergilemesi halinde de idam edilmesini teklif ederek bu konudaki çizgiyi sert bir şekilde ifade etmiştir. Narhın uygulanması ve cezaların tatbiki ile denetimin yapılmasını erzak nazırının sorumluluğuna verilmesini öneren müellif, tekellilerin ve karaborsacıların da ağır bir şekilde cezalandırılması gerektiğini savunmuştur.

Devlete nizam getirmek için girişilecek işlerde mali kaynak sorunu yaşanması halinde; gelirin ve giderin sahih olarak bilinmesinin şart olduğunun bildiren İzzet Molla, elde bulunan kaynağa göre harcama ve planlama yapılmasını örnek bir harcama misaliyle tarif etmiştir³⁶¹. Bu açıdan gelir ve giderin ne miktarda nereye gittiğinin bilinmesini önemine değinen yazar, bilhassa askeri harcamaların önemine; Mora'nın elden çıkmasıyla birlikte bir gelir kaleminin de kaybolmasından yakılarak harcamalardaki önceliği askeri alana kaydırmanın daha doğru olacağını savunmuştur. Harcamaların bütçeye orantılı olarak yapılması gerektiğini belirten Molla, asker sayısının artırılmasında da vergi toplama derecesinin de hep bu minvalde yapılması lazım geldiğini dile getirmiştir.

Vergi toplamada vergi toplayan memurların yetersiz kalması halinde o beldenin vergisini Tophane Nazırlığı marifetiyle toplanmasını öneren Keçecizâde, geliri devletin belli birimine ait olan vergilerin toplanması işini verginin aktarıldığı kurumun³⁶² yapmasını tavsiye etmiştir. Devletin herhangi biriminin kendi bütçe gelirinin haricinde bir gelire ihtiyaç duyması halinde bu durumu hazineye bildirmesini söyleyen Molla, Bu vesileyle devletin eksik ve ihtiyaçlarının bilinip kayıt altına alınacağından mülhem; ihtiyaçların saptanması ve memurun üzerinde bir kontrol psikolojisi oluşturması yönüyle önemine vurgu yapmıştır.

Devletin bütün kurumlarının giderlerinin gider ihtiyacına dönük hesaplanabilmesi için bütün birimlerden bilgi istenip toplandıktan sonra mali yıla kadar bu hesapların yapılması gerektiğini belirten İzzet Molla, yapılması planlanan

³⁶¹ Harcama izahı için bkz. Lütfi Doğan, *A.g.e.*, s.38-39

³⁶² Mesela; Ankara ve Çankırı'nın vergi gelirleri Matbah-ı Amire'ye tahsis edildiğinden, buranın vergi toplama işini, memurlar yetersiz kaldığı takdirde Matbah-ı Amire görevlilerinin yapması.

yatırımların da bu süreçte muhasebe edilmesini ifade etmiştir. Avrupa ürünlerinin piyasada çokça bulunmasından dolayı mali anlamda zarar olsa da yerine ikame ürün olmadığı için bunlara bir müddet müdahale edilmemesini savunan müellif, hangi ürünün ikame edilip, hangi ürünün elzem olduğunu kayıt altına almak için; bu konuda namuslu memurların görevlendirilmesi gerektiğini beyan etmiştir.

Gayrimüslim reayadan alınan cizye vergisinin toplanması hususunda görüş ortaya koyan Molla, cizye vergisinin Şevval ayında toplanmak üzere; iki ay önceden yöneticilere bildirilip hazırlıkların yapılması emrinin verilmesini teklif etmiştir. Anadolu ve Rumeli üçer kolluk güzergâhlar halinde taksim edilerek; dinibütün ve insaf sahibi ulema, rical ve görevlilerden mürekkep bir heyetin bu işi yapmasını tavsiye eden müellif, bu heyete patrik tarafından tayin edilecek bir rahibin de katılmasını önermiştir. Her kazanın cizye mükellefinin reayasının tek tek tahrir edilip, vergi derecesine göre o kazaya ait şekilde; kayıt altına alınması gerektiğini bildiren yazar, bu işin yapılması öngörülen sene içerisinde gayrimüslim reayanın vergi indirimine tabi tutularak muamele edilmesini beyan etmiştir.

İlk tahrirde kafa kâğıtları oluşturulup muhassıllara gönderilmesini öneren Molla, ertesi yıl bu verilerle verginin toplanmasını söylemiştir. Cizye ödemesini geçirenler Muharrem ayında da vergiyi vermezse bu işle ilgili kaza patrikhanesi marifetiyle verginin toplatılmasını öneren Molla, muhassılların olası bir usulsüzlüğü halinde siciline işlenip bir daha çalıştırılmamasını belirtmiştir. Yurtan ve Kıpti³⁶³ ahalinin bu minvalde değerlendirilip vergi toplama usulünün ifade edildiği gibi yapılmasını öneren muharrir, örfi verginin toplanmasında gerektiği hallerde götürü olarak âyan ve memurların görevlendirilebileceğini söylemiştir. Şer'i vergide, yani cizyede götürü vergi toplamının şer'e aykırı olacağından hareketle cizyede bunun olamayacağını öne süren Molla, örfi vergilerin toplanmasında bir görevliye götürü olarak bu işin verilebileceğini ve bu vergilerin tahrir edilmesini dile getirmiştir. Maliyetin kimi yerde zarara döneceğinin bilinciyle; maksadın Allah'ın rızası ve reayanın muhafazası olduğunu iddia eden yazar, bu manada sosyal faydayı göz önünde bulundurup kamu yararı gözettiği söylenebilir.

³⁶³ Yurtan hakkında bilgi yok; Kıpti, Çingene ve Berberiler için kullanılan tabirdir.

Madenlerin ve bilhassa Maden-i hümayunlardan ihraç edilen altın ve gümüş kârından feragat edilip, tedavüldeki parayı arttırmak için birkaç para aşağıdan piyasaya para sürülmesini tavsiye eden Molla, maden ocaklarında çalışan insanların çokça fakat maaşının düşük tutulup piyasaya olan para arzının reaya eliyle kontrolsüz değil; hem işçinin elinde para bulundurmak hem de para tedavülünü devlet kontrolüyle sağlamak amacıyla teklif etmiştir. Aktif kullanımda olmayan ya da mevcut olan diğer madenlerin işletilebilmesi ve bu vesileyle maden ihracatının yapılmasını öneren müellif, halkı maden üretimine teşvik için yerel eşraf ve yöneticilerin istismarından korunması gerektiğini belirtmiştir. İstanbul ve diğer beldelerde maden ihracına ilişkin kişi bulunmaması halinde bu işin kumpanya usulü ile ihale ettirilerek yapılmasını ifade eden yazar, odun ve kömür gibi gerekli diğer malzemelerin temin ve tedariki ihaleyi alan şirkete bırakılıp mutlak suretle kimseye bağımlı olmadan bu işi sürdürmelerinin sağlanmasına dikkat çekmiştir. Maden hususundaki bu teklif; şirketleşmek ve dolayısıyla kurumsal bir özel teşebbüsü andırması yönüyle kıymetli gözükmemektedir.

Reayayı üretime ve işe teşvik etmek maksadıyla; iş kurmak isteyen birine her türlü devlet desteğinin sağlanmasını tavsiye eden Keçecizâde İzzet, teşebbüsünü icraya koyulan kişilere kefalet şartıyla sermaye temin edilmesini teklif etmiştir. Destek kredisi mahiyetinde olan sermaye desteğini; Avrupa’da yapıldığı gibi üç yıl sonra geri ödemenin alınmasını öneren müellif, üç yıldan sonra belirlenen ölçüde peyderpey taksit iadesinin alınmasını belirtmiştir. Reayanın ticarete meylettirmek maksatlı gereken kolaylığın devlet eliyle sağlanmasını söyleyen Molla, ticaret yapan devlet görevlilerine ayrıcalık vermemenin lazım geldiğini, herkese eşit muamele edilmesi gerektiğini savunmuştur. İşçilik ücretinin İstanbul’dan ucuz olduğu gerçeğiyle; taşrada mevcut olan sanat ile zanaatların yayılması ve çalışanların çoğaltılmasının önemine değinen yazar, Avrupa’dan gelen çakı, makas, değerli taş, şişe gibi ürünlerin ithal edilmeyip ülkede üretiminin yapılmasına vurgu yapmıştır. Avrupa’dan ithal edilen ürünlere getirilecek kısıtlama ile gümrük vergilerinde düşüş olacağının bilincinde olan muharrir, üretilen ürünlerle bu zararın dengelenebileceğini ifade etmiştir.

Tütün mamullerinin ithalatında Avrupalıların ürünlerinin alınabileceğini, zira buna talebin olduğunu bildiren İzzet Molla, tütün gibi her halükarda üretilen

ürünlerin devletin tekelinde de olamaması gerektiğini belirtmiştir. Bazı hallerde, yasaklanan ürünler piyasada çok olduğu halde, piyasada az olan bulunan ürünlerin alınmasının şartlandırılması gerek reaya gerekse üretici açısından zararı büyük olduğundan; bu yaklaşımdan kaçınılması gerektiğini ileri süren yazar, mamulün bol olduğu yerde fiyatı uygun tutulup, kıt olanların fiyatları arttırılarak halkın ucuz olana meylinin verilmesini tavsiye etmiştir.

Reayayı israftan ve şatafattan uzak tutup, bu minvalde olan ürünlerin kullanılmasının azaltılması maksadıyla; kuyumcuların altından ve gümüşten kap kacak imal etmesinin yasaklanmasını öneren Molla, gümüş ve altın yerine bakırdan imal etmelerinin şart koşulmasını; buna rağmen bu imali yapımları halinde değeri kadar gümüşü Darphane-i Amire'ye vermelerini teklif etmiştir. Elmas ve kıymetli taşların yalnızca devletin tekiliyle darphanede üretilmesini ifade eden yazar, gümüş ve altın tel çekilen atölyelerin mülkiyeti devlete geçirilerek işletmenin sağlanmasını ya da bu atölyelerdeki mamulleri darphaneye satmaları karşılığında buralara el konulmayacağını temin edilmesini beyan etmiştir. Bir yıl içerisinde olana karışılmayıp; bir yıldan sonra 150 kese akçaden pahalı yalı/ konak alınıp satılmasının yasaklanmasını belirten Molla, hasta, yaşlı ve devlet görevlilerinden başka bineğe binilmesine sınır getirilmesini tavsiye etmiştir.

Hasta olanların bineğe binmesinde hekimbaşı muayenesi ve kadı tezkiresiyle ancak müsaade edilmesini ilave eden müellif, illa bineğe binmek isteyen de; bir süvari askerinin 500 kuruşluk bineğinin ve yiyeceğinin sağlanması karşılığında ruhsat verilmesini ifade etmiştir. Molla, bu sınırlandırmaların yanında devlet görevlilerinin de kendilerine tayin ve tensip edilen ölçülerin dışında hareket etmesi halinde, misal 3 iken köle sınırı 4 olursa; o fazlalık kadar Asakair-i Mansureye bir askerinin yıllık gideri kadar vergi vermesini söylemiştir. Halkın yararının gözetilmesi amacıyla bu teklifleri yaptığı bildiren İzzet Molla, halkın israftan uzak tutularak huzur ve faydanın hedeflendiğini ileri sürmüştür.

1. Mali Düzenlemeler

II. Mahmud devri, birçok alanda olduğu gibi mali alanda da yeniliklere şahit olduğumuz bir dönem olmuştur. Keçecizâde İzzet Molla'nın mali noktada teklif ettiği görüşler, sultan Mahmud devrine pek çok yönden uygulama patiği açısından

etki ettiği gözlenmektedir. Öyle ki; gelirin ve giderin bilinmesi suretiyle mali bir disiplini öneren Molla'nın beyanı, bütün bir Osmanlı Hazinesinin tek bir nezarete yani Maliye Nezareti'nde birleşmesinde etkisi olduğu kabul edilebilir. Bu meyanda devlet memuriyetinin oluşturulmasına dair görüş de idari olduğu kadar mali kapsamı içermesi yönüyle mühim bir tavsiye niteliğindedir. Doğrusu İzzet Molla'nın lâyihasında hacimli kısmı oluşturan mali önerilerin uygulamalara tesirini gözle görülür biçimde fark etmek gayet mümkündür.

Tanzimat arifesinde girişilen merkezileşme çabaları mali açıdan da bir zorunluluk arz etmekteydi. Bunun farkında olan sultan Mahmud, vakıflar üzerindeki denetimi arttırmak ve vakıf gelirlerini merkeze bağlamak amacıyla Ekim 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezaretini kurdu. Bunun yanında mali kaynak oluşturmak maksadıyla 2500 kadar tımar toprağı iltizama verilerek hazineye kaynak oluşturuldu³⁶⁴. Zaten II. Mahmud'un mali alanda giriştiğı yenilikler; Avrupa ile iktisadi ve teknolojik rekabetten ziyade Osmanlı Devleti'ne mali kaynak oluşturulması gayesini güdüyordu³⁶⁵. Bu yönüyle Molla'nın bütün gelir ve giderlerin tek bir merkezde birleştirilmesi fikri, başka rical tarafından da düşünülmüşe benzemektedir.

Tanzimat öncesinde mali gelir ve giderin planlanması açısından; gelir kaynaklarının harcanacağı yerlere göre yeni kurumlar ihdas edilmiş veya kurumlar dönüşüme girmiştir. Şubat 1827 yılına kadar çeşitli masrafların kaynağı olarak kullanılan Mukataat Hazinesi, bu yıldan itibaren Mukataat Nezaretine dönüşerek Asakir-i Mansure ordusunun ihtiyaçları doğrultusunda gelirleri tahsis eden bir kaynağa dönüşmüştür³⁶⁶. Avarız, cizye ve çeşitli vergi grubu için yeni bir tahsisata kaynaklık eden Mukataat Hazinesi, aynı zamanda Masarıfat Nezareti adıyla başka bir taksimle giderlerle alakalı bir bölüme ayrılmıştır³⁶⁷.

³⁶⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2017, s.13

³⁶⁵ Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yay. İstanbul 2017, s.90-91

³⁶⁶ Serpil Erden, *Mukataat Sistemi ve Bu Sistem İçinde Sultanönü Mukataasının Yeri*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1999, s.43

³⁶⁷ Aslıhan Nakiboğlu; Edip Bukarlı, "II. Mahmud Dönemi İktisadi Islahatları", *Diyalektolog Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 14, Adıyaman 2017, s.43

28 Şubat 1838'e gelindiğinde; gelir ve giderlerin tek elden hesaplanacağı, ihtiyaçlar için gerekli mali kaynağın bir merkez üzerinden karşılanabileceği Umur-ı Maliye Nezareti kuruldu. Defterdarlığın lağv edilip; Hazine-i Amire, Mansure Hazinesi ve Mukataat Hazineleri gibi mali kurumlar Maliye Nezareti altında birleştirildi. Bunun yanında Evkaf-ı Hümayun, Haremeyn ve Darphane-i Amire gelirleri de Maliye Nezaretine aktararak, kurumların ihtiyaç duyduğu harcama giderleri buradan tahsis edilmesi usulüne geçildi. İstikrarsız çoklu hazine sisteminden tek bir mali sisteme bağlı olarak tasarlanmaya çalışılan Osmanlı Mali Sistemi bu girişimlerle birlikte düzene konulmaya çalışıldı³⁶⁸. Hazine hususunda bütün bir hazinenin tek bir merkezde toplanmasını öneren İzzet Molla'nın fikri, ya onun görüşünün etkisiyle ya da bu düşüncenin yerindeliğinden olacak ki askeriye hazinesi için önce müstakil kurulan hazine, bu düzenlemeyle ana hazineye bağlanmıştır.

Osmanlı Mali sistemi açısından önemli bir konumda yer alan yed-i vahid yani tek el; piyasa istikrarı adına, devletin piyasaya müdahale ettiği bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı iktisadi sisteminin temellerinden olan iâşe ilkesi gereği önce kendi halkının ihtiyaçları karşılanacak ve bu ihtiyaçlar %10'u geçmeyecek bir kâr marjı ile ahaliye ulaşması hedeflenmekteydi³⁶⁹. Yed-i vahid'in bu amaçla kendi esnaf ve zanaatkârına mal temin ve tedarik etmek gayesiyle ortaya çıktığı ve özellikle ihracattan dolayı artan fiyatları dengelemek maksadıyla uygulandığı saptanmıştır³⁷⁰.

Tekelin maksadının aşikâr olduğu üzere II. Mahmud, iktidarı süresince çeşitli ürünler için bu yöntemi kullanmıştır. Tekel yönteminin devlet maliyesine sağladığı etki; bütün bir ticari süreçten devlet vergi yoluyla gelir elde etmektenken aynı zamanda piyasanın ihtiyacına göre de bir kontrol mekanizmasını yetisi devlete vermektedir. Misal 1827 yılında ağaç palamudunun ticaretinden tek el marifetiyle alınan vergi yüzdesi %3 iken, bu yılda %30' çıkararak hazineye ciddi bir kar girdisi sağlanmıştı³⁷¹. Tekelin, tütün ve benzeri ürünlerde kaldırılarak piyasanın canlılığının sürdürülmesini teklif eden Molla'nın bu bakımdan ön gördüğü hedef tutmuş olsa da 1838'de İngiltere ile Balta Limanı ve daha sonra Avrupa Ülkeleriyle imzalanan

³⁶⁸ A.g.e., s.45

³⁶⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.61-64

³⁷⁰ Mehmet Genç, "Yed-i Vâhid", *TDVİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s.378

³⁷¹ A.g.e., s.379-380

başka ticaret antlaşmaları; Tekel sistemine ciddi yaralar açarak; kârı getirisinin artık yabancı devlet tüccarlarına geçmesine sebebiyet verecekti³⁷². 1838 yılına kadar tütün, enfiye gibi bazı ticari ürünlerde, arz-talep ilişkisine göre devletin müdahalesini savunan Molla'nın da önerdiği biçimiyle ciddi gelir elde eden devlet, bu anlaşmadan sonra hâkimiyeti Avrupalı Tacirlere kaptırmıştır.

2. Vergi Tahsili ve Cizye Vergisinde Düzenleme

Osmanlı Devleti'nin vergi toplamadaki ana dönüşümü Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra gerçekleşecektir. Doğrusu Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra bile nihai bir vergi toplama usulü olmamış, süreç içerisinde farklı usul ve yöntemler denenmiştir³⁷³. Osmanlı vergi toplama sistemini iki ana başlık altında ifade etmek mümkündür. Bunlar Resm-i Örfiye ve Resmi Şer'iyye olarak dini ve örfi vergiler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Devlet, vergi toplamada muhtelif araçları kullanmış olmakla beraber; II. Mahmud Dönemi, bu araçların merkezileşerek sistemli bir vergi toplama yönteminin oluşturulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur³⁷⁴.

XVII. Yüzyılın sonundan itibaren mali açığı gidermek için devletin sıkça başvurduğu Malikâne ve İltizam Sistemi, Osmanlı Devleti'nin toplumsal alanda olduğu kadar mali alanda da bir soruna dönüştü. Bu yöntemler devletin reayadan toplayacağı vergilerin özel kişilere ihale edilmesi suretiyle hem mali kaynak oluşturmak hem de vergi toplanmasını gerçekleştirmek üzere yapılıyordu³⁷⁵. Bu yöntemlerin yanı sıra vergi toplamakla görevlendirilen devlet hizmetlileri olsa da iç borçlanma mahiyetinde olan mevzu bahis usuller giderek yaygınlaştı. II. Mahmut döneminde vergilerin yalnızca devlet görevlileri tarafından toplanması ve İltizam Sisteminin kaldırılmasına dönük çalışmalar yapıldı³⁷⁶.

II. Mahmud iktidarının son yıllarında vergi toplama usulünde aynı yöntem yerine nakdi yolla vergi toplanması değişikliğine gitti. Devlete ödenen vergilerin merkezi görevliler aracılığıyla toplanmasını öneren Keçecizâde İzzet Molla'nın teklif

³⁷² Aslıhan Nakiboğlu; Edip Bukarlı, A.g.m., s.45, 47

³⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Necdet Hayta; Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013, s.138-139

³⁷⁴ Aslan Eren, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s.242

³⁷⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay. İstanbul 2005, s.148-150

³⁷⁶ Serkan Ağar, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, say. 73, Ankara 2007, s.385

ettiği biçimde zuhur eden bu durum; yerel güç unsurlarının nüfuzunun kırılması suretiyle; hem idari hem de mali bir maksat taşıdığı belliydi. Aynı zamanda vergi toplamadaki usulsüzlüklükleri ortadan kaldırmak amacıyla İzzet Molla'nın teklif ettiği muhassıllık büyük ölçüde dikkate alındığı izlenimi vermektedir. Nitekim 1838 yılında ihtisap vergisinin kaldırılarak reayanın her türlü malı üzerinden bir vergilendirmeye tabi tutulmak istenmesi Muhassıllık Sistemi'nin adeta habercisiydi³⁷⁷. Zaten sultan Mahmud, örfi vergileri kaldırarak adil bir biçimde işleyecek tek bir vergi sistemi ihdas edilmesi hususunda çalışmalar başlatmış, 1839 yılında yayınlanan talimatname ile Muhassıl-ı Emval oluşturulmuştu. İzzet Molla'nın öne sürdüğü biçimiyle; güvenilir kimselerden seçilen görevliler marifetiyle yılda 3 taksit halinde ve bütün örfi vergileri tek seferde toplanılmasını kapsayan muhassıllık, II. Mahmud'un son zamanlarında ön etüdü yapılmıştı³⁷⁸.

II. Mahmud'un ölümünden sonra sultan Abdülmecid'in iktidarında (1839-1861) ihdas edilen Muhassıllık Sistemi Osmanlı vergi sisteminde dönüşümü ifade etmekteydi. Muhassıllık Sistemi'nin hazırlayıcısı olan sultan Mahmud'un ömrü vefa etmese de, Keçecizâde'nin teklif ettiği muhassıllık; bütün bir Osmanlı reayasından vergi toplanması usulünde yeni bir dönemi ifade ediyordu. Muhassılın kimlerden seçileceği, hangi ücret ve geliri alacağı, vergi toplama bölgelerinde yerel eşraf ve yöneticilere hangi sorumlulukların yükleneceği, toplanan vergilerin kaydı ve ne şekilde merkeze iletileceğine ilişkin İzzet Molla'nın teklif ettikleri ve muhassıllık kurumunun işleyiş biçimi arasında görülen benzerlikler bu sisemin mimarının Molla olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Muhassıllık Sistemi'nin fiili anlamda uygulanma zamanı sultan Abdülmecid olduğu bilgisiyle bu konu hakkında ayrıca teferruatına girmemek konuyu sultan Mahmud Dönemi dışına taşırmamak için bu bilgi ve benzerliklerle yetinileceği düşünülmüştür. İzzet Molla'nın tekliflerini sırf bu dönemle sınırlı tutarak okumak dahi Molla'nın öneri tatbik bağlamındaki yansıyı göstereceği olgusuyla, meseleyi uzatmama adına ayrıca bilgi verilmeyecektir³⁷⁹.

³⁷⁷ Harun Şahin, "Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü' Vergisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XXXVII, say. 1, Sivas 2013, s.8

³⁷⁸ Aslıhan Nakiboğlu; Edip Bukarlı, *A.g.m.*, s.45

³⁷⁹ Muhassıllık Sistemiyle alakalı bkz. Yücel Özkaya; Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDVİA*, c. XXXI, Ankara 2020, s. 18-20; Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2002

Cizye vergisinin toplanması husunda da İzzet Molla'nın görüşünün devlet sistemine etki ettiği görülür. Öyle ki, XVI. Yüzyıla kadar haraç tabirine karşılık geliyordu. Gayrimüslim ahaliye mahsus olarak alınan cizye vergisi şer'i bir vergi olduğundan bizzat padişaha bağlı görevlilerce toplanır, iltizama verilmezdi. Buna karşın XVIII. Yüzyıla gelindiğinde; cizyenin toplanması işi gayrimüslim ahalinin ileri gelenlerine verilerek Müslüman ahalide olduğu gibi yerel nüfuz sahibi kimselerin türemesine sebebiyet verdi. 1691'de yapılan cizye reformundan II. Mahmud devrine kadar süregelen cizye toplama işi, 26 Nisan 1834'te yayınlanan fermanla yeniden tanzim edilmeye çalışıldı. Fermana daha çok paranın değerindeki değişimler dolayısıyla yapılan sınıflandırma ile (edna-evsad-âlâ) cizye yılda 3'e bölünerek taksitler halinde toplanması kararlaştırılmıştı³⁸⁰. Molla'nın örfi vergiler için önerdiği yılda üç taksit uygulamasının, şer'i bir vergi olmasına karşılık cizye vergisi için de tavsiye etmesi ve 1834 yılından itibaren uygulanmaya başlaması yine Molla'nın görüşünün tesiri noktasında bize intiba vermektedir.

Sultan Mahmud döneminde cizye vergisi toplanırken görevliler tarafından tahsil edilen; kefilleme, kolcu hakkı, küşadiye, ikramiye ve tahsildariye isimleriyle alınan ücretler kaldırılmış, tahsildarların masraflarına dönük cizyenin 1/25 oranında pay ayrılmıştır³⁸¹. Cizye vergisinin toplanmasında ortaya çıkan suiistimalleri engellemek amacıyla II. Mahmud Dönemi'nde yapılan düzenlemeyle beraber edna 15, evsad 30, âlâ 60 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu düzenlemeyle beraber her kazada cizyenin tahsiliyle ilgili bir meclis ihdas edilerek, kadılar sorumlu tutuldu. Müslüman kimselerden tahsildarlar seçilerek, Gayrimüslim ahaliden de bir komisyon oluşturulması kararlaştırıldı. İşte bu kararın Molla'nın risalesinde ifade ettiği üzere üç seviyeye ayrılarak rahiplerin de bulunduğu bir heyet oluşturulması fikri burada duyulmuş ve dikkate alınmış gibidir. Cizyesini veren mükelleflere kadı ve voyvodanın mührüyle cizye kâğıdı verilmesi usulünü beyan eden Molla'nın teklif ettiği biçime geçilerek yolsuzluk ve şikâyetlerin önüne geçilmeye çalışılması,³⁸² yaşanan suiistimallerin önüne geçilmesi niyetiyledir.

³⁸⁰ Halil İnalçık, "Cizye", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s.45-47

³⁸¹ Zafer Gölen, "1267 (1851) Cizye Nizâm-Nâmesi", *Belgeler*, c.XXIV, say. 28, Ankara 2003, s.42

³⁸² İbrahim Özcoşar; Hüseyin Haşimi Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. V, say. 15, Düzce 2006, s.162-163

İzzet Molla'nın cizye vergisi hakkında öne sürdüğü düzenleme tekliflerinin nispeten dikkate alınarak sultan Mahmud döneminde tanzime girildiği görünmektedir. Öte yandan Gülhane-i Hatt-ı Hümayun'un ilanından sonra genel vergi sistemi ve cizye ile alakalı düzenlemeler düzenlemeye tabi tutularak takip eden yıllarda da yeni değişikliklerle vergi sistemine daimi bir kurumsallık kazandırılmaya gayret edilmiştir. Görüldüğü üzere gerek örfi vergilerde gerekse cizye vergisinde girilen değişiklikler ile Molla'nın önerileri arasında benzerlik görünmektedir.

3. Piyasa ve Para Politikası

Osmanlı Devleti'nin iktisadi anlayışının önce halkın ihtiyaçlarının karşılanması, ardından ancak ihtiyaç fazlası ürün olursa ihraç edilebileceği bir sistem üzere tasarlandığı bilinmektedir³⁸³. Mal ve ürünlerin bu anlayış üzere tüketiciye yani reayaya temin edilmesi kadar, ürünlerin makul bir fiyat üzerinden satılması bu algıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktaydı. Savaşlar, ek vergiler, piyasa talepleri ve yetersiz arz gibi sebepler mali piyasayı ciddi anlamda etkilemiştir. Özellikle XVIII. Yüzyıldan itibaren giderek artan mali bunalım; ürün kıtlığı ve kara borsayı arttırmıştır. Devlet-i Aliye; kurulduğu yıllardan itibaren, piyasa fiyatlarını halkın alım gücünü etkilemeyecek bir düzeyde tutmaya çalışmıştır. Devlet bu icraatı Narh Usulü denilen bir iç piyasa denetim mekanizmasıyla gerçekleştirmeye gayret sarf etmiştir³⁸⁴.

XIX. Yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu için pek çok yeni krize şahit olmuştur. Bu hengâmeli süreçte padişah olan Sultan Mahmud; piyasayı etkileyecek mali düzenlemelere de imza atmış, reayanın refahı için devletin piyasaya müdahale araçlarından olan Narh Sistemi'nde de düzenlemeler yapmıştır. Narh; tüketiciyi yani reayayı korumak amacıyla piyasa ürünlerine ve fiyatlarına devletçe koyulan ölçü olarak özetlenebilir. Bu tanım üzere piyasanın devlet tarafından denetlendiği bir sistem olarak karşımıza çıkan Narh Sistemi, kâr oranının devlet marifetiyle belirlenip, %10-20 arasında değişkenlikle kâr payının bırakıldığı bir yöntemdir³⁸⁵.

³⁸³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s.55-61

³⁸⁴ Temel Öztürk, "Osmanlılarda Narh Ssitemi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, c. X, s.1594-1595(s.861-862)

³⁸⁵ İbrahim Erdoğan, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. XI, say. 11, Ankara 2000, s.136

Narh sisteminin uygulanmasını denetleyen kurum olarak karşımıza çıkan ihtisab kurumu, muhtesib adı verilen görevlilerce narhın denetimini sağlamaktaydılar. 1826 yılına kadar İhtisab Ağalığı olarak varlığını sürdüren bu kurum; narhın denetimi ve çeşitli vergilerin toplanması görevini artık İhtisab Nezareti adıyla devam edecekti. İhtisab Ağalığı'nın çeşitli suiistimallerle işlevsizleşmesinden ders alınarak, muhtesibler; kadının denetiminde devletten maaş alan görevliler haline geldiler³⁸⁶. Narhın uygulanmasında denetçilik görevini yapan İhtisab Ağalığı'nın, İhtisab Nezaretine Dönüşerek bir evinime girmesi, İzzet Molla'nın tavsiyelerinin hissedildiği bir konu olması açısından ifade edilmiştir. Nitekim kadılarda bulunan ihtisap yetkisinin muhtesip marifetiyle icra edilmesine karşılık, spekülatif ve tekelci yaklaşımının dönem dönem artması halkı zarara uğratmıştır. Molla'nın da teklif ettiği üzere, İhtisap Ağalığı'nın müstakil bir makam olarak teklif etmesi ve bu nispette Molla'dan önce böyle bir uygulamaya geçilmesi görüşün yerindeliği açısından güzel bir misal olarak değerlendirilebilir. Ancak Molla'nın 1826'da kurulan İhtisap Ağalığı'na 1828 Nisan ayında da bir takım önerilerle teklifte bulunması bu makamın işleyişinde halen daha bazı esasların aşılamadığını göstermesi bakımından ayrıca ele alınası bir konudur.

Keçecizade İzzet Molla piyasada bir para kıtlığı olduğu kanaatiyle öne sürdüğü fikir, piyasadaki para tedavülünün arttırılması suretiyle piyasanın canlanarak ekonomiye olumlu etki yapacağı yönündedir. Bu teklifin iktisadi açıdan doğurabileceği enflasyon ve devalüasyon durumuna rağmen Molla'nın bu görüşü öne sürmesi günümüz finans algısıyla açıklanması pek mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen bu görüşün Sultan Mahmud devrinde uygulandığına rastlamaktayız. Nitekim bu dönemde girilen reformların mali kaynağının aracı olarak ifade edebileceğimiz para politikası; Sultan Mahmud'un iktidarının ilk yıllarından itibaren tagşiş³⁸⁷ olarak uygulanmıştır. Tagşişin oluşturduğu para bolluğuna rağmen gerçekleştirdiği değer kaybı ve enflasyona rağmen çeşitli zamanlarda uygulanmıştır. 1810 yılından itibaren; 1828, 1832 ve 1833 yıllarında hazinenin para sorununu gidermek maksadıyla yapılan tagşiş ve yeni paraların tedavüle sokulması anlık bir

³⁸⁶ Dilâver Cebeci, *Osmanlı Devletinde İhtisab Ağalığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, s.21-25

³⁸⁷ Kelime anlamı kırpma olan tagşiş; mali anlamda kıymetli maden olarak kullanılan paranın içerisindeki altın veya gümüş oranının düşürülmesi anlamına gelir.

rahatlama oluşturmuşsa da genel olarak bir hayat pahalılığı ve enflasyon oluşturmuştur³⁸⁸. Bu manada Molla'nın da önerdiği bir algıyı benimsediği görülen sultan Mahmud, bu uygulamanın sonuçlarındaki olumsuzluklara rağmen edindiği sonuçlar maksada ulaştırmışa benzememektedir.

4. Üretim ve Ticarete Teşvik

İngiltere'de kas gücünün yerini makine gücünün almaya başladığı XVIII. Yüzyıldan itibaren bütün bir Avrupa'da Sanayi Devrimi gerçekleşmeye başladı. Sanayi Devrimi'yle birlikte, Avrupa ülkelerinde artan fabrikalaşmayla beraber tek seferde çok daha fazla ürün üretilir hale geldi. Avrupa halklarının ihtiyaçlarının fazlası olarak üretilen bu yeni mamuller yeni pazarlara ihtiyaç duyuyordu. Giderek gelişen kapitalist anlayışın bir sonucu olarak, Avrupa merkezli ekonomik anlayışla dünya kaynaklarına hâkim olmak artık bir yarış haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu açısından Avrupa'da gerçekleşen bu gelişmeler; Avrupa ülkeleri düzeyinde bir sanayileşme olmadığı için olumsuz sonuçlar doğuracaktı.

Osmanlı Devleti'nin üretim faaliyetleri ve iktisadi yaklaşımı, Avrupa'da olduğu gibi bir burjuvazi sınıfının oluşumuna engeldi. Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi'nin; sermaye ve para biriktiren burjuvalar marifetiyle gerçekleştiği düşünülürse Osmanlı İmparatorluğu açısından böyle bir durum imkânsız gözükmekteydi. Buna karşın Osmanlı Devleti; burjuva denilen şehirli zenginler marifetiyle değil de, devletin ihdas ettiği kurumlar aracılığıyla Avrupa'dakinin aksine merkezi bir yapıyla iktisadi şartlara uyum sağlamaya ve ihtiyaçları karşılamaya çalışıyordu. Özellikle III. Selim'le artan bu teşebbüsler daha çok askeri kapsamda kendini gösterse de mali düzenin de bir gereği olarak farklı alanlarda da kendini göstermişti³⁸⁹.

Osmanlı ülkesinde mevcut olan iktisadi yapının yanında bazı Müslim ve Gayrimüslim müteşebbisler çeşitli yerlerde küçük ve orta ölçekli fabrikalar kurmuştu. XVIII. Yüzyıldan itibaren özellikle Batı ve Güney Anadolu'da giderek artan pamuk ve iplik fabrikaları Osmanlı imalat sanayisinde sağlam bir tekstil

³⁸⁸ Aslıhan Nakiboğlu; Edip Bukarlı, *A.g.m.*, s.45-46; Osmanlı Devleti'nde para politikası ve taşıma dair detaylı bilgi için bkz. Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Taşıma Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, say. 56, İstanbul 2006, s.10-27

³⁸⁹ Konuyla ilgili bkz. Necdet Hayta; Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, s.85-86

altyapısını oluşturmaktı³⁹⁰.Devletin iktisadi düzeninin üretimle doğrudan alakalı olduğu bilinciyle II. Mahmud, henüz iktidarının ikinci senesinde (1810) Beykoz'da deri ve kundura fabrikası satın alınarak geliştirilerek ordu hizmetine verilmişti. Bunun yanında Haliç kıyısında Defterdar taraflarında Feshane, Eyüp'te İplikhane 1834 yılında da yine Eyüp'te ordunun ihtiyacı için fes ve kumaş fabrikası başkaca kurulan fabrikalardı³⁹¹. 24 Mayıs 1839'da ülkenin sanayi, tarım ve ticaretini canlandırmak için Zahirî Nezareti'nin yerine Ticaret Nezareti kuruldu. Bu yeni Nazırlık, Aralık 1841'de Gümrük Emanetine bağlansa da gereken lüzum üzerine 2 Eylül 1845'te yeniden kurulmuştur³⁹². Bu iş ve icraatların müstesna bir öneri olmasa da İzzet Molla'nın önerileri arasında olması devlet ricalinin de aklından geçen ve uygulamak istediği meselelerin de varlığını hatırlamamız açısından bir misal olarak değerlendirilebilir.

XVI. Yüzyıldan beri Amerika ve Hindistan'dan Avrupa'ya akan değerli madenler, Avrupa para piyasası ve ticaretinde büyük etki oluşturmuştur. Avrupa'nın Coğrafi Keşifler ile elde ettiği altın ve gümüşün, Avrupa piyasasını şişirmesi ve yaşanan bolluk; kıymetli madene sürekli talebi olan Osmanlı İmparatorluğu için istenilen bir şeydi³⁹³. Avrupa'da bol olan altın ve gümüşün Osmanlı piyasasına yüklü miktarda dâhil olmasıyla Osmanlı parası değer kaybına uğradı. Tabii bu süreç sadece Avrupa merkezli merkantilist anlayışın bir sonucu değil; aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri başarısızlıklarının bir sonucuydu³⁹⁴. Osmanlı ülkesindeki altın ve gümüş madenlerinin gerek sayısının gerek kapasitesinin arttırılması önerisini belirten Molla'nın, devletin idarecileri tarafından da benimsenmesi şeklinde ifade edebileceğimiz bu durum, Avrupa'daki maden bolluğuna rağmen kıymetli maden ithalatının istenen bir şey olmaktan istenmeyen bir şey olamaya dönüşümü açısından temellendirilebilecek bir evrim gibi durmaktadır. Nitekim Molla'nın kendi madenlerin işletilmesi, ahalinin çalıştırılması, hatta çalışanlara ayriyeten düşük de olsa bir ücret verilmesi hem madeni bollaştırmak hem de tedavülü arttırmak gibi bir amaç taşıdığı için ne olduğu henüz tam olarak

³⁹⁰ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İletişim Yay. İstanbul 1999, s.74-79

³⁹¹ Aslıhan Nakiboğlu; Edip Bukarlı, *A.g.m.*, s.42

³⁹² *A.g.e.*, s.43

³⁹³ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s.116-119

³⁹⁴ *A.g.e.*, s.119-121

kestirilemeyen, günümüz modern iktisadi anlayışının aksine farklı bir tezi savunmaktadır.

Ticaretin bütün Müslüman tebaya teşmil edilmesi ve hatta ticarete teşvik edilmesi gerektiğini öneren İzzet Molla'nın görüşleri, o daha görüşlerini sunmadan önce de uygulanmaya çalışılıyordu. Osmanlı ticari algısının; dış ticaretle birlikte var olan provizyonist yapısı, ilk aşamada Osmanlı maliyesi için olumsuz gözükme de zamanla olumsuz tesirlere sebebiyet verdi. Özellikle Avrupa Tüccarı namıyla Avrupalı tüccarlar için ticaret yapan Osmanlı Gayrimüslimleri; Osmanlı dış ticaretinde büyük pay sahibi oldular. III. Selim Dönemi'nde Müslüman tüccarların, Avrupalı tüccarlar karşısında sahip olduğu dezavantajlı hal giderilmeye çalışılmışsa da buna ancak II. Mahmud muvaffak olabildi. Öyle ki ilk olarak ne zaman verildiği bilinmese de Hayriye Tüccarı Nizamnâmesi adıyla verilen beratla; Müslüman tüccarın Avrupa ticaretinde pay sahibi olması hedeflenerek 1810 yılında Hayriye Tüccarlığı oluşturulmuştur. Berat alıp, ticaret yapmak isteyen Müslümanlara; bulundukları yerin kadı ve idarecilerinden aldıkları iyi hal kâğıtlarıyla Divan-ı Hümayun Beylikçisine müracaatla tahkikata tabi tutulacaklardı. Dindar ve doğruluk üzere bir karaktere sahip olmaları ve kefil şartıyla Hayriye Tüccarı beratını alabilen Müslümanlardan alınan harç; Avrupa Tüccarlarından düşük tutularak tacirlerin Müslümanlar arasında arttırılması hedeflenmişti³⁹⁵. Doğrusu uygulanan bu sistemin bir benzerini 1828 yılında öneren Molla, her şeye rağmen bu konuya ağırlık verilmesi gerektiğini hatırlatmak istemiş olabilir.

Avrupa Tüccarı'nın haksız rekabetinden kaynaklanan durumu Hayriye Tüccarı oluşturularak Müslümanlar arasında avantajlı hale getirmek için yapılan düzenlemeler, çeşitli sebeplerle istenilen seviyeye gelemeyecek fakat Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra farklı çözüm yöntemleri denenecekti. II. Mahmud Dönemi'nde 1838'den itibaren çeşitli konulara dair oluşturulan meclislere, 1838 Haziran ayında Mustafa Reşid Paşa'nın gayretleriyle Hariciye Nezaretine bağlı olarak Meclis-i Ziraat ve Sanayi eklenmiştir. Meclisin sorumlu olduğu konulara karşılık isminin içeriğine kifayet etmemesinden ötürü bu meclisin adı 3 Eylül

³⁹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", *TDVİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s.64-65

1838’de Meclis-i Umur-ı Nafia olarak değiştirilmiş³⁹⁶, bir yıl sonra da ihdas edilen Ticaret Nezaretine bağlanmıştır. Üretim ve ticaretle ilgili bir kurum olarak farklı adlarla varlığını sürdüren bu nezaret, Osmanlı ülkesindeki üretim ve ticari faaliyetleri denetlemek, yatırım yapmak ve kurumsallığı sağlamak amacıyla görevini sürdürmüştür. İzzet Molla’nın daha önce denenmiş fakat yeniden bir yordamayla ifade ettiği ticarete teşvik fikri, 1838 ve 1839’daki yeni düzenlemelerle kurumsallığa evrilmek istenmiştir. Kurumsallığın bir devlet için önemini kavrayan Molla’nın geçmişte denenmiş bir yöntemi yeni önerilerle bir kez daha ifade etmesi; başka çare olmayışından mı yoksa en iyi çare oluşundan mı bilinmez yeniden ifade etmiştir. Devlet ricalinin de bu husustaki icraatlarıyla bu görüşün doğruluğu mutabakatı sağlanmış olacak ki bu icraatlar yapılmıştır. Bütün bunlar arağmen 16 Ağustos 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı antlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti gümrükler üzerindeki egemenlik hakkında adeta vazgeçmiş böylece enteresan bir durum ortaya çıkmıştır³⁹⁷.

Bilindiği üzere paranın bir mübadele aracı olarak kullanılmasından modern çağlara kadar; paranın kendisi kıymetli madenlerden oluşmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu XV. Yüzyıldaki maden ocaklarının Anadolu ve Rumeli’de mevcut kapasitesine karşılık XVIII. Yüzyıla gelindiğinde %400’lük bir üretim artışı sağladı. Ayrıca yeni açılan madenlerle oldukça yüksek bir oranla sisteme kazandırılan madenlerdeki kıymetli cevherler, darphanelerde belli ayara göre basılıp tedavüle sokuluyordu. Avrupa’ya özellikle Amerika kıtasından akan altın ve gümüşün oluşturduğu bollukla Osmanlı ülkesine akan bu madenlere hükümet teşvik edici bir yaklaşımla bakıyordu. Mevcut durumda sürekli bir altın ve gümüşe ihtiyaç ile dolaşıma sokulan sikkeler piyasanın ihtiyaçları karşısında gerçekleşiyor; talebe karşılık böyle bir uygulama icra ediliyordu. Bu hal, bol altın ve gümüşün sikkeler halinde piyasaya sürülerek enflasyona; enflasyonun önüne geçmek için yapılan tagşişler de daha yüksek enflasyona sebebiyet veriyordu. II. Mahmud Dönemi’nde

³⁹⁶ N. Yücel Mutlu, “Osmanlı Devleti Nâfi’a Nezâreti’nin İlk Nizamnâmesi”, *Belgeler*, c. XXXIII, say. 37, Ankara 2012, s. 117-118

³⁹⁷ Nevin Memiş, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.87-90

yapılan bu sık taşışler Osmanlı Devleti'nin tarihinde en yüksek enflasyonun olduğu dönemi içermesi bakımından dikkat çekicidir³⁹⁸.

Altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin yanı sıra; demir, kurşun, bakır, güherçile³⁹⁹, odun ve kömür gibi stratejik madenler de işletilip mevcut ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılıyordu. Madenlerin hemen hepsi Devlet mülkiyetinde olmasına karşın; bazen iltizama, bazen işletmek üzere devlet görevlilerine bazen de vergi karşılığı olarak reayanın çalıştırılması suretiyle işletmeye veriliyordu⁴⁰⁰. Emanet usulü de denilen bu yöntemle işletilen madenler kâr getirisi ve zor çalışma şartları sebebiyle işletilmesi oldukça zor idi. Bu durum kimi madenlerin düşük getiri sağlaması nedeniyle zamanla atıl hale gelerek işletilemez hale dönüşmesinde etkili oldu⁴⁰¹. II. Mahmud'un iktidarının son yıllarında özellikle sanayi alt yapısı için gerekli olan kömür madenlerinin tespiti ve keşfi çalışmalarına önem verildi. Osmanlı ülkesinde ilk defa Saraybosna'da, 1731 yılında Humbaracı Ahmed Paşa tarafından keşfedilmesiyle fark edilen kömür; II. Mahmud devrinde ilk buharlı geminin denize indirilmesi sürecine evirilen bir değerle kıymeti bilinen bir maden haline geldi⁴⁰².

Sultan Mahmud İmparatorluk bölgelerinde kömür ve diğer madenlerin keşfi ve işletilmeye açılmasıyla ilgili iktidarının son yıllarında ciddi çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Hırvat ve Sırp uzmanlar marifetiyle Anadolu ve Balkanlar'da maden keşif- tespit çalışmalarının yapıldığının bilgisiyle gayretlerini öğrendiğimiz II. Mahmud'un bu çabaları; oğlu Abdulmecid döneminde meyvelerini verecektir. İzzet Molla'nın kıymetli madenlerden yanı sıra güherçile gibi stratejik madenlerin de çıkartılması ve işlenmesi için öne sürdüğü teklifler dikkat çekicidir. Osmanlı ülkesinin çeşitli askeri ve stratejik bölgelerinde bu tip madenlerin üretimi ve depolanmasını öneren İzzet Molla'nın görüşleri, II. Mahmud döneminde henüz saptanmamışsa da Abdulmecid Dönemi'nde rastlanacaktır. Nitekim Madenlerin işletilmesine dair yerel ahalinin üretime katılması ve şirketleşme girişimleri 1841

³⁹⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2020, s.65-74

³⁹⁹ Barut yapımında kullanılan madde; potasyum nitrat.

⁴⁰⁰ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.V-XI

⁴⁰¹ Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, c. LX, say. 229, Ankara 1996, s.704-706

⁴⁰² Engin Kırılı, "Tanzimat Dönemi'nde Yeni Maden Ocakları Keşif Çalışmaları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 66, Kütahya 2020, s.291

Ereğli Kömür Madenleri Kumpanyası'nın ihdas edilmesiyle başlatılabilir. Bu manada madenlere dair şirketleşme ve maden ürünlerinin üretiminin arttırılması açısından; Keçecizâde'nin teklif ettikleri, Sultan Abdulmecid Dönemi'ne (1839-1861) sarktığı söylenebilir⁴⁰³.

E. İlmiyeye Olan Etki ve Yansımalar

İzzet Molla, lâyihasının ilmiye ile ilgili kısmında; diğer alanlarda girişilecek icraatlardan evvel ilkönce ilmiyenin düzene konulması gerektiğini vurgulamıştır. Öyle ki; ilmiye nizama girmezse askeriye'nin de nizama giremeyeceğini belirtmiş; herhalde geçmişteki ulema-ocaklı ilişkisinin tecrübesiyle bu bahse ayrıca önem vermiştir. İlmiyenin kişilerden bağımsız olarak kurumsal bir yapıya erişemediğini, düzen ve tertibin kişilerin görev süresiyle sınırlı kaldığını teessüfle belirten müellif, dalkavukluk ve menfaat kaygısıyla hareket eden ulemanın⁴⁰⁴ halkın yanında değil; halkın karşısında âyanların yanında hareket ettiklerini ihbar etmiştir⁴⁰⁵.

Yargının taşradaki temsilcisi olan kadıların büyük bir dikkatle yetiştirilmesi gerektiğini belirten Molla, bu sürecin hakikaten de zor olduğunu da kabul etmiştir. Tophane-i Amire'de girişilen işler neticesinde nasıl kalifiye cerrah ve hekim yetiştirildiyse aynı hassasiyetle kadıların da yetiştirilebileceğini ifade eden yazar, adaleti tesis için her kazaya ehil kadılar atanması gerektiğini belirtmiştir. Yargı sürecinin sahil ve sağlıklı biçimde gerçekleşebilmesi için; mültezimlerin memurlaştırılması ya da devlete bağılıklarının arttırılmasını söyleyen Molla, mütesellimlerin de her birinin yanına dönüşümlü suretle görev yapacak kaza mensubu kişilerin istihdamını önermiş, bu kişilerin maaşının da şeyhülislam ve sadaret makamındaki arpalıklar kullanılarak verilmesi teklifinde bulunmuştur⁴⁰⁶.

İlmiye mensubu emeklilere verilmesi gereken aylıklar hakkında ücret önerilerini sıralayan İzzet Molla, ilmiye mensubu kişilerin lüks ve şatafattan hassaten kaçınması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁰⁷. İlmiye mensuplarının yukarıda da belirtildiği üzere sabit bir maaşla çalışmasının önemini yeniden hatırlatan yazar, rüşvet ve

⁴⁰³ A.g.e., s.291-295

⁴⁰⁴ Ulemanın içinde; kaza, yani yargı yetkisi bulunan kişilerin (naip, kadı, kazasker vd.) olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu cümleden olarak burada daha çok adli görevi olan ulemanın kast edildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁵ Lütfi Doğan, A.g.e., s.55

⁴⁰⁶ A.g.e., s.56

⁴⁰⁷ A.g.e., s.57

irtikâbın bu vecihle önüne geçilebileceğini düşünmüştür. Ulemanın yetiştirilmesi ve denetimi bakımından takibinin sağlanması gerektiğini söyleyen müellif, isteyen ulemanın oğullarının ilmiyeye girmesi mümkün olduğu için ulemanın cahillerle dolduğunu ifade etmiştir. İlmiye payelerinin kıdeme bakılmaksızın üstün bir mesele/ sorun çözülmedikçe verilmemesinin önemine değinen Molla, ulemanın kendi payesinin üstünde bir yere de atanmaması lazım geldiğini savunmuştur⁴⁰⁸.

Ulema mensuplarının gelirine oranla belirli bir hayat standardı üzerinde yaşamaması ve giyinmemesi lazım geldiğini söyleyen İzzet Molla, buna aykırı hareket edenlerin görevlerinden el çektirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fetva makamına ihtimam gösterilerek yetkin kişilerin atanmasını tavsiye eden yazar, eski zamanlara göre değil dönemin gerekliliklerine uygun cevaplar verilmesi gerektiğini bildirmiştir. İlmiye özelinde, tanzimat genelinde düşünülen hususların salt değişiklikler değil; ilerlemeyi ve gelişmeyi ihtiva etmesi lazım geldiğini vurgulayan Molla, Nizam-ı Âlem'in tatbiki için bu düsturun gerçekçi işlerle icraatının yapılmasını dile getirmiştir⁴⁰⁹.

Devlete hainlik eden kimselerin, hainliği aşikâr olmadan iş başına getirdiği kişilere; sırf hain referans oldu diye cezalandırmanın yanlış olacağını ifade eden Molla, liyakatine ve sadakatının devlete olup olmadığı bakılarak bu kişiler hakkında hüküm verilmesi gerektiğini söylemiştir⁴¹⁰. Ulemadan olanların; kötü bir iş yapmadığı halde ve ancak varisi olmadığı takdirde mallarına el konulması gerektiğini savunan Molla, gözlemlendiği şekliyle en azından ulema açısından müsadereye son verilmesini teklif etmiştir⁴¹¹. Mollaların görevlerinde ilave para gerektiği durumlarda bunun üst sınırının 500 akçe ile sınırlandırılması gerektiğine değinen İzzet Molla, arpalığı olduğu halde ise bu ek kaynaktan yararlandırılmamasını önermiştir⁴¹². Müderrisler, kadılar ve mahkemeler hakkında da kısa ama mühim teklifler⁴¹³ ortaya koyan İzzet Molla, sultan Mahmud'un ilmiyede gerçekleştireceği düzenlemelere etki ettiği tespit edilebilir.

⁴⁰⁸ A.g.e., s.58-59

⁴⁰⁹ A.g.e., s.60-61

⁴¹⁰ A.g.e., s.62

⁴¹¹ A.g.e., s.65

⁴¹² A.g.e., s.73

⁴¹³ Bu tekliflere dair detaylı bilgiye; II. Bölümün ilgili kısımlarından ulaşabilirsiniz.

1. İlmiyenin Nizamı

Osmanlı Devleti'nde askeri ve idari konumda olan devlet görevlileri, Tanzimat Devri'ne kadar bilhassa asker kökenli olanlardan seçilmekteydi. Seyfiye; kılıç ehli diye tabir edilen bu grubun dışında idari ve askeri görevlere getirilenler pek istisna idi. Seyfiyenin yanında Kalemîye ve İlmiye şeklinde tasnif edilen Osmanlı İdareci sınıfı, idarenin yetki ve sorumlulukları açısından alanlara bölünmüştü. Seyfiyede daha keskin bir hatla belirginleşen hiyerarşik yapı; İlmiye ve Kalemîye için en azından eğitim safhasında bu denli keskin ve belirginleştirici değildi. Nitekim İlmiye mensupları kitap ehli, kalemîye mensupları kalem ehli olmaları açısından ve iki grup birbirine öğretim yöntemi bakımından benzediği için daha yakındı⁴¹⁴. Bu durumdan olacak ki Keçecizâde İzzet Molla lâyihasında; bütünsellik açısından her iki sınıfı da kapsayan görüşler ortaya koymuştur. Daha çok ilmiye ile alakalı olsa da kalemîyeyi de kapsayacak biçimde fikirlerini belirten Molla, ulema mensubu bir molla olarak; kendi ihtisas alanı dışında olan konularda da yapıcı teklifler sunmuştur.

İlmiye içerisinde peyda olan usulsüzlükler daha II. Beyazıt zamanında başlamış, geçen yüzyıllarda bu durum çeşitli ıslahatlara tabii tutulsa da genel manada aynı ve benzer sorunlar tekrar etmiştir⁴¹⁵. III. Selim Dönemi'nde ciddi girişim ve icraatlar yapılsa da⁴¹⁶; II. Mahmud Dönemi'nde hassaten başlatılan merkezileşme ve kurumsallığın gereği olarak, ilmiye de yeniden tanzim edilmeye çalışılmıştır. Bu tanzim eski kurumları kapsayacak şekilde yapılmaya çalışılsa da daha çok yeni kurumlar ihdas edilerek bir sistem oluşturulması hedeflenmiştir.

1824 yılında İstanbul ile sınırlı tutulan ilköğretim zorunluluğu, 1826'da bütün ülke sathında zorunla hale getirildi⁴¹⁷. Sıbyan Mektepleri adıyla Kur'an okuma ve dini bilgiler eğitimi verilen derslikler, Mahalle Mektepleri adıyla yeniden tanzim edildi. Ergenliğe kadar bütün çocuklar; herhangi bir işte çalıştırılmadan buralarda okuma-yazma, dini bilgiler gibi temel konuların işlendiği bir eğitim sürecine tabi tutuldu. Çocukların cahil kalmaması ana hedefiyle 1825'te yayınlanan iradede, bu

⁴¹⁴ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.105-106, 135-143

⁴¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay. Ankara 1988, s.67-71, 241-253

⁴¹⁶ Detaylar için bkz. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.255-261

⁴¹⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yay. Ankara 1991, s.96-97

usul üzere belirlenenin aksine hareket eden; aile, esnaf ve sorumluların cezalandırılacağı belirtildi⁴¹⁸. Sıbyan Mektepleri ve Medreselerin özerk yapılarının aksine; merkezi bir anlayışla bütün bir Osmanlı ülkesini kapsayan bir eğitim programının hedeflendiği düşüncesiyle girilen bu işler, Maarif Meclisi'nden, Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye giden sürece evirilecekti⁴¹⁹.

Esas dönüşüm ve gelişimin 1841 yılında kurulacak olan Maarif Meclisi ile kazanacak olan İlmiye, bu yıla değin gerekli alt yapıyı ve insan kaynağını oluşturuyordu. Vakıfların sağladığı gelirle bu çocuklara dini bilgiler hakkında eğitim veren; imam, muallim ve kalfalar pedagojik bir sistematikten uzak şekilde görevlerini yürütmekteydiler. Mahalle Mektepleri'nde sivrilen öğrenciler medreselere kefil şartı ile alınır, kaydı tutulup iki suret olan defterin biri bulunduğu medresede diğeri de Defter Nazırı'na gönderilirdi. Müderrislerin medresede ders vermenin dışında kadiya fikir verme, vergi dağıtımı ve sosyal işlerde rolü vardı⁴²⁰. Müderrislerin bir takım ayrıcalıklarla imtiyaz sahibi bir kesim olduğu, buna karşın XIX. Yüzyıla gelindiğinde müderrisliğin istismar edilen bir meslek hale geldiği bilinmektedir. Öyle ki derse hiç gitmediği halde maaş alan ve yetkinliği olmayan müderrislerin çokluğunun bahsedildiği vesikalar mevcuttur⁴²¹.

Osmanlı eğitim sisteminin temeli olan medreseler, gerek kalemîyeye gerekse ilmiyeye insan yetiştirdiğini söylemiştik. Keçecizâde İzzet Molla'nın İlmiye dair olan görüşlerini lüzumu üzere adli anlamda bir tasnifle ayrı bir başlık altında incelemeye çalışmıştık. Bunun sebebinin Molla'nın tekliflerinin kapsamı yönüyle tasnif edilmesi ihtiyacından kaynaklandığını ifade etmemiz gerekir. Bu açıdan Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi adıyla 1838'de yayınlanan sultan Mahmud'un fermanı; hem adliyeyi hem de ilmiyeyi ilgilendirmesine karşın bu kısımda açıklamamızın sebebi, henüz daha Adliye Nezareti'nin kurulmaması ve kapsam yönüyle geniş bir alanı kaplamasından kaynaklanmaktadır.

Sultan Mahmud'un, ilmiyeye dair çeşitli aralıklarla 1815'ten beri fermanlar yayınlarak ilmiyeyi düzene sokmaya çalıştığını biliyoruz. İlmiyenin bir türlü

⁴¹⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform*, s.192-196

⁴¹⁹ İlhan Palalı, "Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. CXXVII, say. 250, Şanlıurfa 2021, s.84-87

⁴²⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.97-98

⁴²¹ A.g.e., s.98-100

istenildiği ölçüde düzene girmemesi ve hukuki bir metin kapsamında sorumlulara karşı hükmün verilebilmesi adına Mayıs 1838’de Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi yürürlüğe girdi. İşte bu kanunnamenin içeriği ve uygulama biçimi, İzzet Molla’nın naip ve kadılar hakkında teklif ettiği yeni düzenlemelerle büyük benzerlik göstermektedir. Rüşvetin engellenmesi, liyakatli kişilerin istihdam edilmesi, yargılamalarda adil hükmün verilmesi, kadı ve naiplerin atanması ve ilmiye mensuplarına yapılacak imtihanların niteliği hakkında geniş bir yelpazede arık geleneksellişmiş bir içeriğe sahip olan kanun⁴²², 12 Aralık 1838’de zeyli yapılarak bütün vilayetlere gönderildi⁴²³. İlmiye’nin nizamı husunda bilhassa kadı ve naipler üzerinden bir esas ortaya koyan İzzet Molla, sonraki süreçte net bir şekilde belirecek umumi eğitim ve okul kurumu hakkında bir görüş belirtmemiştir.

2. Kadı ve Kadı Naiplerinin Durumu

İzzet Molla lâyihasında, ulemanın halkın hizmetini görmekle mükellef görevli oldukları belirtilerek; şeriata ve padişahın buyruklarına uymakla yükümlü bulunduklarını ifade etmiştir. Aynı mana ile bir kapsam ifade edilen *Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi*’nde, rüşvet ve haksızlık yapanlara karşı ağır cezaların verileceği belirtilmiştir. Kazaskerlerin rüşvetle kadı atadıklarının tespiti halinde bu atamaların iptali ile kazaskerlerin yargılanacağı bildirilirken; görev süresi dolan görevlilerin, şeyhülislam onayıyla görev sürelerinin uzatılabileceği ifade edilmiştir. Davalarda ya da naiplerin atanmasında kadıların kendilerine taksim edilen oranın dışında pay aldıklarının tespiti halinde ve rüşvetin de tespiti durumunda ilgili kişilerin görevden el çektirilerek, kadının da yargılanması karar verilmiştir. Eğitimde bulunan kadı adayları ve kadılar dâhil; ilim ve hüneri kadar tutum ve davranışlarının önemine vurgu yapılarak, aykırı durumda olanlara yargı görevinin verilmemesi belirtilmiştir⁴²⁴. *Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi* içeriğinde belirtilen bu ifadeler Molla’nın önerileriyle karşılaştırıldığında adeta aynılık göstermektedir. Bu abartılı benzetmenin gerçeği yansıttığı hakikatine rağmen bu denli bir benzerlikle bir ceza kanunnamesi yayınlanması Molla’nın bizzati kendisinin olmasa da onun gibi düşünen görevlilerin bu metnin hazırlayıcısı olduğu fikrini akla getirmektedir.

⁴²² Musa Çadircı, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi”, *A.g.e.*, s.142-143

⁴²³ Hamiyet Sezer Feyzioğlu; Selda Kılıç, *A.g.m.*, s.44

⁴²⁴ Musa Çadircı, “1838 Tarihli Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi”, *A.g.e.*, s.144-145

Naip ve kadıların belirlenme süreciyle alakalı İzzet Molla'nın teklifleri ile kanunnamede belirtilen uygulama yine aynı ölçüde büyük benzerlikler göstermektedir. Naip ya da kadı olmak isteyen adayların: Türkçeye çevrilmiş fetva kitapları ile fıkıh kitapları üzerinden; okuduğunu anlama, anladığını Arapçası ile karşılaştırabilme ve okuduğunu fıkıh kaidesine göre açıklayabilmesi derecelendirilerek hâkim olarak tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Büyük kaza ve küçük kaza tasnifi ile büyük kazalara uzaklığı 6 saate kadar olan kazaların davalarının büyük kazada görülmesi belirtilerek, 6 saatten uzak yerlere ancak naibin atanabileceği kurala bağlanmıştır. Sancak bölgesinde büyük kaza olmaması haline 3-4 kazanın birleştirilerek bir naibin görevlendirilmesi kaidesi yürürlüğe girmiştir. Hatır, merhamet ve rüşvetle herhangi bir usulsüzlük yaptığı belirtilen yargı mensuplarının “hediye”ve “bahşiş” adıyla ek bir ücret aldıklarının da tespiti halinde tarafların cezalandırılacağı belirtilmiştir⁴²⁵.

Bütün mahkemelerin; din ve mezhep ayrımı olmaksızın hakkaniyetle iş görmeleri hususu üzerine vurgu yapılarak hatır, gönül ve rüşvetle iş yapanların cezalandırılacağı söylenmiştir. Tereke yazım işlerinde davayı gören yargı görevlilerinin ancak; “kuruştan bir para resm-i kısmet, bin kuruştan altmış para ücret-i kaydiyye”, müzayede ile tasnif edilen terekeden; “bin kuruşta iki kuruş ücret-i delaliyye” alınarak bunların haricinde herhangi bir meblağ alınması halinde ilgililerin cezalandırılacağı bildirilmiştir. Hakimlerin gördükleri dava başına sadece kuruşta bir para alarak herhangi bir ücret alımı ve talebi söz konusu olmayacaktır. Şeriata uygun olmayan hüküm verenlerin ve halkın huzur ve asayişini bozacak kadıların görevden alınarak cezalandırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca devlet işlerinin görülmesinde rehavet ve gevşeklik gösterenlerin de cezalandırılacağı ilave edilmiştir. Mirasçıların hak kaybının engellenmesi ve herhangi bir suiistimale maruz kalmamaları adına; küçük ve akli dengesi bozuk varisler için kayyum atanması, kayıp olan mirasçıların da payının ayrılması ifade edilmiştir. *Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi*’nde kadı, naip ve yargılamalar hakkında belirtilen bu düzenlemeler, Molla'nın görüşleriyle mi yoksa var olan ihtiyacın bir reçetesi olarak mı sunulduğu bilinmese de ilmiye mensubu olan İzzet Molla'nın görüşlerinin kıymeti açısından önem arz etmektedir.

⁴²⁵ A.g.e., s.145-146

Dava tutanaklarının dikkatle tutulması telkiniyle, hâkim ve naiplerin zor davaların çözümü için başvuracağı yerin; taşrada müftü, İstanbul'da ise şeyhülislam olacağı söylenmiştir. Taşrada müftü olmaması haline ulema ile istişare edilmesi ifade edilerek çözüm bulunmaması durumunda İstanbul'a sorulması kararına bağlanmıştır. Yargı görevinde bulunan devlet görevlilerinin bilgili olmaları, halka ve devlete faydalı olarak başarı göstermeleri halinde ödüllendirileceği de ayrıca belirtilmiştir⁴²⁶.

İzzet Molla'nın ilmiyeye dair öne sürdüğü teklifler; görüldüğü üzere geniş bir kapsam ihtiva etmektedir. Daha çok yargı mensubu olabilecek ilmiye mensuplarının belirlenmesi hususunda görüşlerini ortaya koyan Molla, aynı zamanda da genel geçer bir usul ifade etmesi bakımından fikirleri ve buna bağlı olarak pratik uygulamaları ayrı bir önem arz etmiştir. İzzet Molla ilmiye mensuplarının da sabit bir maaş üzere çalışması gerektiğini belirtmesine karşın, devlet memuriyeti ihdas edilmiş olsa da ulemaya bu kasmamda bir düzenleme II. Mahmud Dönemi'nde yapılmamıştır. Molla'nın kadı ve naiplik hakkında tavsiye ettikleri hassaten kaale alındığı kolayca anlaşılmaktadır. Bu yönüyle müellifin teklif ettiklerinin pratik uygulamaları izah edilmiştir.

F. Muhtelif Konulara Dair İzzet Molla'nın Görüşleri

Çeşitli konulara dair görüşlerini lâyihasının Hatime kısmında sıralayan İzzet Molla, mühim meseleler hakkında sunduğu teklifler kadar ilginç önerileri de olmuştur. Günümüz dünyası açısından abes ya da ileri görüşlülük bakımından kıymetli teklifler sunan Molla, Devletin çok daha ihtimam göstermesi gereken noktaları olsa da devletin bir bütün olduğundan hareketle kurumlar arası nizamla ancak devletin sıhhatli bir şekilde işleyebileceğini ifade etmiştir⁴²⁷.

Esir ve köleler için bir köle pazarı inşa edilmesini öneren Molla, bu pazarın başına bir kocakarı görevlendirilip, köle tacirlerinin de haysiyetlilerinden seçilip; kendi cariyelerinden başka cariyeleri görmemesinin sağlanmasını istemiştir. Köle ve cariyeye satışında müşterilerle ilgilenecek kocakarı istihdam edilmesini tavsiye eden muharrir, kölelerin bir yerden bir yere gidebilmesi için tezkere şartı getirilmesini teklif etmiştir. Kadınların ve bilhassa cariyelerin abartılı giyiminin önüne geçilmesini

⁴²⁶ A.g.e., s.146-147

⁴²⁷ Lütfi Doğan, A.g.e., s.80

ve hatta yüzlerinin açılmamasını düşünen Molla, aksi durumda bir görevlinin bu durumu görmesi halinde kadının sahibi ya da kocasına ikazda bulunarak tekrarı halinde ceza kesileceğinin uyarısının yapılmasını söylemiştir⁴²⁸.

Konaklama yeri olan menzillerden hamamların tamamen kaldırılması gerektiğini belirten Keçecizâde, Hamamlarda reayanın havlu yerine peştamal giymesini önermiştir. Hamamlarda terlik giymenin zorunlu hale getirilmesi lazım geldiğini söyleyen Molla, pis suyun bulaşıcı bir hastalık oluşturacağından hareketle Müslümanların zarara uğramamasını istemiştir. Müslüman kişiyi Müslüman, gayrimüslimi de gayrimüslim tıraş etmesi gerektiğini ifade eden müellif; esnaf, kethüda ve yiğitbaşılardan başka kimsenin mest giymemesini teklif etmiştir. Devlet memurlarından başka kimsenin çatal sarık giymemesini beyan eden yazar, diğer ahalinin de beşli tabir edilen kavuk üstüne önsüz sarık takmalarını ilave etmiştir⁴²⁹.

Yapılan nüfus sayımında eksik sayımlar olduğunu ve nüfus sayımını yapan görevlilere verilen ek paralarla; devlet kar etmesi gerekirken zarar ettiğinden yakınan İzzet Molla, nüfus sayımının titizlikle ve aynı kişiyi iki defa saymamak üzere dikkatle yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Nüfus sayımının bir amacının da başıboş insanın olmamasının sağlanması olduğunu ileri süren müellif, başıboş ve işsiz kişilerin bu suretle tespit edilip, işe girmelerini sağlamak, istemiyorlarsa dahi cebren buna mecbur edilmeleri gerektiğini savunmuştur. Girdikleri iş kolu için sözü edilen kişilere zabıta marifetiyle tezkere verilmesini öneren yazar, miskinler için de İstanbul'un dışında, merkezden uzak bir mahalde bina inşa edilmesini tavsiye etmiştir⁴³⁰.

Devlet-i Aliyye'de bulunan seyyahlara ancak 6 aylık sınırla izin verilmesi gerektiğini düşünen muharrir, bu kişilerin ülkede bulunduğu sürede sabit bir ikametgâhta kalma zorunluluğuyla ülkede kalmalarına müsaade edilmesini teklif etmiştir. Mekke, Medine, Buhara gibi kutsal yerlerden bir iş için gelecek olanlar; ülkeye girdikleri mahalden referans mektubuyla birlikte her eyalette mürur tezkiresi

⁴²⁸ A.g.e., s.75-76

⁴²⁹ A.g.e., s.76

⁴³⁰ A.g.e., s.76-77

almak yerine tek vilayetten tezkere verilerek geçmelerini öneren Molla, 6 aylık süre sınırının bunlar için de geçerli olmasını beyan etmiştir⁴³¹.

Payitahta hastalar, engelliler ve fakirler için umumi bir aşevi kurulmasını tavsiye eden Keçecizâde, bu aşevinin işletilebilmesi için zenginlerden para toplanılmasını teklif etmiştir. Bir mahallenin fakirine o mahallenin zenginlerinden toplanılacak parayla yardım edilmesini düşünen Molla, ihtiyaç halinde ve fakirlerin çok olduğu mahallelerde; diğer mahallelerin zenginlerinden toplananların buralardakilere verilmesini önermiştir. Dilenciler için bir memurun görevlendirilerek bunların tespit edilmesi ve kötürüm ise yaşadığı mahalden zenginlerden toplanılacak para ile bu kişilere aylık bağlanmasını sunan müellif, herhangi bir sağlık sorunu olmadığı takdirde de Tersane-i Amire’de yevmiyeci olarak istihdam edilmesini söylemiştir⁴³².

İstanbul’un kaldırımlarının düzenlenip her yıl yenilenmesi lazım geldiğini düşünen İzzet Molla, kaldırımların ortak kullanım alanı oldukları için; bu işlemlere gereken paranın; 1/3’ünü yolcu ve arabacıdan, 1/3’ünü ailesi arabaya binen zatlardan, 1/3’ünün de evinde su olanlardan tahsil edilmesini teklif etmiştir. Akşam vaktinden sabaha kadar sokaklarda çocukların bulunmasının yasaklanmasını öneren yazar, bu iş için bir memur görevlendirilerek; sokakta olan çocukların ana-babası yoksa Asakir-i Mansure’ye, ana-babası varsa da bir hocaya ya da ustaya verilmesini, gerekirse bu işin zorla yapılmasını tavsiye etmiştir. Oyuncakların put gibi hayvanlardan değil, savaş aletlerine benzer olanlarından ima edilesi gerektiğini düşünen muharrir, bu vesileyle çocukların askeri alana yatkınlığının sağlanmasını belirtmiştir⁴³³.

Camilerde 30 kese akçelik mumun boşa yandığını; aydınlatmasının balmumu yerine, mihrabın iki yanına sütun direkler konularak sağlanmasını ifade eden Molla, camilere ve bilhassa Ayasofya gibi selâtin camilerine müezzin ve hademe istihdam edilmesini tavsiye etmiştir. Esnaf tezkeresinin sahtelerinin yapılıp esnaflar arasında bir istismar alanının peyda olduğunu ihbar eden Molla, tezkere usulünün kaldırılarak; gizli ibaresiyle tezkerelerin zarfa konulup mum ile mühürlenmesi suretiyle bu

⁴³¹ A.g.e., s.77

⁴³² A.g.e., s.77

⁴³³ A.g.e., s.78

istismarın önüne geçilebileceğini ileri sürmüştür. Devlet görevlileri, maiyetinde bulunan kimseye ‘koltuk bahşişi’ gibi şekillerle alınan ya da verilen bahşişlerin kaldırılması gerektiğini belirten İzzet Molla, memurlar içerisinde bağlılık bakımından tabiiyet ve maiyetin kaldırılması gerektiğini savunmuştur⁴³⁴.

Tersane, Tophane ve Askeri bandonun nizamının önemini hatırlatan Keçecizâde, bu alanlara dönük eldeki bilgilerin kısıtlı olduğunu; bu konulara dair bilginin Avrupa devletlerinde tafsilatlı olarak bulunduğunu belirtmiş ve bu eserler tercüme edilerek Türkçeye kazandırılması gerektiğini dile getirmiştir. Avrupalıların bu meseleler hakkında oldukça kapsamlı çalışmalar yaptığını, dolayısıyla Devlet-i Aliyye’nin sıfırdan bu işe girişmesine gerek kalmadığını belirten müellif; Avrupalıların kural ve kaidelerinin değil teknik ve pratik uygulamalarının aynı şekilde uygulanabileceğini savunmuştur⁴³⁵.

Muhtelif konulara dair İzzet Molla’nın öne sürdüğü teklifler uygulama bakımından kesif bir çalışma gerektirmektedir. Nitekim disiplinler arası bir çalışmayla ve Osmanlı Devleti’nin yıkılma evresine kadar gelebilecek bir zamanı kapsadığından; yansımalara dair izah, esas konuyu merkezden ayırmamak adına yapılmamıştır.

⁴³⁴ A.g.e., s.78-79

⁴³⁵ A.g.e., s.80

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa XVIII. Yüzyıldan itibaren hususiyetle fark edilen zaruretler, kendisini hem dâhili hem de harici alanda ıslahatlara sevk etti. XVIII. Yüzyıldan önce fark edilen ıslahat ihtiyacı ekseriyetle klasik anlamda “eskiye dönüş” ile açıklanmaya çalışılarak, özellikle Kanuni Devri'ne atıfla; kanun, kaide ve uygulamaların o zamanki gibi tatbik edilmesi halinde mevcut sorunların üstesinden gelineceğine inanıldı. Bu düşünce genel manada Osmanlı bürokratlarının umumi kanaati olsa da çeşitli aralıklarla karşımıza çıkan ıslahatnâmelerden aslında bu yaklaşımın aksine bir tavrın olduğunu da göstermiştir.

XVIII. Yüzyılda özellikle Lale Devri ile birlikte başlayan; Fransa özelinde Batı'yı tanıma süreci, Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri'nin doğal bir mukayesesine haline evrildi. Bu evrim; hassaten savaş meydanlarında Osmanlı ordusunun aldığı mağlubiyetlerin ya da başarısızlıklarının sebepleri düşünüldüğünde Osmanlı İmparatorluğu ile Batı'nın farkı dikkat çekti. Devlet-i Aliye ile Batı'nın farkının girişilen ıslahat hareketlerine rağmen bir türlü istenilen seviyeye gelemeyişi muhtelif gerekçelere bağlandı. İşte bu noktada gerek XVIII. Yüzyıldan önce, gerekse XVIII. Yüzyılda kaleme alınan ıslahat lâyiha ları mevcut olanın izahı ve çözümü yönüyle oldukça önemlidir. Zira klasik “kadim olana dönüş” algısının kesin suretle terk edileceği bir sisteme dönüşen lâyiha geleneği; Nizam-ı Cedit Devri ile beraber bir devlet politikası haline geldi.

Nizam-ı Cedit Devri uygulama alanı yönüyle takdim olagelen kapsama rağmen daha çok askeri alan merkezli ve hatta militer bir algıyla tatbikat alanı bulduğu gözlenlenmektedir. Her ne kadar bütün bir devlet aygıtı için neredeyse her kurumuna dönük yapıcı ve yenilikçi girişimlerde bulunulmuşsa da; Nizam-ı Cedit devri, daha çok Nizam-ı Cedit Ordusu merkezinde varlığı hissedilmiştir. Nihayetinde Nizam-ı Cedit Dönemi'nin Kabakçı Mustafa isyanıyla son bulması aynı zamanda bütün bir devlet kurumlarında ıslahatın yanı sıra köklü bir değişim ihtiyacını da ortaya çıkardı. Devlet aygıtının şahıslar ve kişilerden çok kurumlarla var olabileceğini, kuvvet kazanabileceğini düşünen Sultan II. Mahmud'un padişahlığı; bu algı ve icraatlarla geçti.

Osmanlı Devlet Sistemi açısından devleti iki ana evreye ayırabilir ve padişahlarla özdeşleştirilebilir. Birincisi Fatih Sultan Mehmed, (1451-1481) ikincisi de Sultan II. Mahmud'un bu kırılmaları gerçekleştiren kişiler olarak zikretmek; afakî bir yorum oluşturmaz. Filhakika, II. Mahmud icraatlarıyla fark edilen kurumsallaşma teşebbüsleri; hem merkez teşkilatta, hem taşra teşkilatında hem de halk arasında belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu süreci denetlemek ve devamlılığını sağlamak açısından sultan Mahmud'un modern bir bürokrasi kurması; kurumsallığın nazırlardan ve hatta padişahlardan da öncelediği kanaatini ortaya çıkarmaktadır.

Tanzimat arifesinde II. Mahmud'un yapmış olduğu icraatlar bütün bir devlet tecrübesinin somut örneklerini taşımaktadır. Gerek kendi döneminde ve gerekse kendi döneminden önce yaşanan hadise ve ıslahatlar, sultan Mahmud'un tecrübe kaynakları arasındadır. Doğal tecrübenin yanı sıra; devlet adamları, ulema ve bürokratların kendisine sunduğu fikirler kadar, düşüncelerin yazılı hali olan lâyhaların da önemine vurgu yapmak icap eder. II. Mahmud'a devlet düzeni ve idaresi hakkında çeşitli zaman aralıklarıyla risaleler takdim edilmiştir⁴³⁶. İşte bu risalelerden biri olan Keçecizâde İzzet Molla'nın risalesi, barındırdığı tekliflerin devlet düzenine yansımaları açısından ilgi çekici olmuştur.

Keçecizâde İzzet Molla, bütün bir Osmanlı ıslahatnâme literatüründe kendine mahsus bir konum edindiği görünmektedir. İzzet Molla'nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risâlesi, II. Mahmud Dönemi uygulamalarıyla kıyaslandığında Molla'nın teklifleriyle büyük benzerlikler gösterdiği yukarıda da belirtildiği üzere fark edilmiştir. Molla'nın Yunanlılara muhtariyet verilmesini içeren bir lâyiha kaleme aldı diye Sivas'ta sürgün bulunduğu sırada vefat etmesi ve akabinde haklılığının aşikâr olması, belki de Molla'ya verilen kıymeti kat be kat arttırmıştır. Bu düşünceye dayanak olarak aleni bir ifade olmasa da; Sultan Mahmud'un: '*Merhum İzzet Molla'nın hakkı var imiş*' sözü bu kanaatin kaynağını oluşturmuştur. Elbette ki sadece bu ifadeyle değil, Mollanın Nizam-ı Devlete Dair Risâlesi'ndeki tekliflerin yansımaları yönüyle ele alınan icraatlar bu iddianın dayanaklarıdır.

⁴³⁶ II. Mhamud'a takdim edilen lâyhalar hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Kemal Beydili, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimât'a Islâhât Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar*, say. 8, İstanbul 1999, s.44-64; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, say. 33, İstanbul 2015, s.1-50; Enver Ziya Karal, "Ragıp Efendi'nin Islâhat Lâyhası Mahmud II. Devri", *Tarih Vesikaları*, c. I, say. 5, İstanbul 1942, s.356-368

İzzet Molla, risalesinde ifade ettiği düşüncelerle II. Mahmud Dönemi ve hatta sonraki sürece etki ettiği ya da etki edenlerden birisi olduğu söylenebilir. Nitekim mali harcamalar ve denetimin sağlanması adına teklif ettiği tek bir hazine fikri uygulanmış, bu uygulamanın gerekliliğine binaen devlet memuriyetinin ihdas edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Vergi toplamada görevliler ile yerel idareciler arasında yaşanan sorunların çözümü adına sunduğu vergi muhassıllığı, II. Mahmud Dönemi'nden sonra hasaten uygulanmış, şer'i ve örfi verginin toplanılması için nüfus sayımının yapılmasına dair görüşü bizatihi icra edilmiştir. Meclis-i Vâlâ, Redif Teşkilatı, İlmiye Nizamnamesi ve Hayriye Tüccarlığının yeniden canlandırılması gibi pek çok uygulamalar Molla'nın etki düzeyini göstermesi bakımından mühim örneklerdir.

Osmanlı Devleti'nin Modernleşme çabalarının zirveye çıktığı yüzyıl olan XIX. Yüzyılda İzzet Molla'nın teklifleri, döneme ufuk kazandıran önerilerden biri gibi gözükmemektedir. Hakikaten Keçecizâde'nin fikirleriyle uygulamalar arasında olan yüksek benzerlik, bu iddiayı haklı çıkarmaktadır. Esasında Molla'nın görüşlerinden sonraki dönemlerde haberdar olunmasa dahi tekliflerinin doğruluğundan olacak ki II. Abdulhamid Dönemi'nde (1876-1909) kurulan Dârülhayr-ı Âlî, yetim, öksüz ve acizler için hizmet vermeye başlamıştır. İzzet Molla'nın bu grup hakkında da risalesinde ifade ettiği görüşerin uzun süre sonra bile yansımalarını görmek, Molla'nın eserinin kıymetini gözler önüne sermektedir.

Keçecizâde İzzet Molla Nizam-ı Devlete Dair Risâlesi'nde her ne kadar yenilikçi ve değişimci bir üslup ortaya koysa da aynı oranda da gelenekselci tavır benimsemiştir. Tam olarak yenilikçi mi gelenekselci mi olduğuna dair bir konumlandırma yapmak epey zor gözükmemektedir. Mevcut bulunan gelenekselcilerden olmadığı halde, Tanzimat Fermanı ile belirginleşecek yenilikçilerden de olmadığı ortadadır. Buna rağmen Osmanlı Devlet hayatında ilginç bir sima olarak dikkat çeken Keçecizâde İzzet Molla'nın lâyihasında teklif ettikleri oldukça mühimdir. Bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde gerek II. Mahmud Dönemi'nde gerekse Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra risalesinde öne sürdüklerinin tatbiki meyânındaki yansımalar, onun müstesna bir şekilde ele alınmasında etkili olmuştur. Bu duruma karşın İzzet Molla, çağının diğer devlet adamlarıyla birlikte II. Mahmud Dönemi ve Tanzimat Devri'ne etki ettiği düşünölen devlet adamlarından birisidir.

Onun müstesnalığı dönemin diğer devlet adamlarının gölgede bırakmayacağı gibi kendisine de olağanüstü bir yakıştırmadan da beri edecektir.

Çağın gerektirdiği ne varsa; akıl ve mantık ile süzülerek benimsenmesini belirten Molla, ayrıca dini hassasiyet ile geleneğin de göz ardı edilmemesini ifade etmiştir. II. Mahmud Devri'nin adeta icraat ve uygulama taslağının sunulduğu bu eserle; Molla'yı yenilikçi-gelenekselci tasnifinin dışında bir yerde konumlandırmak mümkündür. İzzet Molla'nın şahsından ziyade; hem mevcut olanı muhafaza, hem değişim ve yeniliği elzem bir hakikat olması bakımından ele alması; belki de hiç konuşulmayan ya da gerektiği ölçüde dikkat çekilmeyen üçüncü bir ana görüşü temsil etmesi yönüyle mümtaz bir konuma evriltmiştir. Bu manada Molla'nın oluşturduğu bu üçüncü tip konum; bugüne değin uzanan çağdaşlaşma ve modernlik algısının bir alternatifi şeklinde yeniden ele alınmasına sebebiyet verebilir.

KAYNAKÇA

(ALTINAY) Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989

ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “Siyasetname”, *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s.304-306

AFYONCU Erhan, “İbrâhim Müteferrika”, *TDVİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s.324-327

_____, “Mevâcib”, *TDVİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s.418-420

AĞAR Serkan, “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, say. 73, Ankara 2007, s.372-432

AHMED RESMÎ EFENDÎ, *Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri*, sad. Bedriye Atsız, Tercüman Yay., İstanbul 1980

AKÇURA Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, TTK Yay., Ankara 2016

AKDAĞ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara 1999

AKDEMİR Elif Su, *Siyaset Sahnesinde Bir Osmanlı Şâiri Keçecizade İzzet Molla'nın Siyasî Düşünceleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003

AKKAYA Mustafa, EROĞLU Hasan, “Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nüshatü's Selatini ve ‘Adalet’ Kavramı”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.IV, say. 3, Aydın 2014, s.100-111

AKSOYAK İsmail Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay., Ankara 2014

AKTEPE Mehmet Münir, “Enverî Sadullah”, *TDVİA*, c. XI, İstanbul 1995, s.268-270

AKÜN Ömer Faruk, “Koçi Bey” *TDVİA*, c. XVI, Ankara 2002, s.143-148

AKYILDIZ Ali, “Mâbeyn-i Hümâyûn”, *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.283-286

_____, “Meclis-i Meşveret”, *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.248-249

_____, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.250-251

_____, “Meclis-i Vükelâ”, *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.251-253

_____, “Mekteb-i Mülkiyye”, *TDVİA*, c.III, Ankara 2019, s.238-240

_____, “Mekteb-i Maârif-i Adliyye”, *TDVİA*, c.III, Ankara 2019, s.236-238

_____, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yay., İstanbul 2018

_____, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992

ALTAY Ahmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, say. 6/3, Summer, Ankara 2011, s.1795-1809

ARIKAN Sema, “Ebûbekir Râtîb Efendi”, *TDVİA*, c. X, Ankara 1994, s.277-278

_____, *Nizâm-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin “Büyük Lâyiha”sı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 1996

ARUÇI Muhammed, “Hasan Kâfi Akhisârî”, *TDVİA*, c.XVI, İstanbul 1997, s.326-329

ASLAN Seyfettin, YILMAZ Abdullah, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. II, say. 1, Sivas 2001, s.287-297

ATALAR Münir, “Emîr-i Hac”, *TDVİA*, c. XI, İstanbul 1995, s.131-133

ATİK Kayhan, “Dürrîzade Mehmed Efendi ve Layihası”, *Kayseri Ansiklopedisi*, c. II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2010, s.62-63(542-543)

_____, “Kayserili Devlet Adamı Dürrî Mehmed Efendi ve Layihası”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, haz. Ali Aktan; Ayhan Öztürk, Kayseri 1998, s.69-74

AYPAY A. İrfan, *Nahîfî Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divan'ının Tenkitli Metni)*, c. I, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1992

BAL Emel Bengü, *Tazimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2016

BAL Faruk, “İktisat Tarihi Kaynağı Olarak Layihalar Ve Kâtip Çelebi'nin Düstûru'l-Amel Adlı Eseri”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. I, say. 1, Ankara 2011, s.45-60

BALCI Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006

BERKER Aziz, “Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penâh Ef. Mecmuası”, *Tarih Vesikaları*, c. II, say. 7, İstanbul 1942, s.63-80

BEYDİLİ Kemal, “D'ohsson, İgnatius Mouradgea”, *TDVİA*, c. IX, İstanbul 1994, s.496-497

_____, “İgnatius Mouradgea D'ohsson (Muradcan Tosunyan) “, *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, c. 0, say. 34, İstanbul 2011, s.247-314

_____, “Küçük Kaynarca'dan Tanzimât'a Islâhât Düşünceleri”, *İlmi Araştırmalar*, say. 8, İstanbul 1999, s.25-64

_____, “Mahmud II”, *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.352-357

_____, “Nizâm-ı Cedîd”, *TDVİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s.175- 178

_____, *1790 Osmanlı- Prusya İttifakı*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1984

BİLGİN Feridun, “Aziz Efendi’nin Risalesinde Kürt Emirleri (IV. Murad Dönemi, 1623-1640)” *Mukaddime*, c. X, say. 1, Mardin 2010, s.1-19

BİLİM Cahit, “Ebubekir Râûb Efendi, Nemçe Sefaretnamesi”, *Belleten*, c. LIV, say. 209, Ankara 1990, s.261-296

BİRDİŞLİ Fikret, “Klasik Dönem Osmanlı Kaynaklarında Devlet Sorunları Ve Çözüm Yolları. Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın Nesayih’ül Vüzera Ve’l Ümera/ Devlet Adamına Öğütler Kitabının Gerçek Çözümlemesi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, c. I, say. 1, Malatya 2010, s.23-42

BOLAT Cahide, *Redîf Askeri Teşkilâtı (1834-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000

BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, II, III haz. A.Fikri Yavuz; İsmail Özen İstanbul 1972

BÜLBÜL İbrahim, “İzzet Molla ve Ziya Paşa’nın Şiirinde Tematik Yakınlıklar Üzerine Bazı Dikkatler”, *Prof. Necmeddin Sefercioğlu Armağanı*, haz. Ersin Özarslan, Gazi İletişim Fakültesi Yay., Ankara 2001, s.207-222

_____, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989

CEBECİ Dilâver, *Osmanlı Devletinde İhtisab Ağalığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986

CEYLAN Ayhan, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’de Yargı”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. VIII, say. 1-2, Erzincan 2004, s.23-48

CEZAR Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, TTK Yay., Ankara 2012

ÇADIRCI Musa, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII, say. 14, s.63-75

_____, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarîk-i İlmiyeye Dâir Ceza Kanunnâmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV, say. 25, Ankara 1981, s.139-161

_____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yay., Ankara 1991

ÇATALTEPE Sipahi, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, Göçebe Yay., İstanbul 1997

ÇELİK Murat, “ Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dönemin Eğitim Sistemine Yönelik Eleştirileri”, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 4, Çanakkale 2014, s.77-93

ÇOLAK Songül, “Aziz Efendi'nin Risalesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu”, *International Journal Of History*, c. II, say. 2, Samsun 2010, s.101-112

_____, “Canikli Ali Paşa'nın ‘Tedbîr-i Nizâm-ı Memleket’ Adlı Risalesinde Reâyânın Durumuna Dair Tespit ve Öneriler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XII, say. 2, Erzurum 2008, s.163-173

DANIŞMEND İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, Türkiye Yay., İstanbul 1972

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler*, der. Ve çev. Hüseyin Ragıp Uğural, TTK Yay., Ankara 1969

DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2015

DOĞAN Lütfi, *Keçecizâde İzzet Mollâ'nın Islâh-ı Nizâm-ı Devlete Dâir Risâle Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000

DOĞAN Muzaffer, “III. Selim Döneminde Devlet Teşkilatına Dair Bazı Düzenlemeler”, Ed. Seyfi Kenan, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, s.79-104

EFE Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2002

EĞRİ Sadettin, “Âlî Bey’den Sultanlara Nasihat Ve Hükümdarlarda Olması Gereken Özellikler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VIII, say. 12, Bursa 2007, s.95-109

EKİNCİ Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2004, s.23-25

ER Rahmi “Risale”, *TDVİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s.112-113

ERDEM Ekrem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tagış Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, say. 56, İstanbul 2006, s.10-27

ERDEN Serpil, *Mukataat Sistemi ve Bu Sistem İçinde Sultanönü Mukataasının Yeri*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1999

ERDOĞAN Emine, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar-İtaat İlişisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c. XIV, say. 1, Kastamonu 2006, s.217-226

ERDOĞDU İbrahim, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. XI, say. 11, Ankara 2000, s.123-145

EREN Aslan, “Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.236-249

EREN Hasan, “HANDJERI, Alexandre”, *TDVİA*, c. XV, İstanbul 1997, s.550

ERKAL Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yay., İstanbul 1998

ERKAN Mehmet, “Âmil”, *TDVİA*, c. III, İstanbul 1991, s.58-60

ERYÜRÜK Hasan, “Osmanlı Devleti ve Bürokrasi”, *The Journal of Social Science/ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. V, say. 22, İstanbul 2018, s.401-411

FEYZİOĞLU Hamiyet Sezer; KILIÇ, Selda, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, say. 38, Ankara 2005, s.31-53

FİNDLEY Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011

- GENÇ Mehmet, “Mukâtaa”, *TDVİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s.129-132
- _____, “Mâlikâne”, *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.516-518
- _____, “Yed-i Vâhid”, *TDVİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s.378-383
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2010
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. III, 5’inci Kısım, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1978
- GÖKBİLGİN Tayyip, “Nizâm-ı Cedîd”, *İslam Ansiklopedisi*, c. IX, MEB Yay., İstanbul 1964, s.309-318
- GÖKYAY Orhan Şaik, “Düstûrü’l-Amel”, *TDVİA*, c. X, İstanbul 1994, (s.50-51
- _____, *Kâtip Çelebi*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986
- GÖLEN Zafer, “1267 (1851) Cizye Nizâm-Nâmesi”, *Belgeler*, c.XXIV, say. 28, Ankara 2003, s.41-51
- GÜLPINAR Şerife, *Osmanlı’da Tanzimat Döneminde Merkeziyetçilik ve Bu Bağlamda Yapılan İdari Düzenlemeler*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2010
- GÜMÜŞ İnan, “Lütfi Paşa’nın Asafname’si Üzerine İktidarın Denetimi Bağlamında Söylem Çözümlemesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, say. 62, Ankara 2019, s.284-299
- HALAÇOĞLU Yusuf, “Menzil”, *TDVİA*, c.XXIX, Ankara 2004, s.159-161
- _____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara 2014
- HAYTA Necdet, ÜNAL Uğur, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013
- HIRZÜL’L-MÜLÛK, haz. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, TTK Yay., Ankara 1988, s.145-201

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL, *Son Asır Türk Şairleri*, c. II, MEB Basımevi, İstanbul 1969

İLGÜREL Mücteba, “Ahmed I”, *TDVİA*, c. II, İstanbul 1989, s.30-33

_____, “Hüseyin Efendi, Hezarfen”, *TDVİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s.544-546

İNALCIK Halil, “Cizye”, *TDVİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s.45-48

_____, “Kanunname” *TDVİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 333-337

_____, *Devlet-i Aliyye*, c. II, Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul 2014

_____, *Osmanlı İdare Ve Ekonomi Tarihi*, İsam Yay., Ankara 2017

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, çev. Ruşen Sezer, Kronik Kitap, İstanbul 2019

İPŞİRLİ Mehmet, “Hasan Kâfî El-Akhisarî Ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü’l-Hikem fî Nizâmî’l-Âlem”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, say. 10-11, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981, s.239-278

_____, “Abdullah Efendi, Tatarcık”, *TDVİA*, c. I, İstanbul 1988, s.99-100

_____, “Asafname”, *TDVİA*, c. III, İstanbul 1991, s.456

_____, “Âşir Efendi”, *TDVİA*, c. IV, İstanbul 1991, s.8

_____, “Durrîzâde Mustafa Efendi”, *TDVİA*, c. X, İstanbul 1994, s.38

_____, “Esad Efendi, Salihzade”, *TDVİA*, c. XI, İstanbul 1988, s.345-346

_____, “Islahat”, *TDVİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s.170-174

_____, “Kapı Halkı”, *TDVİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s.343-344

_____, Mehmet, “Lütfî Paşa” *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 234-36

_____, “Medresetü’l-Kudât”, *TDVİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s.343-344

_____, “Nahîfî’nin Nasîhatü’l-Vezera’sı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan*, say. 15, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997, s.15-27

KANAR Mehmet, “Risale” *TDVİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s.113-114

KAPICI Özhan, “Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizâde İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Siyaset Düşüncesi”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, c. XLII, say. 42, İstanbul 2013, s.275-315

KARAGÖZ Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK Yay., Ankara 2003, s.10-123

KARAL Enver Ziya, “Ebu Bekir Ratıb Efendi’nin ‘Nizam-ı Cedit’ Islahatında Rolü”, *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1960, s.347-355

_____, “Ragıp Efendi’nin Islâhat Lâyihası Mahmud II. Devri”, *Tarih Vesikaları*, c. I, say. 5, İstanbul 1942, s.356-368

_____, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları*, TTK Yay., Ankara 1999

KARPAT Kemal Haşim, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul 2017

KÂTİP ÇELEBİ, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, haz. Ali Can, KTB Yay., Ankara 1982

_____, *Tuhfetü’l-Kibâr fî Esfâri’l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara 2018

KAYA Bayram Ali, “Veysî”, *TDVİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s.76-77

KAYAR Betül, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, say. 1, Ankara 2020, (s.189-234

KENAN Seyfi (Ed.), *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010

KILIÇ Halim, “Tanzimat Bürokrasisinde Yeni İdari Yapı Arayışlarında Aracı Reform Kurumu Olarak Meclis-i Akam-ı Adliye (1861-1868)”, *Turkish Studies*, c. XV, say. 8, Ankara 2020, s.4034-4048

KIRLI Engin, “Tanzimat Dönemi’nde Yeni Maden Ocakları Keşif Çalışmaları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 66, Kütahya 2020, s.285-300

KURTOĞLU Fevzi, *1768-1774 Türk- Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, Genel Kurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Deniz Matbaası, İstanbul 1942

KUTLUER İlhan, “Mîzânü’l-Hak”, *TDVİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s.216-218

KÜTÜKOĞLU Bekir, “Ahmed Resmî”, *TDVİA*, c. II, İstanbul 1989, s.121-122

_____, “Âlî Mustafa Efendi”, *TDVİA*, c.II, İstanbul 1989, s.414-416

KÜTÜKOĞLU Mübahat, “Hayriye Tüccarı”, *TDVİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s.64-65

_____, “Lütfî Paşa Asafnamesi” *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991

_____, “Layiha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003 s.116-117

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, c. I, II, III, Yay., haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996

MEMİŞ Nevin, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi

MERT Özcan, “Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi”, *TDVİA*, c. VII, İstanbul 1993, s.151-154

MUMCU Ahmet, “Dîvân-ı Hümayun”, *TDVİA*, c. IX, İstanbul 1994, s.430-432

MURPHEY Rhoads, “The Veliyuddin Telhis Notes on The Sources and Interrelations Between Koçi Bey and Contemporary Writes of Advice to Kings”, *Belleten*, c. XLIII, say. 171, Ankara 1979, s.547-571

MUTLU N. Yücel, “Osmanlı Devleti Nâfi’a Nezâreti’nin İlk Nizamnâmesi”, *Belgeler*, c. XXXIII, say. 37, Ankara 2012, s.117-129

NAKİBOĞLU Aslıhan, BUKARLI Edip, “II. Mahmud Dönemi İktisadi Islahatları”, *Diyalektolog Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 14, Adıyaman 2017, s.31-51

NAZIMA Ali, REŞAD Faik, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, TDK Yay., İstanbul 2009, s.151

OKÇU Naci, “İzzet Molla, Keçecizâde”, *TDVİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, s.561-563

ORTAYLI İlber, “Kadı”, *TDVİA*, c.XXIV, İstanbul 2001, s.69-73

_____, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Kadı*, Kitapevi Yay., Ankara 1994

ÖĞRETEN Ahmet, *Nizâm-ı Cedîd'e Dâ'ir Islâhât Lâyihaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989

_____, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK Yay., Ankara 2014

ÖZ Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyaset Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c.XII, say. 1, Ankara 1999, s.27-33

_____, “Kitâb-ı Müstetâb”, *TDVİA*, c. II, Ankara 2019, s.69-70

_____, *Kanun-ı Kadimin Peşinde-Osmanlı.'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yay., İstanbul 2005

ÖZCAN Abdulkadir, “Redif”, *TDVİA*, c.XXXIV, İstanbul 2007, s.524-526

_____, “Şehid Ali Paşa”, *TDVİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s.433-434

_____, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *TDVİA*, c. IX, İstanbul 1994, s.98-100

_____, “Hâlet Efendi”, *TDVİA*, c. XV, İstanbul 1997, s.249-251

ÖZCAN Besim, “Sultan III. Selim Devri Islahata Hareketleri (Nizâm-ı Cedid)”, *Türkler*, c. XII, Ankara 2002, s.671-683 (s.1110-1134)

ÖZCAN Tahsin, “Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi”, *TDVİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s.288-290

ÖZCOŞAR İbrahim, GÜNEŞ Hüseyin Haşimi, “Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı’nın Cizye Defteri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. V, say. 15, Düzce 2006, s.159-179

ÖZDEMİR Mehmed Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, Ötüken Yay., İstanbul 2018, s.176-203

ÖZKAYA Yücel, “Canikli Ali Paşa’nın Risalesi ‘Tedâbirü’l-Gazavât’ “, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VII, say. 12-13, Ankara 1973, s.119-191

_____, “Canikli Ali Paşa”, *Belleten*, c. XXXVI, say. 144, Ankara 1972, s.483-525

ÖZKAYA Yücel; AKYILDIZ, Ali, “Muhassıl”, *TDVİA*, c. XXXI, Ankara 2020, s. 18-20

ÖZKUL Osman, “Osmanlı Devlet Düzeni Üzerine Balkanlardan Bir Bakış”, *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, c. I, say. 2, Sakarya 2013, s.51-61

ÖZTÜRK Temel, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c. X, s.861-871(1594-1615)

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, II, III, MEB Yay., İstanbul 1993

PALA İskender, “Nasihatname”, *TDVİA*, c. XXXII, İstanbul 2009, s. 409-410

PALALI İlhan, “Osmanlı Devleti’nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. CXXVII, say. 250, Şanlıurfa 2021, s.83-102

PAMUK Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2020

_____, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017

_____, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2005

PARMAKSIZOĞLU İsmet, “Bir Türk Diplomatının Onsekizinci Yüzyıl Sonunda Devletler Arası İlişkilere Dair Görüşleri”, *Belleten*, c. XLVII, say. 186, Ankara 1983, s.527-535

QUATAERT Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İletişim Yay., İstanbul 1999

REŞAD FUAD, “Keçecizade İzzet Molla”, *Târîh-i Osmanî Encümeni Mecmûası*, numara 7/41, İstanbul 1332, s.285-290

SANGU İlhan, “Mahmud II. Nin İzzet Molla ve Asâkir-i Mansûre Hakkındaki Bir Hattı”, *Tarih Vesikaları*, c. I, say. 3, İstanbul 1941, s.162-183

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay., Ankara 1994

SHAW Stanford, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, çev. Hür Güldü, Kapı Yay., İstanbul 2008

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, c. I, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 2008

SÜLEYMAN PENAH EFENDİ, *Mora İhtilâli (1770)*, haz. Abdullah Zararsız, Akçağ Yay., Ankara 2017

ŞAHİN Harun, “Nasihat-n’ame Literatürüne Göre Osmanlı Devleti’nin Sosyo-Ekonomik Sorunları Ve Çözüm Önerileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, say. 36, İstanbul 2013, s.1-11

_____, “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü’ Vergisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XXXVII, say. 1, Sivas 2013, s.45-57

ŞEN Adil, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü’l-Hikem fî Nizâmi’l-ümem*, TDV Yay., Ankara 1995, s.71-73

ŞENTOP Mustafa, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, say. 1, İstanbul 2006, s.87-105

ŞERİATİ Ali, *Medeniyet Tarihi I*, çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay., Ankara 1998, s.13-22

ŞEYHOĞLU MUSTAFA, haz. Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

TANPINAR Ahmet Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s.88-93

TANSEL Fevziye Abdullah, “Keçecizâde İzzet Molla”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, haz. Osman Turan, TTK Yay., Ankara 2010, s.131-132

TIZLAK Fahrettin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Belleten*, c. LX, say. 229, Ankara 1996, s.703-718

TUNCER Hüner, “Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi’nin Viyana Mektupları”, *Belleten*, c. XLIII, say. 169, Ankara 1979, s.73-105

TURAL Sadık Kemal, “Mihnet-i Keşan’ın Yenileşme Tarihimizdeki Yeri”, *Türk Kültürü*, c. XIV, say. 163, Ankara 1976, s.430-445 (46-61)

TURAN Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. I-II, Nakışlar Yay., İstanbul 1980

UNAT Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara 1987

UZUN Mustafa, “Nahîf”, *TDVİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, s.297-299

UZUN Mustafa İsmet, “Risale” *TDVİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s.114-116

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Selim III’ün Veliaht İken Fransa Kralı Lûi XVI İle Muhabereleleri”, *Belleten*, c. II, say. 5-6, Ankara 1994, 2. Baskı, s.191-246

_____, “Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa”, *Belleten*, c. XXXIV, say. 154, TTK Yay., Ankara 1975

_____, “Vezir Hakkı Mehmed Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yay., c. VI, İstanbul 1939, s.177-287

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. V, TTK Yay., Ankara 1988

_____, *Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. I-II, TTK Yay., Ankara 1988

_____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988

ÜNVER İsmail, “Leylâ Hanım”, *TDVİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.157

YEŞİL Fatih, “III. Selim Devri Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar”, *Belleten*, c. LXXVI, say. 275, Ankara 2012, s.75-146

YENİDÜNYA Süheyla, “Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud’a Öğütleri” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, say. 33, İstanbul 2015, s.1-50

YILDIZ Aysel, “Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dergisi, c. II, say. 2, İzmir 2016, s.123-162

YILMAZ Coşkun, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar” *Türkler Ansiklopedisi*, (ed.) Hasan Celal Güzel; Kemal Çiçek; Salim Koca, c.XI, Ankara 2002, s.34-44

_____, “Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Kanun-ı Kadim”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, İBB Kültür Yay., İstanbul 2015

_____, “Siyasetname”, *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, 306-308

YILMAZER Ziya, “Murad IV”, *TDVİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s.177-183

YİĞİT Bilge Kaya, “Süleyman Penâhî'nin Nasihatnâmesi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.II, say. 3, Ankara 2015, s.105-133

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Hakan AYDIN

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti (T.C.)

Doğum Tarihi ve Yeri:

e-posta:

EĞİTİM

Derece

Kurum

Mezuniyet Yılı

İŞ TECRÜBESİ

Tarih

Kurum

Görev